

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

Ústav právních dějin

Diplomová práce

**Vybrané aspekty právní úpravy a organizace StB v letech
1945 – 1969**

**Selected legal aspects of the regulation and organization of the
StB in 1945 - 1969**

Vedoucí diplomové práce: JUDr. Jiří Šouša, Ph.D.

Datum vypracování práce: 23. 12. 2015

Zdeněk Vyskočil

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou diplomovou práci vypracoval samostatně, všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány a práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Obsah

1	Úvod	1
2	Předmluva.....	3
3	Právní úprava a vliv StB na vězeňství	7
3.1	StB přebírá vězeňství	7
3.2	Třídní prvek a přístup k vězňům	10
3.3	Vězeňství v režii StB.....	12
3.4	Nové právní předpisy a jejich aspekty	14
3.5	StB a její vliv na NPT	19
3.6	Věznice StB.....	22
4	Vznik organizačního uspořádání StB	28
4.1	Historická kontinuita StB a její politický rozměr	28
4.2	Cesta k přijetí zákona o Národní bezpečnosti	31
4.3	Vliv národních výborů na StB.....	33
4.4	Národní výbory a právní aspekty vzniku StB	35
4.5	Aspekty výstavby poválečné StB.....	37
4.6	Organizační vznik a vývoj StB v poválečné době	43
4.7	Zákon o národní bezpečnosti	47
4.8	Zákon o NB, již bez kompromisů	51
4.9	Poradci a vlivy formující činnost StB	54
5	Vývoj poválečné ochrany státu a státního zřízení	60
6	Inspekce MNB a MV.....	66
6.1	Vznik inspekce a počáteční organizace.....	66
6.2	Přechod od Inspekce MNB k MV	66
6.3	StB proti sobě.....	68
7	Závěr.....	71
	Seznam použitých zkratk	75
	Použité prameny a literatura	78
	Abstrakt.....	82
	Abstract.....	83
	Klíčová slova / Key words.....	85

1 Úvod

Téma, které jsem si zvolil jako předmět své diplomové práce, mě zajímá, a to i navzdory své obsáhlosti a možné kontroverznosti. Problematikou instituce, která svým charakterem a vývojem v české historii neměla nikdy předtím, ani doposud nemá, co do rozsahu své činnosti na poli ochrany státu obdoby, se zabývám v rámci svého odborného studijního zájmu několik let. Snažím se o objektivní historické zkoumání a pochopení aspektů organizace a fungování Státní tajné bezpečnosti, spočívajících zejména v systémovém pojetí práva jako takového a v jeho samotné aplikaci vůči adresátům příslušných právních norem, a dále pak v proměně nejen příslušného státního zřízení, které nelze jednoznačně odsoudit, stejně jako jeden z nejvýkonnějších aparátů státobezpečnostního charakteru nemající obdoby v milnicích naší novodobé historie. Jsou nám známy z historie analogické příklady, kdy státní moc prosazovala svou státní, trestní i bezpečnostní politiku různým způsobem, a to především díky mechanismům právě v rámci justice či konkrétněji bezpečnostních složek. Justice, vězeňství, policejní složky a vůbec aparát státní moci jako takové, mající jediný cíl - vytvořit, prosadit a ochránit společnost, právní řád a pořádek a to za jakoukoliv cenu a proti všem skutečným či jen domnělým narušitelům či odpůrcům.

V práci jsem se snažil sledovat vývoj jedné konkrétní instituce, která v podstatě sloužila *de iure* i *de facto* několika státům, tedy rozumějme několika státním útvarům jako ústavně - právním suverénům odlišující se v názvech, v daných časových úsecích a s různými charaktery státní moci, o kterých se domnívám, že je lze zařadit do vývojového cyklu, tedy ať již od relativně autoritativní (1945-1948), přes absolutně totalitní (1948-1956) po období opět relativně autoritativní (1956-1968) a zpět do období totalitního charakteru (1969-1977) až po konec režimu, kterému zasadila tato instituce, rozumějme její některé součásti, „smrtnou ránu“ v roce 1989, a tuto „kyvadlovou“ činnost spočívající ve flexibilním přístupu k danému státnímu zřízení provozovala během své téměř půl století trvající existence, avšak s tím, že se pořád jednalo o jeden jediný stát a o jednu jedinou instituci.

Lze pozorovat vývoj akcí této instituce, od myšlenky a úmyslu přes agenturní rozpracování včetně oficiálního vyšetřování a následný soudní proces, až po dlouholeté odsouzení ve věznicích, v táborech nucené práce či po výkon absolutních trestů tj. trestů

smrti. Punc legality a legitimacy ochrany ústavního pořádku a ochrany státu, byl činnosti Státní bezpečnosti dodán rozsudky soudů, které zejména v 50. letech 20. Století, „soudily“ nezřídka v úzké kooperaci a koordinaci s touto institucí a na základě jejich požadavků.

Tato instituce neměla nic společného s běžnou ochranou jednotlivců tvořících lid jako takový. Od toho existovaly odlišné útvary Sboru národní bezpečnosti, jako např. Veřejná bezpečnost či Kriminální služba. Státní, nikoliv tedy „národní“ bezpečnost, měla jediný cíl, a to především ochranu státu a státní moci a také společnosti a společenského zřízení ve vztahu k ústavnímu pořádku republiky, tedy cílem činnosti StB byla ochrana právních statků státně bezpečnostního charakteru.

Cílem této kvalifikační práce je snaha o objektivní pohled na Státní bezpečnost jako instituce, která měla zabezpečit především vnitrostátní (ale do jisté míry i zahraniční) bezpečnost Československa. Ve své práci jsem se zaměřil zejména na historický vznik StB, jeho možné příčiny a na analytické pojetí obecné právní úpravy a její motivy v duchu činnosti StB na úseku ochrany státu a státního zřízení a dále pak na zvláštní právní úpravu a činnost StB na úseku vězeňství v počátcích jejího vzniku.

Podáří-li se této kvalifikační práci napomoci čtenáři, udělat si plastickou představu o vzniku, činnosti a aspektech právní úpravy a organizace StB v letech 1945 – 1968 s akcentem na období především v první polovině padesátých let, bude naplněn beze zbytku smysl této práce.

2 Předmluva

Poválečnou éru v polovině dvacátého století ve střední Evropě lze charakterizovat jako období dramatických celospolečenských změn a mocenských střetů, které zejména v poválečném Československu lze označit jako proces postupné, na první pohled nenásilné socialistické revoluce, znamenající přechod od autoritativní společnosti ke společnosti lidové demokracie (v obou případech, se však jedná z dnešního pohledu o tzv. regulovanou demokracii) se stranicko-politickým monopolem stran Národní fronty (1945 - 1948) a následné vytvoření totalitní diktatury s vedoucí úlohou jedné strany, a to Komunistické strany Československa částečně podle sovětského vzoru, byť aplikovaného v našich podmínkách (1948 - 1953).

Poválečná společnost, charakteristická svou „brutalitou“ na rozdíl od mírové a demokratické společnosti, se v podstatě ihned po skončení války začíná rozdělovat na většinu a menšinu. Zatímco bezprostředně po válce se společnost rozdělí na nacistickým terorem postižené příslušníky slovanských národů na straně jedné a na Němce, Maďary a zrádce národa na straně druhé, po únoru 1948 se společnost znovu rozdělí. Tentokrát na pomyslné nepřátele a odpůrce nově vznikající republiky, která se ještě více včlení do bloku vedeného Sovětským svazem, a na ostatní „řádné“ obyvatelstvo.

Přirozeně a bez zásadních zábrán si komunistická moc od počátku začne podmaňovat, politizovat a případně i kriminalizovat veškeré společenské dění a společenský život v republice jako takový. Pro tyto účely, však potřebuje aparát či instituci, která by provedla různá preventivní opatření, agenturní činností by rozpracovala a provedla by represe skupin obyvatelstva či jednotlivců, kteří by mohli být potencionálně či přímo nebezpeční nově vznikajícímu státu a jeho společenskému zřízení. Zcela logicky za takového stavu hrozilo nebezpečí možného odporu proti novým pořádkům socialistické revoluce tj. kontrarevoluce a násilný odpor ze strany poražených tříd či skupin obyvatelstva.

Již před koncem války si různé mocenské skupiny velmi rychle uvědomily nutnost ovládnutí silových složek, tedy silových rezortů a poválečná politická scéna, která byla tvořena politickými uskupeními napříč politickým spektrem, si proto velmi rychle podřídila různé mocenské složky státního aparátu jako je justice, vnitro či obrana.

Započaly justiční procesy, probíhaly jednak retribuční vztahující se k válečným

událostem a k okupaci, a navázaly na ně další (především po únoru 1948) politicky motivované, které byly charakteristické svým logickým rozdělením na dvě základní části. Prvně se jednalo o zastrašení, tedy o nastolení státního teroru, který by preventivně působil na skupiny obyvatelstva a jednotlivců, kteří nebyli přímo či jinak zapojeni do vlastních justičních procesů a v druhé vlně se jednalo o skutečnost „legální“ likvidace konkrétních pachatelů protistátní činnosti, kteří se již vzeprěli a postavili na odpor státní moci, či by se teoreticky na odpor postavit mohli. Vůči těmto směřovaly ony procesy přímo či se jich nějakým způsobem bezprostředně dotýkaly.

Po „Únoru“ nová vládní garnitura připravila a spustila sérii politických a justičních procesů, které byly motivované likvidací (nikoliv však nutně fyzickou) konkrétních osob či skupin obyvatelstva, kdy se jednalo o poražené třídy společnosti, a jejichž výsledkem byla série vysokých trestů, až hrdelních procesů, označovaných jako justiční vraždy.

Od samotného počátku socialistické revoluce lze navíc spatřovat na obou stranách vlivy jak Sovětského svazu, tak vlivy západních zemí jako např. USA, Francie či Velká Británie. Tyto vlivy, vměšování se či zájmy výše uvedených velmocí ovlivňovaly zcela zásadním způsobem politický a společenský vývoj v Československu. Nebyly ničím novým ani neočekávaným. Vliv cizích zemí je příznačný jak historicky, tak je zároveň logicky očekávaným i v budoucnosti.

Pro výše uvedené potřeby nově se ustavujícího společenského zřízení, přirozeně vznikaly či se specializovaly různé bezpečnostní složky. Tyto složky s výše uvedeným musely počítat, a v rámci rezortů ministerstva vnitra, ministerstva spravedlnosti či ministerstva národní obrany, začaly realizovat politické doktríny, reflektující a samy v sobě promítající se změny společenské poptávky do některých specializovaných oborů jako např. justice, vězeňství, zákonodárství či vymáhání nového právního řádu.

Při historické analýze těchto problémů je třeba přihlídnout k některým obecnějším a zároveň i zcela konkrétním aspektům. Především jde o zásadní rozdíl doktrín a samotné vlastní činnosti v rámci bezpečnostních složek v kontrastu dnešního pojetí tzv. demokratického režimu na straně jedné, a autoritativního příp. totalitního režimu na straně druhé. V prvním případě jsou nástrojem státní moci za účelem stíhání a trestání formou společenské izolace a resocializace jedinců, kteří jsou pravomocně odsouzení co nejvíce nezávislým soudem podle práva za spáchání konkrétních trestných

činů, jehož činnost systematicky kontroluje občanská i politická veřejnost.

Autoritativní pojetí a jeho intenzivnější forma tj. pojetí v režimu totalitním, v rámci bezpečnostních složek spíše spatřuje součást represivního aparátu, sloužícího k zajištění občanskou a politickou veřejností nekontrolovatelného policejního teroru a masových perzekucí určitých společenských vrstev, určených k pronásledování a trestání občanů z důvodů třídní, rasové či náboženské aj. příslušnosti.

Proto bezpečnostní služby hrály v poválečných letech ve státech sovětského bloku nezanedbatelnou roli. Armáda byla chápána spíše jako instituce, plnící funkci „meče“, který měl zůstat mimo dění připraven proti zahraničnímu nepříteli a měl být s ohledem k různorodé kádrové skladbě mužstva a důstojníků při vnitrostátních událostech neutralizován, viz únorové události roku 1948. Vystala potřeba vzniku tajné státobezpečnostní instituce tzv. „mužů pláště a dýky“ mající charakter „skalpele“, která bude povolna pronikat různými společenskými vrstvami podle potřeby. Tuto roli díky právě svému charakteru mohla plnit jen plně centralizovaná a výlučně interně řízená tajná bezpečnostní služba, kterou československé bezpečnostní složky nikdy předtím nedisponovaly a která se stala od počátku svého zrodu institucí, která spíše představovala bezpečnostní službu „sui generis“, neboť se nejednalo o typově politickou bezpečnostní službu, která plní úkoly a rozkazy ve prospěch svých nadřízených za konkrétním účelem.

Tato oddělená složka v rámci bezpečnostních útvarů se svým postavením, mocí a charakterem jako taková přirozeně vyvíjela tak, jak se vyvíjela situace v letech bezprostředně nejprve po osvobození a po skončení druhé světové války, dále po „únorových“ událostech roku 1948 a následně, tedy zejména odrážela vnitropolitický a velmi zásadní pro ni byl i mezinárodní stav, avšak vnější vztahy začaly bezpečnostní složky významněji vnímat, až na samém konci 40. let 20. století.

V Československu, se však bezprostředně po skončení druhé světové války rodí počátek organizace a vznikají nové bezpečnostní složky a především jedna z nich, jedna z nejobávanějších bezpečnostních služeb v rámci celého sovětského bloku, a to československá Státní bezpečnost.

Sama o sobě StB potřebovala pro plnění úkolů a cílů v přechodu od systému demokraticko-autoritativního k totalitnímu, mocenské spojence resp. ovládnutí soudů, státní obžaloby a hlavně a především svou roli mohla StB plnit díky mj. systému

vězeňství, který se „ad hoc“ zrodil pro potřeby nového státního zřízení. Vznikla tedy bezpečnostní služba, která nemá v historii naší země obdoby. Vznikla Státní bezpečnost.

3 Právní úprava a vliv StB na vězeňství

3.1 StB přebírá vězeňství

Cílem této práce není hluboká historicko-právní analýza vězeňství v poválečném Československu. To není vzhledem k rozsahu práce a zadání práce ani možné. Aby bylo možné zkoumat vliv a základní aspekty StB na vězeňství, což má zásadní význam pro posouzení činnosti a organizace státobezpečnostní složky mocenského aparátu, která následně bude realizátorem represe státní moci, za pomoci níž byly přetvářeny poražené třídy společnosti dle potřeby, je zapotřebí zkoumat vliv StB na vězeňství jako takové a s ním úzce související struktury soudnictví, prokuratury a složek zajišťující ostrahu a vlastní výkon ve vězeňských zařízeních.

StB musela především v kontextu poúnorových událostí roku 1948 s nově formující se společenskou situací, která v Československu nastala jako přímý důsledek vyvrcholení plíživého převratu KSČ, k němuž celá politická a společenská atmosféra po skončení války nutně směřovala, patřičně reagovat a přizpůsobit vlastním institucionálním potřebám i vězeňství, které se muselo začít urychleně přizpůsobovat novým potřebám bezpečnostních složek a justice obecně.

Vězeňství jako takové bylo vždy využíváno jednak k účelům represe, což je jeho původní smysl a jeden z účelů potrestání osob odsouzených za činnost dle pozitivního právního řádu trestnou, ale nově bylo využito také pro stabilizaci socialistické revoluce a ochranu lidové demokracie před možnou kontrarevolucí. Došlo nejen k vyvrcholení tzv. „teorie zostřování třídního boje“¹, ale docházelo také k masovému páchání nových forem trestné činnosti charakterově zaměřených především proti novému společenskému uspořádání. Tato trestná činnost přímo souvisela právě s novou politickou doktrínou a orientací ČSR na Sovětský svaz. Nově rozmáhající se trestné činy byly tedy směřovány proti ústavnímu zřízení republiky, jeho státním orgánům a proti představitelům nové státní moci. V tomto případě státobezpečnostní složky měly již zkušenosti s likvidací protistátních osob po skončení války, ale v poúnorové společnosti StB čelila i zcela novému nepříteli, kterého představovaly osoby, jež lze rozdělit do několika kategorií, a které představovaly zcela nového protivníka.

¹ J. V. Stalin: Otázky leninismu. Praha; Svoboda, 1950, s. 231 – 232.

Do první kategorie lze zařadit osoby, které nesouhlasily s politickým vývojem po únorových událostech roku 1948, a rozhodly se z politických důvodů emigrovat a zpět se do své vlasti za daných okolností nevracet.

Druhou kategorií se staly osoby, které sice emigrovaly ze stejných důvodů jako osoby v první kategorii, avšak ve sběrných táborech v západním Německu či v Rakousku, byly přemluveny, souhlasily či jiným způsobem projevíly „zájem“ o spolupráci se západními zpravodajskými službami jako např. CIC². Mimochodem pro západní zpravodajské služby se masový exodus³, který nastal po 25. únoru 1948, stal jedinečnou příležitostí, jak získat nejen informace o novém režimu, ale také jak získat nové spolupracovníky, kteří se např. jako „agenti-chodci“⁴ začaly vracet přes hranice zpátky na území ČSR s různými úkoly, jako např. kurýrní činnost, zakládání ilegálních odbojových skupin, sabotáže v průmyslu a zemědělství, získávání informací o vojenských či jiných významných a strategických objektech a likvidace zájmových osob v ČSR⁵.

Třetí kategorií osob představovaly osoby, které primárně nechtěly opustit území republiky a emigrovat. Dokonce ani nechtěly proti novému režimu bojovat či se mu jakkoliv stavět na odpor. Ale státní moc si je jako nepřátele svým postupem vůči nim, ať již přímo či nepřímo, doslova vyrobila. Jednalo se o osoby např. pocházejících z

² CIC (Counter Intelligence Corps) později také CIA, jednalo se o americkou zpravodajskou službu, která spolu s britskou SIS (Secret Intelligence Servis) či s francouzskou zpravodajskou službou verbovali a následně využívali uprchlíky v uprchlických táborech, ze kterých se pak stávali např. „Agenti-chodci“.

³ Karel Pacner uvádí, že v letech 1948- 1988 emigrovalo zhruba 210 tisíc lidí, přičemž jen v letech 1968-1971 dle zjištění StB emigrovalo 73 972, což byl nejmasovější odchod lidí z republiky během tak krátké doby. Legálně přitom vycestovalo ze země během let 1948- 1988 okolo 60 tisíc lidí, tzn. cca třetina až čtvrtina. Zbytek odešel ilegálně.

⁴ „Agent- chodec“ je označení pro osobu, která překračovala nelegálním způsobem hranice ČSR jako cizí státní příslušník, nebo pokud šlo o československého občana, který ilegálně opustil území ČSR a byl následně naverbován některými západními zpravodajskými službami. Tito agenti byli většinou nedostatečně vycvičení, neboť v jejich případě šlo o nutnost vyplývající z požadavku na jejich urychlené vyslání zpět do ČSR k plnění zpravodajských úkolů jako např. převádění dalších osob, likvidace zájmových osob, provádění sabotáží, získávání požadovaných informací, budování mrtvých schránek či protistátních organizací a další trestné činnosti protistátního charakteru.

⁵ Jako příklad lze uvést činnost skupiny bratří Mašinů či činnost skupiny Hory Hostýnské, která si jako cíle zadala: *„vycvičit tým mužů odhodlaných a schopných v příhodné době podpořit zahraniční útok proti režimu vytvořením domácí fronty, shromáždit zbraně a střelivo, pomáhat ohroženým zatčením a jejich rodinám, získávat na tyto účely finanční prostředky, navázat na systém válečných úkrytů a budovat v horách kryty nové, upozorňovat na existenci protirežimních sil i na jejich program zastrašené obyvatelstvo, vystupovat proti nejagilnějším podporovatelům režimu a dát jim pocítit, že jejich nepravosti nezůstanou bez potrestání, obstarat si rádiové spojení se svobodným světem a šířením zpráv odtamtud tlumit účinky domácí propagandy a izolace obyvatel od světového dění.“* Uvedeno ke dni 26. 10. 2015 na <http://www.ustrcr.cz/cs/josef-cuba>

rodin zatčených či přátel zatčených „nepřátel státu“ či těch, kteří se „nepřítelem státu“ teprve měli stát. Osoby v této kategorii, mnohdy nevydržely nátlak např. StB a raději emigrovaly do zahraničí. Jednak ze strachu o vlastní existenci, jednak již nechtěli jakkoliv spolupracovat právě s bezpečnostními složkami apod.

Čtvrtou kategorií se pak staly osoby, které uprchly do zahraničí s úmyslem, že proti novému režimu budou bojovat. Tato kategorie se týkala osob, které zpravidla byly vycvičeny pro ozbrojené nasazení jako vojáci, příslušníci bývalého četnictva, finanční stáže či SNB apod. Tyto osoby představovaly z hlediska státobezpečnostního charakteru doslova noční můru pro StB, neboť nejenže již byly vycvičeny v zacházení se zbraněmi, ale mnohé z nich věděly, jak a kdy přejít hranice, jak se mají na území pohybovat, věděly, jak funguje SNB a StB a dokonce mohly v těchto útvarech mít další spojence. U této kategorie osob lze pozorovat jistou míru imunity vůči konfidentům StB, neboť zpravidla nikomu nevěřily. Tedy z hlediska bezpečnostního rizika představovala tato kategorie osob pro StB nejzávažnějšího nepřítele.

Zcela specifickou pátou kategorií, pak tvořili představitelé vládnoucí třídy tj. příslušníci KSČ a mocenského aparátu – jednalo se o tzv. „vnitřního nepřítele“. Tato kategorie nepředstavovala jen „pár“ těch, kteří byli skutečným vnitřním nepřítelem. Jednalo se o celou řadu lidí a tresty v takovýchto procesech byly mnohdy drakoničtější, než v procesech s obviněnými z jiných „protistátních“ skupin⁶. Obvinění z výše uvedených kategorií se skutečně dopouštěli trestné činnosti (byť někteří zcela jen formálně), ale obvinění z této kategorie byli vinní jen proto, že se tak politicky rozhodlo na ÚV KSČ či v Moskvě. Obvinění byli mučeni a vězněni v nelidských podmínkách. Tedy nikoliv pouze osoby prchající a zadrženy na hranicích, či jinak vystupující proti

⁶ V procesu s protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského bylo vyneseno celkem jedenáct rozsudků trestu smrti a tři rozsudky trestu odnětí svobody na doživotí. Tresty, které byly v rámci jednoho procesu vyneseny, neměly za hranicemi SSSR obdoby. Tomuto procesu předcházelo zatýkání zhruba přes 50 osob. Většinou tzv. interbrigadistů, kteří bojovali ve Španělsku proti Frankovým fašistickým vojskům. Jejich zatýkání, výsledky a pobyt v zámku v Kolodějích či později v Praze na Ruzyni, to vše bylo absolutně nezákonné a jednalo se o projevy již zvrácené justice. Na procese se Slánského protistátním centrem pak navázal i proces na Slovensku s dr. Gustávem Husákem a spol.

novému státnímu zřízení apod., ale taky samotní vysoce postavení funkcionáři KSČ byli vystaveni mnohdy tomu, co sami stvořili- zcela zvrácené a nezákonné justici té doby⁷.

3.2 Třídní prvek a přístup k vězňům

*„O tom, kdo je vinen a kdo nevinen, kde končí omyly a chyby a kde nastává trestní odpovědnost, rozhoduje strana za pomoci orgánů národní bezpečnosti.“*⁸ Tento projev ministra MNB K. Bacílka nenechal nikoho na pochybách, jak bude vypadat vlastní realizace jeho slov a co je tím vlastně myšleno. Justice dostala bez pokrytectví nového spojence – KSČ. Nyní strana rozhodovala o politickém a ruku v ruce s tím, i o právním aspektu každého případného vězně.

Na základě výše uvedené pestrosti složení vězňů, je tedy potřeba rozlišovat kategorie vězňů, na kterých se vliv StB projevil snad nejmarkantněji a tyto skupiny lze srovnat i komparativně jak z pohledu dnešního, tak i z pohledu tehdejšího revolučního státobezpečnostního aparátu. Dnes se v podstatě setkáme se základním rozlišením vězňů podle pohlaví, kdy jsou od sebe odděleny ženy a muži, dále pak podle společenské nebezpečnosti⁹ a rovněž podle toho, zda je odsouzený trestaný po prvé či se jedná o recidivistu. Z tehdejšího pohledu, však můžeme nahlížet na vězně i jiným způsobem. Tedy jedná se o kategorie vězňů: státobezpečnostních, retribučních a kriminálních¹⁰. Vězeňské rozdělení zcela reflektovalo selekci vězňů v souladu s požadavky již nové justice a nového vězeňství. Z dnešního úhlu pohledu je kritizováno a označováno jako nehumánní a nedemokratické. V poválečné a porevoluční době 50. let 20. století, však nelze hovořit o výkonu trestu jako o nějaké chvilkové separaci vězně od společnosti a jeho případné resocializaci. Už vůbec pak nelze hovořit o výkonu trestu odnětí svobody

⁷ Příkladem může být právě proces s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, který byl svou povahou skutečně ojedinělým. Rudolf Slánský, Karel Šváb a Bedřich Reicin, kteří se podíleli na politických procesech a sami se stali nepohodlnými a byli popraveni.

⁸ Tento projev pronesl ministr národní bezpečnosti K. Bacílek na celostátní konferenci KSČ. CÍLEK, Roman; Hrobaří iluzí aneb Kdo nepůjde s námi... 1. vyd. Praha: Rodiče s. r. o., 2003. ISBN: 80-86695-28-X. Str. 5.

⁹ Společenskou nebezpečností je zde vyjádřena taková nebezpečnost, která odráží skutek, kterého se odsouzený dopustil a byl za něj pravomocně uznán vinným rozsudkem soudu. Nesouvisí to nijak se společenskou škodlivostí vyplývající ze zákona č. 40/2009 Sb. (Trestní zákon).

¹⁰ Již samotné seřazení odpovídá pomyslné hierarchii od nejnižší postavených vězňů po ty nejvíce postavené. Vězni z kategorie retribuční a kriminální byli preferováni a dokonce využíváni různými způsoby proti vězňům politickým. Sloužili jako informátoři, provokatéři a mnohdy jako „trestná či bicí komanda“. Tato komanda vedla fyzickou silou tzv. „boj proti reakci“ viz publikace UHLÍK, Jan. Historie věznění a vězeňství v Čechách, c. d., s. 287 či BAŠTA, Jiří. „Boj proti reakci“ v NPT Nikolaj. In Securitas Imperii 12. Sborník k problematice 50. let. Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu: Praha, 2005, s. 279 – 294.

či vazby za lidsky přijatelných podmínek z dnešního pohledu¹¹. Účelové zacházení s odsouzenými politickými vězni se rovněž projevilo s akcentem na jejich poměr k novému státnímu zřízení¹². Političtí vězni z výše uvedených důvodů představovali vězně nebezpečné pro nový státní a společenský systém.

Díky revoluční přeměně společnosti vznikl v souladu s požadavkem na novou společenskou morálku a řád velmi vysoce významný právní institut, metanormativní součást právního řádu a to jak pro právní vědu, tak zejména pro aplikační právní praxi. Uplatňován byl především od samého počátku ve veřejném právu zejména v odvětví trestního práva a vězeňství. Tímto revolučním právním prvkem byla zásada tzv. „třídního principu“ při hodnocení pachatele trestné činnosti, který se započal aplikovat jednak již v trestním řízení, ale snad nejmarkantněji se jeho právní aplikace projevila při výkonu trestu s akcentem pracovního nasazení pro pachatele a odsouzené, pocházející z poražených skupin tj. tříd obyvatelstva, které dle tehdejší doktríny, měly být v dolech a hutích doslova „přetaveny“ jako ocel na „nové lidi“, smýšlející již konformně s novým společenským zřízením a nikoliv anti - konformně natož, aby pak představovaly významné společensky nebezpečné kriminální živly.

Tato doktrína „třídního principu“ měla důrazně rozlišit trestní postih nového prototypu pachatelů, kterými byli tzv. „nepřátelé lidu“ ohrožující společnost, nově zahalenou do hávu tzv. „lidové demokracie“, a tedy především vůči těmto pachatelům se postupovalo nejpřísněji, neboť objektivně byli to právě tito pachatelé protiprávního jednání, kteří ohrožovali nejzásadněji samotný nový režim či byli způsobilí jej zcela zásadně ohrozit a v podstatě i zničit.

¹¹ Národní archiv v Praze, fond branně- bezpečnostní ústřední výbor (BBÚV) KSČ 05/11, úkoly vyplývající z úseku výkonu ministerstva spravedlnosti z usnesení ÚV KSČ z února 1951: „*Represivní charakter trestu musí ostřeji vyniknout v boji proti buržoazii, kulakům, nepřátelům dělnické třídy i agentům ve straně. Pseudohumanistické tendence, zvláště ve výkonu trestu je třeba rázně odmítnout... ve vině i trestu bude ostře diferenciováno mezi buržoazií a pracujícími.*“ V tomto dokumentu je rovněž uvedena skutečnost, že pro výkon trestu odnětí svobody jsou důležité „třídní profil, dosavadní způsob života, zaměstnání a pracovní morálka, politická uvědomělost a intenzita jeho činnosti“.

¹² Velitelé SVS budou v budoucnu posuzováni podle toho, jak dokáží udělovat tresty, dokáží jít tváří v tvář reakci, dokáží dávat poloviční dávky potravin, používají bunkrů... Vězni nesmí mít dojem, že mají na něco nárok... Není na místě žádná sentimentalita, teď když jsou ve vězení největší gauneři.“ Uvedeno v UHLÍK, Jan. *Historie věznění a vězeňství v Čechách: osudy význačných vězněných osobností, prožité ve významných dobách zemí českých, viděné se zřetelem k vývoji českého vězeňství.* Stráž pod Ralskem: Institut vzdělávání Vězeňské služby v ČR, 2006, s. 275.

3.3 Vězeňství v režii StB

Především výše uvedené a další skutečnosti se projevily právě na úseku vězeňství v době, kdy se československé vězeňství nacházelo samo o sobě v chaosu a bylo pro potřeby nového režimu na prahu 50. let 20. století naprosto nepostačující. StB se rozhodla zachovat si vliv nad „svými“ vězni a zároveň si nad nimi zachovat i dozor.

Z pohledu státobezpečnostního lze tuto skutečnost pochopit. V podstatě každá zpravodajská služba světa vždy měla a vždy bude mít nad svými vězni dohled i dozor, neboť tito vězni jsou ze své podstaty společensky vysoce nebezpeční a škodliví pro daný systém, který přímo ohrožují či jej mohou potencionálně ohrožovat.

V českých zemích byly ještě do konce listopadu roku 1945, resp. do počátku roku 1946¹³ platné a účinné právní předpisy z dob Protektorátu Čechy a Morava, které byly důležité pro vězeňství jako takové. Jednalo se v podstatě o skutečnost, kdy platnost a účinnost těchto norem, byť by mohly pocházet z období „nesvobody“, trvaly kontinuálně nadále i po osvobození *de iure* i *de facto* proto, aby nedošlo ke kolapsu celého systému vězeňství. Byly to takové právní normy, které navzdory okolnostem jejich přijetí do právního řádu, neodporovaly svým obsahem nastávajícímu novému právnímu řádu. Především se jednalo o vládní nařízení č. 218/1939 Sb. z. a n. Toto vládní nařízení obsahovalo obecnou zásadu zakotvenou v § 1 tohoto vládního nařízení, která jasně stanovila, že „*Řízení a správa soudních věznic a trestních ústavů, počítajíc v to i ústav pro choré vězně, jakož i dozor na soudní věznice a trestní ústavy náleží k věcem justiční správy.*“. Vládní nařízení č. 380/1942 Sb. z. a n. o správě soudních věznic a trestních ústavů, pak toto novelizovalo ve smyslu čl. I. v § 5, který stanovil v odstavci prvním, že „*Vrchním soudům náleží všeobecná správa a řízení věznic a trestních ústavů jejich obvodu, jakož i přímý služební dozor na ně. Ony obstarávají též v rámci všeobecných o tom platných předpisů osobní záležitosti zaměstnanců soudních věznic a trestních ústavů.*“ a v odstavci druhém, že „*V justičních správních věcech uvedených v § 1 jsou přednostové okresních soudů podřízeni presidentu nadřízeného krajského soudu s trestní pravomocí, presidenti krajských soudů a přednostové trestních ústavů presidentu vrchního soudu.*“, co se týče všeobecného dozoru, tak tato

¹³ Viz Dekret presidenta republiky č. 112/1945 Sb. z a n., o správě soudních věznic a trestních ústavů, který měl účinnost až od 01. 01. 1946.

problematika byla upravena v § 6, kdy tento stanovil, že „*Ministerstvu spravedlnosti přísluší všeobecný vrchní dozor na správu soudních věznic a trestních ústavů. Ministr spravedlnosti může kdykoliv podrobně prohlédnouti soudní věznice a trestní ústavy nebo je dáti prohlédnout osobami od něho zmocněnými.*“

Z výše citovaných předpisů je tedy zřejmé, že soudní věznice a trestní ústavy byly řízeny prezidenty krajských soudů a přednosty okresních soudů. Dozor jako takový příslušel ministerstvu spravedlnosti resp. ministrovi spravedlnosti či osobám pověřeným k takovéto činnosti, které byly jmenovány ministerstvem spravedlnosti. Na základě dekretu prezidenta republiky č. 94/1945 Sb. z. a n. a vládního nařízení č. 3/1947 Sb., byla vnitřní služba a ostraha věznic včetně trestních ústavů svěřena Sboru uniformované vězeňské stráže¹⁴.

Co se týče výše uvedených právních norem z dob protektorátu, tedy vládních nařízení č. 218/1939 Sb. z. a n. a 380/1942 Sb. z. a n., tak tyto byly zrušeny a nahrazeny dekretem prezidenta republiky č. 112/1945 Sb. z. a n., s tím, že na jeho základě dle § 2 odst. 1) „*Věznice okresních soudů řídí přednostové okresních soudů, u nichž jsou věznice zřízeny; spravují je za pomoci soudních nebo vězeňských zřízenců*“ a dále dle odst. 2) „*Věznice krajských soudů řídí presidenti krajských soudů, u nichž jsou věznice zřízeny; spravují je za pomoci úředníků, zřízenců a ostatních zaměstnanců věznice. Presidentům krajských soudů náleží též vykonávati za pomoci úředníků věznice krajského soudu dozor na věznice podřízených okresních soudů*“. Co se týče trestních ústavů, tak dle § 3 odst. 1) „*trestní ústavy řídí jejich přednostové a spravují je za pomoci úředníků, zřízenců a ostatních zaměstnanců ústavu*“ a dle ustanovení § 3 odst. 2) „*Místní dozor na ústav vykonává ústavní komisař (jeho náměstek), ustanovený ministerstvem spravedlnosti. Komisařem (jeho náměstkem) může býti ustanoven jen kdo má způsobilost pro úřad soudcovský*“. Problematika vrchního dozoru a správa soudních věznic a trestních ústavů byla pak dle ustanovení §§ 6 a 7 v jurisdikci ministerstva spravedlnosti, případně mohlo tyto soudní věznice a trestní ústavy dáti prohlédnout

¹⁴ Sbor vězeňské stráže (SVS) byl uniformovaný a ozbrojený organizovaný sbor, jehož úkolem bylo zejména střežení osob ve vazbě, péče o správní a hospodářskou stránku výkonu vazby, spolupůsobnost za účelem řádného výkonu vyšetřovací vazby a působnost k udržování a zlepšení řádného provozu souvisejícího se zaměstnáváním vězňů ve vězeňských ústavech i mimo ně, a dále pak SVS vykonával správní a strážní službu ve všech věznicích okresních a krajských soudů, výchovných a trestních ústavech.

osobami k tomu zvláště určenými. Dále dle uvedeného § 7 ministerstvo spravedlnosti vydávalo příslušné prováděcí podzákoné předpisy, kterými se upravovala správa těchto zařízení.

3.4 Nové právní předpisy a jejich aspekty

V této výše nastíněné situaci poválečného vězeňství, co se týče organizace, zabezpečení, správy a výkonu různých pravomocí prostřednictvím daných bezpečnostních složek, nebylo možno dále kontinuálně pokračovat. Změnu tedy do jisté míry měly zajistit nové právní předpisy.

Dne 22. prosince roku 1948 byl proto přijat pro vězeňství velmi významný zákon č. 319/1948 Sb., o zlidovění soudnictví. Institucionální otázky výkonu trestu odnětí svobody regulovala především jeho hlava čtvrtá, která upravovala vězeňství a vytvářela v podstatě nové prvky dozoru vězeňských ústavů, rozlišuje tedy dozor a občanskou kontrolu. Konkrétně se jedná v problematice dozoru o činnost ústavních komisařů případně jejich náměstků, kterými byly dle § 120 odst. 1) osoby, které měly způsobilost pro úřad soudcovský, avšak ve druhém odstavci bylo již konkrétně stanoveno, že *„Neustanoví-li ministr spravedlnosti jinak, je ústavním komisařem trestního ústavu předseda okresního soudu s trestní pravomocí, v jehož sídle nebo obvodu je trestní ústav (na Slovensku okresní prokurátor), ústavním komisařem krajské soudní věznice předseda krajského soudu, v jehož sídle nebo obvodu je věznice (na Slovensku krajský prokurátor), a ústavním komisařem okresní soudní věznice předseda okresního soudu s trestní pravomocí, v jehož sídle nebo obvodu je věznice (na Slovensku okresní prokurátor). Náměstkem ústavního komisaře je v těchto případech náměstek předsedy krajského nebo okresního soudu (na Slovensku náměstek krajského nebo okresního prokurátora)“¹⁵.*

Přijetím zákona o zlidovění soudnictví byla dokončena transformace vězeňství. Systém dozoru vnitřního a vnějšího, který garantoval aspoň částečně důstojnější zacházení s vězni, se zhroutil. Došlo k právnímu vývoji, který přenesl funkce výše uvedených přednostů krajských soudních věznic a trestních ústavů přímo na příslušné velení SVS. Funkce ústavních komisařů pak na soudce krajských a okresních soudů.

¹⁵ § 120 odst. 2 zákona č. 319/1948 Sb., o trestním řízení soudním.

Samotná činnost zmíněných ústavních komisařů se stala v podstatě legislativní zkratkou, tedy místo důsledné kontroly práv vězně, se důsledně kontrolovala veškerá jeho omezení a plnění jeho povinností. Jak již bylo zmíněno, projev nezákonnosti lze rovněž spatřovat v přijetí, aplikaci a ve vymáhání Řádu nápravných zařízení z roku 1953 a násl. z roku 1954, který byl normou interního charakteru, tedy jeho adresáti z řad vězňů se s ním nemohli seznámit a ačkoliv bylo jeho dodržování vymáháno, vězni neměli představu o tom, co je a co není v jeho souladu či v rozporu. A pokud skutečně se vězni s tímto předpisem seznámili, lze si snadno představit, jak v praxi vypadal dozor nad jeho dodržováním.

Trestní řád z roku 1950, pak výše uvedený zákon o zlidovění soudnictví, konkrétněji jeho § 120 novelizoval ve svém ustanovení § 323 tím, že veškerý dozor nad trestním ústavem a krajskou soudní věznicí byl svěřen příslušnému krajskému prokurátorovi, v jehož místní příslušnosti se ústav a věznice nacházeli. Dozor nad okresní věznicí, pak byl svěřen okresnímu prokurátorovi, v jehož obvodu se tato okresní soudní věznice nacházela. Občanskou kontrolou byla stanovena skutečnost dle § 121 odst. 1) *„Občanskou kontrolu vězeňských ústavů vykonávají členové Národního shromáždění, které tím pověří ministr spravedlnosti; toto pověření se dává zpravidla na období dvou let. Funkce zaniká uplynutím doby stanovené k jejímu výkonu, zproštěním nebo vzdáním se funkce a skončením funkce poslaneckého mandátu. Občanští kontroloři jsou při výkonu funkce oprávněni rozmlouvat s trestanci i vyšetřovanci“*.

Dalšími významnými právními předpisy byly zejména zákon č. 320/1948 Sb. o územní organizaci soudů a zákon č. 321/1948 Sb. o Sboru uniformované vězeňské stráže.

Zcela zásadním momentem, souvisejícím přímo s organizací vězeňství, tak i s jeho některými trestně procesními zásadami, byla změna v příslušných právních předpisech, tedy zejména v přijetí nového trestního řádu, kdy nový trestně procesní kodex z roku 1950¹⁶ konečně odrážel *„socialistický věcný záměr zákonodárce“*¹⁷, což

¹⁶ Zákon č. 87/1950 Sb. z.

¹⁷ „Důvod, proč bylo nutno vybudovati od základu nový trestní řád, spočívá v tom, že v lidové demokracii má právo jako celek a tudíž i trestní právo procesní právě opačný úkol, nežli právo za kapitalismu. Kdežto za kapitalismu právo slouží k upevnění a posílení moci buržoazie, má právo v lidově demokratickém státě za úkol pomáhati pracujícimu lidu na jeho cestě k socialismu. Je proto samozřejmé, že tento úkol nemůže splnit kodex, který vyšel z vůle vládnoucí buržoazie, nýbrž jedině kodex, který si dává pracující lid jako

mělo význam i z důvodu zániku institutu vyšetřujícího soudce a ve vzniku institutu „pána přípravného řízení“, kterým se stal prokurátor a státní zástupce je jím do dnes.

Cílem této práce není podrobněji zkoumat postavení prokurátora v trestním řízení, nicméně není rozhodné, zda o umístění do vazby rozhodoval prokurátor či soud, zda dozor nad zařízeními, ve kterých byla vazba prováděna, spadal do pravomoci prokurátora či soudce. Tedy z dnešního pohledu lze vyvodit závěr, že sice nový trestní řád z roku 1950 oproti svému předchůdci z roku 1873 zrušil princip dělby moci mezi mocí soudní a výkonnou a znemožnil tak veškerá práva obviněného na přezkoumání věci nezávislým soudním orgánem, avšak jednalo se formální pojetí nového požadavku na vlastní činnost justice, neboť ve skutečnosti byla prokuratura nejprve považována za součást justice a po reformě prokuratury v roce 1952 za čtvrtou moc - sui generis – kontrolní, nelze určitě hovořit o zrušení rozdílu mezi mocí soudní a výkonnou. Realita byla taková, že o jaké míře „nezávislosti“ justičních orgánů vlastně chceme hovořit v počátku revolučních padesátých let. Odstranění institutu vyšetřujícího soudce a přenesení jeho pravomocí na prokurátora, není z historického hlediska podstatné. Daleko podstatnější je skutečnost, že státobezpečnostní složky represivního aparátu si našly cestu, jak ovlivňovat justici tj. soustavu prokuratury a soudnictví.¹⁸ Mimořádně lze úspěšně tvrdit, že v dnešní době, lze na základě v podstatě podezření rovněž významně omezovat či narušovat práva jednotlivců tak, jako to začalo tehdy.

Po skončení 2. světové války se ještě právně upravovala vazba a její výkon v duchu předválečného principu československého právního řádu - presumpce neviny, která představuje jednu ze základních trestně procesních zásad. Případné omezení občanských práv garantovaných ústavním pořádkem, bylo v co nejúčelnější formě v

novou zbraň k úspěšnému vedení boje se zbytky dřívějších vykořisťovatelských tříd,“ důvody k novému trestnímu řádu č. 87/1950 Sb., komentář Františka Rokůska v časopisu Právník č. 89/1950, str. 327f.

¹⁸ Jedná se o vývoj, který započal v padesátých letech, pokračoval obdobím normalizace až do let devadesátých, avšak i po změně společenských a státoprávních skutečností v důsledku událostí po 17. listopadu 1989, tento jev přežívá do dnešních dob tj. do nového století a tisíciletí. Jako příklad lze uvést stav, kdy ani přijetí nové Ústavy v roce 1992, která opět zakotvila dělbu moci, se nic nezměnilo. Snad jen názvosloví příslušných útvarů a orgánů. Charakter vyšetřování, zavedený v revolučních padesátých letech kontinuálně nepodléhá kontrole soudní moci. Jako logický důsledek a zcela tristní exkurz do padesátých let minulého nejen století, ale i tisíciletí lze přezívajícího ducha tradic policejního státu, například spatřovat v kauzách nikoliv tak historicky nedávných viz vniknutí policie do parlamentního klubu tehdejší republikánské strany nebo v souvislosti s případem zásahu protiteroristické elitní policejní jednotky v kancelářích jisté banky. Z nedávných kauz to je pak jistě novodobý trend zadržování a zatýkání asistence televizních štábů, kde elitní příslušníci represivních složek omezují na osobní svobodě poslance, soudce, členy vlády či dokonce i své kolegy.

kontextu s trestním řízením. Právní kontinuita logicky zachována do budoucna nebyla. Lze si tedy povšimnout zásadního odklonu od této skutečnosti právě po roce 1949, neboť nově platným a účinným trestním řádem, tj. zákonem č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním, byla v jeho ustanovení § 296 nově zakotvena možnost, že výkon vazby se sice vykonával v soudních věznicích, nově ale také na základě rozhodnutí prokurátora podle § 101 téhož zákona, mohl být výkon vazby prováděn u příslušného útvaru. Dozor u těchto útvarů StB později na krátkou dobu i MNB, v podstatě vykonáván nebyl a právě zde z dnešního pohledu lze usuzovat, že docházelo k nejrozsáhlejšímu porušování tehdejší socialistické zákonnosti.

Tyto zákony a motivy tehdejšího zákonodárce, které vedly k jejich přijetí v rámci legislativního procesu, započaly po právní stránce postupný proces přeměny československého vězeňství, zejména pro potřeby nového společenského uspořádání a pro nové potřeby represivního aparátu.

Proces přeměny vězeňství účelově odboural prvorepublikové principy či principy přejaté z dob Rakousko – Uherska, které se týkaly práv a úrovně postavení vězňů, čímž částečně přeměnil celý systém vězeňství po vzoru Sovětského svazu. Diskontinuálně a účelově byl utvářen nový systém vězeňství, což vzhledem k poválečnému a zejména pak po únorovém vývoji po roce 1948 nutně muselo nastat. Výše uvedené nové zákony přijaté či rozpracované již v roce 1948 byly předzvěstí chystající se tzv. „právní dvouletky“¹⁹, jejímž cílem na úseku vězeňství a

¹⁹ Právní dvouletka bylo období let 1949 - 1950, jehož vznik byl iniciován především na základě tzv. Manifestačního sjezdu československých právníků, který se konal ve dnech 23. – 29. září 1949. Napříště měly být odstraněny nedostatky prvorepublikového práva a byly stanoveny vzorce, které musí nové lidově demokratické právo a vůbec veškerý kodifikační proces naplňovat. Za nedostatky určené k odstranění byly vyznačeny: nadstranickost, nadtřídnost, nepolitičnost, záruky právní jistoty, rozdělení práva na veřejné a soukromé, formalismus z pozice procesního práva, liberalismus vyplývající z prvorepublikového práva. Na základě toho došlo k tvorbě nových vzorců, příznačných pro lidově demokratické právo. Ty spočívaly především ve službě lidu, ochraně socialismu, přizpůsobení práva potřebám společnosti. Na základě těchto vzorců měl být odstraněn právní dualismus, měla být vyjádřena vůle dělnické třídy, měla být vytvořena koncepce socialistického vlastnictví a jeho ochrany, mělo být důkladně omezeno a odstraněno soukromé vlastnictví, došlo ke zjednodušení dědického práva a rodinné právo mělo být v podstatě oprostěno od náboženského prvku.

Vzorce pro odvětví trestního práva konkrétněji pak spočívaly ve zvýšené ochraně politického systému, majetku v socialistickém vlastnictví a především představitelů nového režimu tj. veřejných činitelů. Smysl a účel nového socialistického práva byly veřejnosti prezentovány jako úsilí o zlidovění práva jako takového. Lze však jistě chápat, že odstranění jeho formalismu a nesrozumitelnosti umožnilo snadnější chápání práva a právních předpisů prostému lidu. Nastala etapa tvorby nového právního řádu. Základem bylo socialistické pojetí zákonnosti jako odraz budování nové společnosti a nového právního řádu.

trestněprávních norem byla ochrana nového režimu a společnosti, prostřednictvím justiční ochrany „socialistické revoluce“.

Lze se tedy legitimně domnívat, že tato přeměna spolu s nastupující tzv. „právní dvoutkouvou“ byla iniciována příslušnými ideologickými orgány KSČ s tím, že výkonná realizace byla prováděna především administrativou ministra spravedlnosti A. Čepičky a pracovníky ministerstva vnitra. Motivy, účel a následné výsledky těchto přeměn, lze tedy snadno dovodit. Nové právní normy nutně posilovaly represivní prvky a v podstatě legalizovaly z dnešního pohledu perzekuci konkrétních účelově vybraných skupin obyvatelstva,²⁰ které byly právě tímto legalizujícím způsobem postaveny do pozice pachatelů trestné činnosti. A to ať již na základě porážky nacismu a osvobození republiky, a tedy vyřizování si účtů s Němci a Maďary, případně i s jejich kolaboranty či na základě prohraného politického střetu po únoru 1948, nebo na základě bytí potencionální hrozby pro nově rodící se „lidově demokratickou“ společnost.

System, v podstatě z dnešního úhlu pohledu akt jakési „automatizované justice“, byl legitimně a v podstatě celospolečensky požadován a umožněn právě skončenou válkou a okupací, tedy v době, kdy v obyvatelstvu stále převládaly velice silné protiokupační nálady a celá společnost díky právě skončené druhé světové válce a s jí předcházejícím „mnichovským nástupem“, se vyznačovala tomu úměrnou „sociální brutalitou“.

Tento proces přestavby justice a vězeňství (především pak retribuční) v letech 1945 – 1948 lze v zjednodušeném vnímání chápat také jako jistý „průzkum bojem“ pro poučnou justici a vězeňství, které však v době po únoru 1948 přešlo především k urychlené ochraně nového režimu, zejména cestou práva, jak je výše uvedeno, jehož podstatou byla definitivní likvidace dosavadních starých pořádků a právního řádu. Československými komunisty v čele s K. Gottwaldem zamýšlená „specifická cesta k socialismu“, vzala za své a v překotných poučných událostech dopěl stav společnosti v revoluční pojetí nejen společenského života, ale byla především nastolena nová revoluční a později proklamovaná „socialistická zákonnost“, která byla nejen výsledkem vítězství socialistické revoluce, ale byla především odrazem většinové

²⁰ Viz KAPLAN, Karel: Druhý proces Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968–1990. Praha: Karolinum, 2008, s. 18.

morálky a myšlení obyvatelstva, kdy frazeologické ohlášení nových poměrů v zemi, kde v obyvatelstvu ještě stále doznivaly protiokupační nálady, a kde ještě byly živé vzpomínky na „Mnichov“, což spolu v kombinaci nutně vyvolalo ve většině obyvatelstva touhu po rychlých a jednoduchých řešeních, nově se rodící bezpečnostní aparát, jeho koncepce a přístupy přímo nabízely.

Vyslyšená poptávka většiny obyvatelstva po rychlých a jednoduchých řešeních se *de iure* projevila především v charakteristických rysech právních norem, tedy v tomto období, byla pro právní normy příznačně typická skutečnost, že všechny byly formulovány spíše obecně, srozumitelně, což po právní stránce zrovna bylo ku prospěchu věci, neboť adresáti těchto norem po subjektivní stránce si dovedli sami bez právních znalostí vyložit obsah a smysl těchto norem. Úmysl zákonodárce byl zřejmý. Žádná právní norma nemůže existovat bez politického a sociálního prostředí, ve kterém má regulovat určitý okruh lidí či vynucovat a vymáhat sankce za její porušení.

Konkrétní právní úpravu a jejich uvedení do „života“, poté mělo upravovat příslušné ministerstvo formou podzákonných norem. Tato situace je příznačná pro stav, kdy *de iure* dochází ke zjednodušení práva, ve kterém je nastolena právní diskontinuita a zanikají ústavní principy, zejména se tedy vytrácejí hranice resp. limity mezi mocí soudní, výkonnou a především, je odstavena tzv. „na druhou kolej“ moc zákonodárná, tedy za předpokladu pokud vycházíme z klasické dělby moci ve státě spočívající ve třech pilířích tj. dělení na moc zákonodárnou, výkonnou a moc soudní.

3.5 StB a její vliv na NPT

Státní bezpečnost, tedy ze své podstaty pojala nové ambice na úseku vězeňství a rozhodla se je realizovat jak na úseku věznic, tak vytvořením nové instituce, ale sama se podílela také na jejím zániku. Touto institucí byly tábory nucených prací. Vznik TNP²¹ byl dalším příznačným prvkem sovětizace na úseku ochrany státního zřízení. Vzorem se stal sovětský model „Hlavní správy táborů“, pro kterou bylo typické, že vězni jako např. vrazi, měli odlišné postavení ve vztahu k „politickým“ vězňům, což byl odlišný stav od

²¹ První kárný tábor tohoto charakteru byl zřízen v Pardubicích a první osobou, která byla do tohoto zařízení poslána na dobu jednoho roku na základě rozhodnutí ONV v Pardubicích, byl Petr Jelínek z Přerovska, který ve svých 19 letech se soustavně vyhýbal práci a byl členem osmičlenné skupiny, která byla při pokusu o ilegální přechod státní hranice zadržena v prostoru Aše. Viz Čtrnáctideník Národní bezpečnosti, ročník I. ze dne 1. listopadu 1948, str. 14.

modelu rakousko – uherského *a mutatis mutandis* československého, kde „političtí“ vězni byli méně společensky závadní, pokud chtěli změny politické v rámci monarchie²². Tento „třídní prvek“ se ve vězeňství začal zcela zásadně využívat bezprostředně po únoru 1948, avšak prvopočátky jeho vzniku lze spatřovat již v poválečném tzv. retribučním vězeňství již od roku 1945.

V důvodové zprávě vládního návrhu zákona č. 247/1948 Sb. o táborech nucené práce, se uvádělo, že osoby páchající trestnou činností se takovéto protiprávní činnosti dopouštějí ze zahálčivosti, jsou to osoby práce se štítící a vyhýbající. Ve skutečnosti se již jednalo o osoby protistátně zaměřené. Uvádí se zde, že v kapitalistickém státním zřízení sice byli vězni rovněž k práci donucováni, ale jednalo se po subjektivní stránce pachatele o osoby, kterým kapitalistické státní zřízení neopatřovalo práci jako přirozený zdroj obživy. V kontrastu nové Ústavy 9. května²³, však vyplynulo, že práce je občanskou povinností, a tedy vyhýbání se práci je útokem proti ústavně zakotvené občanské povinnosti, což konkrétně v právní aplikační praxi znamenalo, že se jedná již o trestnou činnost. Aplikace tohoto zákona je směřována tedy i proti osobám, které se sice určité trestné činnosti stanovené trestními předpisy přímo materiálně nedopustily, ale skutečnost, že se práci vyhýbají, je formálně ohrožující pro nové společenské a hospodářské zřízení²⁴.

Právní diskontinuita na úseku vězeňství tedy v praxi znamenala, že bylo možné do TNP umístit jednak osobu pravomocně odsouzenou podle zákona č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky, a jednak zde měly být umístěny i osoby, na základě rozhodnutí trestních komisí národních výborů. Činnost těchto komisí byla v souladu se zákonem o táborech nucené práce²⁵. Formálně lze poukázat na možný protiprávní stav, který uvádí někteří dnešní historici²⁶ s tím, že poukazují na rozpor mezi

²² To je dobře vidět i v románech z doby Rakousko-Uherska jako např. ve *Sňatcích z rozumu* od Vladimíra Neffa.

²³ Ústavní zákon č. 150/1948 Sb., Ústava Československé republiky.

²⁴ Tábory nucené práce, špkt. SNB Turnovec, Čtrnáctideník Národní bezpečnosti č. 1, II. ročník, 1. 1. 1949, Hlavní velitelství SNB, redakční kruh čtrnáctideníku SNB, str. 13.

²⁵ V zákoně č. 247/1948 Sb., o táborech nucené práce se stanovilo v § 3 odst. 1, že o zařazení do tábora a o době trvání pobytu v něm v případech uvedených v § 2, odst. 1, písm. a) a o době trvání pobytu v případech uvedených v § 2, odst. 1, písm. b) rozhodují tříčlenné komise, jejichž členy a náhradníky jmenují krajské národní výbory.

²⁶ Nedvědický, Kamil, *Komunistické právo proti třetímu odboji*, uveřejněno na str. 265 ve *Veber, Václav, Bureš, Jan a kol., Třetí odboj: Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*.

jasnou dikcí ústavy v § 138 odst. 1, a faktickým umístěním osob do NPT na základě rozhodnutí komisí národních výborů, jakožto správních nikoliv soudních orgánů. Ústava 9. května, ale stanovuje v § 135 odst. 2, že pravomoc ve věci trestní přísluší trestním soudům, pokud nemá být příslušná věc projednána v trestním řízení správním, a to na základě obecného předpisu, kterým se jeví např. právě již zmíněný zákon o táborech nucené práce. Umístování do táborů na základě správního trestání tedy bylo, na rozdíl od často znějících názorů dnešních historiků, ústavně konformní.

Po vzniku ministerstva národní bezpečnosti dne 23. května 1950, se ambice a požadavky StB staly oficiálně legitimními a se vznikem Správy nápravných zařízení ministerstva národní bezpečnosti (SNZ MNB) a propojením se StB se de facto dovršil samotný proces přeměny československého vězeňství, podle sovětského vzoru.

StB, tedy do vězeňství výrazně zasahovala. Vzhledem ke skutečnosti, že doktrína právního pojetí ochrany a represe na úseku trestního práva se změnila, což se vždy projevuje v podstatě zejména dle řazení a názvu např. jednotlivých hlav trestních kodexů, je tento či nárok StB zřejmý. A to i s ohledem na tvorbu seznamů a evidencí či kartoték²⁷ „nepřátel lidově demokratického zřízení“, podle kterých bylo Velitelství StB umožněno regulovat počty osob umístěných do TNP. Vliv na výkon trestu TNP měl rovněž správní charakter takového trestu. V praxi to pak mohlo vypadat i tak, že pokud osoba byla do TNP umístěna z rozhodnutí trestní komise národního výboru a následně po uplynutí lhůty, po kterou byla „převychovaná“, v rámci výkonu správní sankce nahrazující výkon odnětí svobody pracovní činností, byla propuštěna na svobodu, mohla být dotyčná osoba umístěna do TNP znovu. Podle § 6 odst. 1, již zmíněného zákona o táborech nucené práce, mohla příslušná komise také rozhodnout o prodloužení pobytu dotyčného v TNP, ač jeho lhůta pobytu v TNP již uplynula.

Nelze tvrdit jednoznačně nakolik takovéto ovládnutí vězeňství StB, bylo legitimní či legálním. Lze naopak jednoznačně tvrdit, že se jednalo o projev vůle nositele absolutní moci ve státě.

²⁷ Archiv bezpečnostních složek, fond Velitelství StB 310-22-6.

3.6 Věznice StB

Co se týče vězeňských zařízení, v podobě, kterou mají dnes, StB disponovala několika různými druhy zařízení, ovšem, jak již bylo řečeno, byly věznice StB chápány jako věznice správní, nikoliv justiční. Jednalo se o zařízení, která si sama StB zřídila již ve svých objektech, nebo je zabírala z bývalých správních věznic či donucovacích pracoven, anebo používala již existující věznice. Způsoby využití věznic StB měly různou formu, ať již formu dlouhodobějšího zabránění, nebo je StB jen přechodně využila ad hoc v souvislosti např. s některou konkrétní akcí apod.

Pro ostrahu každé věznice StB byl zřízen vězeňský strážní oddíl StB, s tím, že velitel tohoto útvaru zajišťoval správu věznice, byl za ní odpovědný a současně byl jejím velitelem. Spolu s těmito útvary StB dohlíželi na ostrahu i příslušníci specializovaných strážních útvarů SNB²⁸, Vnitřní stráž²⁹, či v případě potřeby i příslušníci Pohraniční stráže³⁰.

Na základě výše uvedené kategorizace věznic StB lze za tzv. vlastní věznice označit takové, které byly zřizovány v objektech StB, a měly spíše krátkodobý charakter, s tím, že se jednalo o věznice vazební či vyšetřovací. Příkladem by mohla být věznice zřízená v budově StB ve Washingtonově ulici v Praze nebo věznice zřízená v budově StB ve Wintrově ulici rovněž v Praze³¹.

Dalším druhem věznic byly ty, které měly charakter tajných zařízení, nebo jak již bylo výše uvedeno, jednalo se o zařízení pro přechodné využití spojené např. s některými vlastními akcemi StB. Příkladem takového zařízení jsou sklepní prostory

²⁸ SNB měl své zvláštní útvary pro střežení vězeňských zařízení jako např. útvar SNB Jeřáb.

²⁹ Vnitřní stráž vznikla na základě usnesení Ústředního výboru KSČ dne 28. 3. 1952 a následně navazujícím usnesení vlády ČSR ze dne 10. 6. 1952. V návaznosti a k provedení, těchto usnesení byl vydán tajný rozkaz ministra národní bezpečnosti č. 58/1952 ze dne 1. 5. 1952, jímž bylo velitelství Pohraniční stráže pověřeno faktickým zřízením Vnitřní stráže. Mezi hlavní úkoly Vnitřní stráže patřila ostraha a střežení důležitých průmyslových závodů a objektů zvláštní důležitosti jako byly železniční objekty, sídlo prezidenta a vládních budov, vysílače, dále poté vnější střežení pracovišť odsouzených osob, účast na stíhání a pátrání po uprchlých odsouzených, účast na stíhání protistátních aktivit, účast na likvidaci kontrarevolučních akcí.

³⁰ Pohraniční stráž se rovněž podílela na střežení vězňů. Jako příklad lze uvést přísně tajnou věznici ve sklepních prostorech zámku Praha – Koloděje (Prokop Tomek Průvodce estébáckou Prahou, str. 149, Academia 2013)

³¹ Charakter těchto typů vězeňských zařízení byl skutečně krátkodobý, kdy věznice ve Washingtonově ulici existovala od roku 1948 a věznice ve Wintrově ulici vznikla 23. 4. 1950, avšak obě údajně zanikly ještě na sklonku 1950. Věznice ve Wintrově ulici v Praze byla údajně zreorganizována v listopadu 1951, kdy sloužila především kontrarozvědce StB. Účelem bylo utajené věznění a vyslýchání osob zadržených při ilegálním přecházení čs. hranic s Rakouskem a SRN. Zrušena byla 14. 9. 1955.

zámku v Praze - Kolodějích či věznice v Mladé Boleslavi³², obě tyto věznice souvisely s akcemi proti tzv. „vnitřnímu nepříteli“, který se nacházel ve vlastních řadách tj. mezi členy KSČ. Za věznice StB, které byly využity v přímé návaznosti na akce státobezpečnostního charakteru, lze označit věznice v Uherském Hradišti, Znojmě či v Plzni- Borech, které souvisí např. s akcí Kámen³³.

Podle K. Kaplana³⁴ se nejrozsáhlejší vězeňská zařízení StB nacházela v Praze. Tato skutečnost je logická. V Praze se totiž nacházely ústřední orgány StB, ale taky instituce justice např. Státní soud, který se právě zabýval především trestnými činy, které spadaly do pravomocí StB či Obranného zpravodajství³⁵ např. neblaze proslulý „Domeček“³⁶, který StB využívala pro své vlastní vyšetřovatele, kteří v této věznici prováděli úkony trestního řízení, zejména výslechy příslušníků armády ve spolupráci s OBZ, a to především v rámci ojedinělých akcí jako např. akce Lux³⁷.

³² Věznice v Mladé Boleslavi, byla používána především při vyšetřování skupiny komunistických politiků, zatčených počátkem roku 1950. Věznice ve sklepích zámku v Kolodějích, byla užívána především v akci StB v tzv. „případu Noela Fielda“, která vedla k pádu a likvidaci významných představitelů KSČ a především vedla k likvidaci skupiny Rudolfa Slánského včetně jeho samotného.

³³ Akce StB pod označením „Kámen“ či někdy označované také jako akce „Kameny“, byla akcí s cílem odhalit a zadržet osoby, které se rozhodly utéci za hranice na „Západ“. Jednalo se nejprve o vytvoření smyšlené legendy, o zdánlivě možném přechodu státní hranice a následně pak došlo k zadržení těchto osob na fiktivní tj. uměle vytvořené hranici, která však existovala pouze ve vnitrozemí, jako nezbytný produkt legendy. A byla plně pod kontrolou StB a Pohraniční stráže.

³⁴ K. Kaplan, Nebezpečná Bezpečnost, str. 134

³⁵ Obranné zpravodajství (OBZ) vzniklo na základě rozkazu velitele 1. čs. armádního sboru v SSSR gen. L. Svobody dne 7. ledna 1945. Jednalo se o vojenskou kontrarozvědnou službu, která vznikla na základě přání Moskvy a KSČ, neboť se tím vytvořila protiváha londýnského 2. oddělení Moravcova Hlavního štábu, čímž KSČ získala vliv v rámci složek armády. Prvotní úkoly se týkaly vnější a vnitřní ochrany a kontroly armády a personálních záležitostí. Jeho prvním velitelem se stal B. Reicin, jehož zastupoval K. Vaš. Oba stáli za utrpením stovek vojáků, důstojníků a jejich rodin. Nechvalně se vyznamenali při akcích, jako např. Lux a dalších, kdy decimovali armádu a připravovali minimálně její neutralizaci v únorových událostech 1948. Páteř OBZ tvořily dvě oddělení- řídicí a výkonné. Výkonné oddělení sestávalo v podstatě z realizačních a operativních skupin. Činnost výkonného oddělení resp. jeho útvarů porušovala i tehdejší poválečnou a později socialistickou zákonnost, neboť uvedené skupiny si přisvojovaly oprávnění a pravomoci orgánů SNB, bez jakéhokoliv právního rámce, tedy bez zákonné opory.

³⁶ Věznice OBZ „Domeček“ se dnes nachází v ulici Kapucínská 214/2, jedná se o areál, který částečně využívala armáda i útvary ministerstva vnitra. Primárně však do 22. 12. 1952 zde sídlila výlučně vojenská věznice, poté objekt převzalo MNB jako Útvar výkonu vazby Praha IV. Od 1. června 1954 nesl objekt označení jako Věznice číslo 5 Praha. Věznice zde zanikla v roce 1955 po sérii zatčení a odsouzení několika desítek představitelů OBZ a MNO, kteří zde brutálně týrali vězně umístěné ve vazbě. Postupně pak objekt využívala I. správa MV, tedy zahraniční rozvědka, konkrétně její tzv. nelegální část. Krycí označení tohoto objektu pak bylo „Technika“ či „U šedých“. Další útvar MV, který objekt využíval, byla vědeckotechnická rozvědka a v roce 1984 jej užívala i VI. správa SNB, tedy Správa zpravodajské techniky. Spolu s těmito složkami využívala objekt i armáda konkrétně kryptologické pracoviště Zpravodajské správy generálního štábu ČSLA.

³⁷ Akce Lux byla akcí StB ve spolupráci s OBZ, která byla zahájena již po únoru 1948. Naplno probíhala v roce 1949 a realizovala se v přímé spolupráci s Obranným zpravodajstvím. V jejím čele stáli a dá se i

Od roku 1949 se „hlavní věznicí“ StB stala bývalá zemská donucovací pracovna v Praze – Ruzyni³⁸, kde však zpočátku nepostačovala kapacita cel, a tedy došlo k její rekonstrukci, kdy ze zhruba 120 bylo nově vytvořeno celkem 400 cel. Od oficiálního zrušení této zemské donucovací pracovny přebralo správu nad objektem ministerstvo vnitra a od dubna do října 1949 bylo toto zařízení věznicí ministerstva vnitra, avšak od počátku listopadu 1949 se z této věznice stala věznice Velitelství StB, přičemž v letech 1950 – 1954 věznice sloužila především MNB konkrétněji byla označována jako útvar SNB Dub³⁹.

Nižší organizační celky, tedy nižší útvary StB na úrovni okresů a krajů, využívaly proto zvláštních oddělení v okresních či krajských soudních věznicích, které však nepodléhaly dozoru justičních orgánů a byly spravovány na základě vlastních právních předpisů interního charakteru, nebo které byly spravovány Službou vězeňské stráže či Národní bezpečností. Pro soudní či správní věznice především na Slovensku byla typická správa národními výbory. Věznice v rámci krajů, StB využívala tak, že v rámci těchto již existujících vězeňských zařízení zřídila zvláštní oddělení a vězně do nich umístila. Tato oddělení, však nepodléhala dozoru justičních orgánů a nevztahovaly se na ně zákonné předpisy týkající se vězeňství či omezení osobní svobody osob zadržených a vyšetřovaných.

Procesně se vyšetřování a omezení na osobní svobodě řídilo předpisy interního charakteru, které byly vydávány v rámci ministerstva vnitra či konkrétněji StB.

řící, že se jednalo o její tvůrce, Karel Šváb a Bedřich Reicin. Jednalo se o čistku v armádních kruzích. Tato čistka byla zaměřena proti důstojníkům armády, kteří bojovali za nacistické okupace republiky buďto na západě či na východě, ale zároveň byla zaměřena i proti zpravodajským důstojníkům předmnichovské republiky, kteří později za války působili v londýnském exilu. Zatčení a uvěznění v důsledku realizace této akce postihlo zhruba přes 144 důstojníků armády. Za největší paradox této akce lze bezesporu označit skutečnost, že akce Lux se obrátila i proti Bedřichu Reicinovi, který byl stejně jako Karel Šváb popraven v rámci procesu s vedením protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským.

³⁸ K. Kaplan, Nebezpečná bezpečnost, s. 134-135

³⁹ Toto označení je však sporné. Označení útvaru SNB Dub, byl v letech 1949 – 1954 podle některých zdrojů krycí název pro tajnou věznicí MNB v působnosti StB Praha – Pankrác resp. její součástí. Dále však existoval Pohotovostní prapor SNB Dub, který spolu s dalšími pohotovostními prapory Javor a Osika tvořil Pohotovostní pluk SNB Slovensko a který byl zformován 13. dubna 1947 a rozpuštěn byl 16. dubna 1948. Většina příslušníků k němu byla převelena z libereckého, královéhradeckého a olomouckého praporu. Pluk se podílel na bojích s „Banderovci“. V říjnu 1947 přešel na standardní výkon ostrahy státní hranice. Část jeho příslušníků zůstala na Slovensku, a tvořila mužstvo nového praporu SNB Tygr, jenž nahradil pohraniční pluk SNB Slovensko, a část byla převelena na západní hranici. Zůstává tedy otázkou, proč se dva naprosto odlišné útvary SNB jmenují stejně, avšak plní naprosto odlišné úkoly.

Typickým rysem takovýchto interních norem je skutečnost, že adresátem norem není osoba, vůči níž se vyšetřování vede, nebo vůči které směřují další vyšetřovací úkony. Adresátem těchto interních norem jsou pouze logicky příslušníci složek daných ministerstev či StB.

Tak jako se utužovala moc popřevratové nomenklatury po událostech února 1948, a tak jak intenzivně StB novému režimu budovala pozici na úseku ochrany státobezpečnostní, tak narůstaly počty akcí StB, jednotlivých kauz, ale i skupinové procesy s odpůrci nového režimu, narůstaly přirozeně i počty vězňů, ať už odsouzených či pouze zatím vyšetřovaných. Tato skutečnost vedla k potencionálně rizikové situaci pro bezpečnostní aparát, neboť docházelo ve výše popsáných věznicích k nekontrolovatelnému míšení skupin různých vězňů, ať už právě odsouzených, vyšetřovaných či těch, co byli umístěni ve vazbě. Právě tato a další skutečnosti poskytly StB argument státobezpečnostního charakteru proto, aby si od počátku října roku 1949 převzala StB řízení táborů nucených prací, díky čemuž zanikla potřeba udržovat vlastní správní detenční zařízení.

Argumenty a podněty StB, mj. iniciovaly pracovní schůzi, kterou svolal přednosta prezidia pro bezpečnost dr. K. Černý, dne 17. listopadu 1949, kdy se v rámci problematiky vězeňství probíraly v první řadě právě potřeby StB⁴⁰. Z této pracovní porady vzešlo usnesení, které zdůraznilo, že z právního hlediska postavení správních věznic není upraveno žádným zákonným předpisem, a je tedy možno řešit věznice v režimu bezpečnosti podzákonnými anebo interními předpisy a opatřeními. Zdůraznila se tedy na rozdíl od zákonnosti, především účelnost právních předpisů, které díky svému internímu charakteru byly uváděny v platnost a účinnost příslušnými ministerstvy a odbory, čímž se odbouraly prvky legislativního procesu. Přebírání správních věznic, jak je výše uvedeno, tedy nebyl proces okamžitý. Nejednalo se o administrativní rozhodnutí, které by vedlo k převzetí věznic StB doslova „přes noc“. Naopak. Existovaly obavy z moci, kterou začala StB disponovat, a která se projevila především jednak v souvislosti s likvidací R. Slánského a dalších představitelů KSČ a jednak v důsledku vzniku ministerstva národní bezpečnosti. Obavy z moci, kterou StB nabývala, byly motivovány skutečností, že poté co by StB uspokojila své ambice na

⁴⁰ AMV – P, f. 304, a. j. 57 – 8 – zápis z porady o věznicích státní bezpečnosti konané dne 17. 11. 1949 na ministerstvu vnitra.

úseku vězeňství, vznikla by zde instituce, která by představovala nebezpečí pro režim, který ji v podstatě „dal život“, což bylo politicky nepřijatelné pro samotnou KSČ. I proto lze spatřovat ve výše uvedeném usnesení nedůvěru a pochyby o tvrzených potřebách StB na úseku vězeňství, které nastínil dr. K. Černý, když požadoval podrobnější analýzu stavu a situace a trval především z ekonomických důvodů na využívání soudních věznic orgány bezpečnosti. Za motivy požadované analýzy, lze skutečně považovat ekonomický faktor celého projektu StB, ale taky i snahu o časové odložení celého projektu na pozdější blíže neurčitou dobu.

Byla to však opět právě StB, kdo vznesl rozhodující podnět pro vznik TNP a již od zhruba poloviny roku 1948 v jejich problematice vzniku apod., ministerstvo vnitra se souhlasem příslušných funkcionářů KSČ provádělo přípravné práce. Jakýmsi prvotním výsledkem byl vznik pracovních táborů na Jáchymovsku, kde v roce 1949 vznikla nejprve samostatná stanice Služby vězeňské stráže Ostrov, avšak již v první polovině roku 1951 byl „komplex“ předán pod správu ministerstva národní bezpečnosti, čímž došlo ke vzniku Vězeňského ústavu Ostrov, který čítal 11 táborů a 10 tisíc vězňů a v roce 1952 v působnosti Správy národní bezpečnosti Jáchymov to již bylo 14 táborů a 15 tisíc vězňů.

Představy a ambice StB či „jejího“ ministerstva národní bezpečnosti se však nerealizovaly v rozsahu, v jakém se očekávaly. I když na přelomu let 1950 – 1951 se pokračovalo v podrobném prověřování stavu věznic v režii StB, došlo tak, ze strany nového velení vězeňského sektoru ministerstva národní bezpečnosti k redukci táborů nucených prací. Výsledkem výše zmíněného prověřování skutečného stavu věznic StB byla porada velitelů těchto zařízení, která proběhla dne 11. ledna 1951. Výsledky této porady přednesl velitel 6. sektoru ministerstva národní bezpečnosti V. Jiras veliteli StB O. Závodskému a svému nadřízenému tj. náměstkovi ministra národní bezpečnosti J. Baudyšovi 1. února 1951⁴¹. Zpráva mj. obsahovala konstatování, že je evidentní

⁴¹ Velitel StB O. Závodský byl však již v té době několik dní zatčen. A v té době podobná zatčení byla příznačná pro vysoce postavené příslušníky StB či pro příslušníky SVS či pro funkcionáře ministerstva vnitra a národní bezpečnosti (např. B. Pokorný, K. Šváb atd.).

nedostatek kvalitního personálu, zejména pro strážní službu, neexistují žádné jednotné směrnice, řády a pravidla pro službu⁴².

Co se týče definitivního zániku samostatných vyšetřovacích věznic ve výlučné kompetenci StB, tak k této skutečnosti došlo po sloučení ministerstva národní bezpečnosti a ministerstva vnitra a po vytvoření Správy ministerstva vnitra Jáchymov, k čemuž došlo dne 1. října 1954. Nelze však rozhodně vyloučit skutečnost, že by StB po dobu následujících zhruba tří desítek let, neměla své utajované objekty sloužící v pozdější době jako objekty pro eliminované osoby z různých akcí⁴³ či pro osoby vyšetřované.

⁴² AMV – P, f. 310, a. j. 45 – 15 – Vyšetřovací věznice StB (Zhodnocení porady velitelů vyšetřovacích věznic konané dne 11. 1. 1951) z 1. 2. 1951, č. j. 390/02 – 51 taj.

⁴³ Akce Norbert byla akcí FMV ČSSR za branné či jiné mimořádné pohotovosti státu. V jejím rámci mělo dojít k izolaci osob, které byly vysoce nebezpeční pro vnitřní stabilitu státu. Takové osoby byly rozděleny do kategorií osob, které se za 1) v minulosti dopustily trestné činnosti proti republice, 2) svým jednáním nebo svými názory by mohly ohrozit obranyschopnost republiky a veřejný pořádek, 3) které se opakovaně dopustily úmyslného trestného činu kriminálního charakteru a 4) byl nad nimi vykonáván ochranný dohled. Uvedené kategorie osob, pak byly rozděleny do skupin tzv. „opatření Z“ a „opatření P“. Osoby zařazené do opatření Z by v rámci vyhlášení akce byly zajištěny a umístěny do příslušných nápravných zařízení a osoby zařazené do opatření P, by byly pracovní nasazeny podle potřeb příslušných ONV v přizpůsobených zařízeních. Plošná typizace tzv. nepřátelských osob pro akci NORBERT byla prováděná v souladu se směrnicí FMV o provádění zajišťování osob ohrožujících vnitřní pořádek a bezpečnost státu, tak i v souladu s nařízením ministra vnitra ČSSR c. 21/1978.

4 Vznik organizačního uspořádání StB

Motivy na organizační uspořádání či vlastní strukturu StB se vyvíjely tak, jako se vyvíjely požadavky na tuto tajnou bezpečnostní službu. Pro správné pochopení motivů a poptávky po státobezpečnostní složce, zde tedy vystává nutnost chápat historickou kontinuitu spočívající v kontextu potřeby tajné služby především politického charakteru ze strany vládnoucí třídy, ať již je to společnost prvorepublikové buržoazie či poválečná společnost budující socialismus. Jak lze komparativně posoudit, tak každý režim a jeho státní zřízení vykazuje stejně jako člověk v obecné podobě jistý pud sebezáchovy. Jedná se o „anatomii státní moci“, která má jediný cíl – ochranu státního zřízení, ochranu vládnoucího režimu a jeho představitelů a spolupráci s dalšími ideologicky, ekonomicky, vojensky či jinak provázanými státy.

4.1 Historická kontinuita StB a její politický rozměr

Zkušenosti představitelů KSČ se státobezpečnostními či jinak represivními složkami vyplývají z vlastní historie KSČ. Je potřeba si uvědomit, že komunisté byli vysoce zájmovým subjektem bezpečnostních složek již v meziválečném období, tedy v období tzv. první republiky, kdy představovali zpočátku nového politického rivala, neboť KSČ byla nová, revoluční a progresivní strana, oslovující především sociálně slabší občany země, kterých byla v řadách dělnictva v daném období většina. Zájmovým subjektem byla tato strana rovněž z důvodu koncepčního ustavení KSČ jako sekce III. Internacionály (Kominterny) a tedy i možné spolupráce s cizí mocí. Dále pak a to především, byla KSČ a její členové zájmovými subjekty díky úloze, kterou sehrávaly při dělnických demonstracích a při stávkách, které prvorepublikové četnictvo mnohdy rozhánělo za užití násilí a střelby⁴⁴, která si vyžádala usmrcené na straně nezaměstnaných či dělníků, o to tragičtější je skutečnost, že těmto výstřelům četníků do lidí, padly za oběti i děti.

⁴⁴ Jako příklad lze uvést Duchcovskou stávku ze dne 4. února 1931, která měla za následek čtyři mrtvé a to Josefa Kadlece (30 let), Josefa Studničku (27 let) a Aloise Lamače (32 let). Těžce zraněný devatenáctiletý Antonín Zeithammer následně podlehl střelným poraněním téhož dne v nemocnici. Dále lze jako příklad uvést Frývaldovskou stávku, která proběhla dne 25. listopadu 1931 u okresního města Frývaldov (dnes Jeseník), v obci Dolní Lipová. Všech 8 zabitých bylo německé národnosti, z toho byly zastřeleny 2 ženy, mezi nimi Anna Luxová, které bylo v tento den pouhých 14 let. Zastřelení byli většinou členové a sympatizanti komunistické nebo německé sociálnědemokratické strany.

Výše uvedené brutální potlačení stávek či demonstrací se nutně musely dít a děly za vědomí a souhlasu nejvyšších představitelů státu.⁴⁵ Zákonná úprava v zákoně o četnictvu z roku 1920⁴⁶ stanovila podřízenost výkonu služby četnictva v § 7, kde bylo stanoveno, že: *„Politický úřad první stolice je představeným úřadem pro četnictvo v obvodu jeho službu konající; jemu přísluší bezprostřední řízení služby četnické a dohled na její vykonávání. Pokud je třeba užítí četnictva v městech s vlastním statutem nebo právem municipálním, učiní příslušný politický úřad druhé stolice potřebná opatření. Je-li veřejný pořádek povážlivou měrou ohrožen, mohou politické úřady po předchozím vyrozumění příslušných četnických představených soustřediti četnictvo svého obvodu na ohrožené místo a upravit službu četnickou v mezích ustanovení zákona tak, jak toho místní poměry vyžadují“*.

Z výše uvedeného lze vyvodit tedy toliko skutečnost, že představeným úřadem pro četnictvo, tedy pro jeho službu a v rámci jejího dohledu včetně nasazení četnictva za splnění zákonných podmínek náleží politickému představiteli a orgánu státní moci tj. výlučně politickým úřadům a státním, což v praxi při aplikaci tohoto výkladu znamenalo, že četnictvo bylo řízeno zemskými prezidenty a okresními hejtmany, kteří pak rozhodovali o nasazení četnictva např. právě při demonstracích a stávkách proti tzv. „rušiteli pořádku“.⁴⁷ V prvorepublikové éře naší historie, byli tedy i komunisté a KSČ jako instituce středem zájmu bezpečnostního aparátu a jeho jednotlivých složek. Jednalo se ryze o politický rozměr.

Od roku 1923 byla zřízena Zpravodajská ústředna, která působila v rámci pražského ředitelství státní policie. Samotná státní policie spolu s touto Zpravodajskou ústřednou dohlíželi na ochranu stávajícího státního zřízení. Zpravodajská ústředna pak tyto úkoly doplnila o prvky zpravodajství, monitorování, získávání informací a jejich analytický rozbor.

Právě tato pozornost, politický rozměr veškerých opatření a akcí proti KSČ a jejím představitelům a mnohé další historické reálie se tedy odrazily jak v zákonných požadavcích zejména komunistů na vybudování nové „policie“, tak se definitivně

⁴⁵ Stručný přehled dějin SNB, str. 13, Sborový rozkaz č.2 generálního velitele četnictva československého státu ze dne 21. října 1921.

⁴⁶ Zákon č. 299/1920 Sb. z. a n., o četnictvu.

⁴⁷ Stručný přehled dějin SNB, str. 13

projevily ve finální koncepci a v pojetí právě nově vznikajícího bezpečnostního aparátu jako mocenského nástroje. Celkem nejvýznamnější změny, které komunisté od počátku prosazovali a nakonec je i úspěšně prosadili ve vztahu k bezpečnostním složkám, se projevily kromě v názvu, označení a personálních nárocích na své příslušníky, rovněž ve skutečnosti, že vznikl nový, od minulosti na první pohled odloučený bezpečnostní sbor jako centrálně řízená organizace „policejního“ charakteru, avšak navenek vystupující a uvnitř řízený jako jednotný ozbrojený „vojenský“ sbor.

Na základě návrhu na „tří - pilířovou“ bezpečnostní organizaci, který předložil ministr vnitra V. Nosek, se osvědčila tato koncepce v podstatě již na přelomu konce války a v prvních poválečných měsících a létech, kdy osvobozená republika a její obyvatelstvo muselo čelit mnohým ozbrojeným skupinám teroristického charakteru, které se nesmířily s prohranou válkou a chtěly dál provádět diverze, sabotáže a vyvolávat mezi obyvatelstvem teror s cílem narušit vládní politiku, jednak na obnovu válkou stíženého hospodářství a průmyslu, a jednak na osídlování pohraničí, ze kterého bylo mnohdy násilně vystěhováno a odsunuto německé obyvatelstvo. Tyto teroristické skupiny jako např. Wehrwolf⁴⁸, Banderovci apod. byly precizně likvidovány s takovou důsledností, že dnes se jeví různé akce nově vznikajícího se bezpečnostního aparátu jako např. akce „B“⁴⁹ ve východním Slovensku či boje Pohotovostního pluku 1 NB⁵⁰

⁴⁸ Wehrwolfové byli nacističtí elitní diverzanti, kteří se rekrutovali již v roce 1944, aby působili jako partyzánské skupiny v týlu nepřítele jak na západní, tak i na východní frontě. Na západní frontě byla jejich činnost různá a spíše neúčinná. Po vyhlášení kapitulace nacistického Německa Hitlerův nástupce veloadmirál Dönitz vyzval wehrwolfy na západě, aby složili zbraně. O východní frontě, však neřekl ani slovo. Československo bylo jedinou zemí v Evropě, kde aktivita wehrwolfů, byla časově nejdelší. Započala v lednu roku 1945 v Ústí nad Labem a v jeho okolí výcvikem elitních nacistů a byla prováděna v podstatě až do roku 1947. Samotné označení této nacistické teroristické organizace vyplývá z knihy „Der Wehrwolf“ německého autora Hermanna Lönse česky Vlkodlak: Selská kronika, která pojednávala o německém partyzánském hnutí v období třicetileté války.

⁴⁹ Akce „B“ byla akcí státobezpečnostního charakteru, jejímž cílem byla likvidace banderovských ozbrojených tlup, které terorizovaly československé občany ve slovenském pohraničí při pokusu o probití se do západního Německa. Při této akci byly nasazeny zvláštní útvary SNB (např. útvar SNB Slovensko a další), dále pak dobrovolníci z SNB a řada příslušníků StB a dokonce i čs. armáda. Tato akce probíhala v podstatě od jara do podzimu roku 1947.

⁵⁰ Pohotovostní pluk 1 NB, byl uniformovanou elitní jednotkou budovanou na základě vojenského a bezpečnostního vzoru. Jednalo se o útvar, který se začal formovat na začátku léta roku 1945. Pluk samotný byl sestaven z nově přijatých mladých lidí, velitelské kádry byly zabezpečeny bývalými příslušníky bezpečnostních složek četnictva, policie, finanční stráže nebo také důstojníci poválečné armády či partyzány. Pluk v době svého vzniku tvořilo 12 rot a čítal okolo 1500 příslušníků. Tento útvar byl vytvořen jako přímá reakce na množící se zprávy o vzniku různých protistátních skupin složených z bývalých příslušníků SS a Hitlerjugend, kteří zejména v severních a severozápadních Čechách podnikali po skončení druhé světové války různé teroristické a diverzní akce. Právě z tohoto důvodu byli příslušníci pluku urychleně vycvičeni a postupně došlo k jejich nasazení při střežení naší západní hranice.

v západních Čechách, již jen jako dílčí, či je mnohdy nedoceněn jejich skutečný smysl, průběh a výsledek. Na základě právě těchto bojových nasazení či akcí státobezpečnostního charakteru, lze vyvodit pouze ten závěr, že komunisty navrhovaná doktrína či koncepce vojenské organizace těchto bezpečnostních útvarů se v praxi plně osvědčila.

Výše popsané vojenské pojetí a organizace bezpečnostních útvarů, předpokládal již dokument ze dne 14. 8. 1945⁵¹.

4.2 Cesta k přijetí zákona o Národní bezpečnosti

Nejpříznivější situace pro získání vlivu uvnitř bezpečnostních složek, nastala především v poválečných dnech, kdy se započala výstavba nového bezpečnostního aparátu. Na základě získaných historických zkušeností a díky inspiraci se systémem organizace a fungování bezpečnostního aparátu v Sovětském svazu, to byli právě komunisté, kteří pochopili zcela správně, že chtějí-li ovládnout společenské dění v Československu, musejí ovládnout mimo jiné StB. Veškeré tyto skutečnosti se tedy nutně odrazily v úmyslu zákonodárce, jak lze spatřit v úvodu k zákonu č. 286/1948 Sb., o národní bezpečnosti, ve kterém se cituje služební předpis prvorepublikového četnictva tj. instrukce pro četnictvo – obsahující pokyn v § 92 této instrukce: „*Zvláštní pozornost musí četnictvo věnovat všem událostem týkajících se dělníků, které ohrožují veřejný klid a pořádek, dále též všelikým schůzkám dělníků v továrnách, ve větších závodech živnostenských a na staveništích veřejných a soukromých, které směřují k úmluvám a nabývají nebezpečné povahy, má pátrati po příčinách nespokojenosti nebo vzniklých nepořádků a má o tom, rovněž jako o chystaném větším zastavení práce a propouštění dělníků učiniti služebnímu úřadu ihned oznámení. Četník má vystupovati vůči dělníkům způsobem úctu vzbuzujícím, z něhož mohou seznati nutnost a vážnou vůli státní správy, aby veřejný pořádek a bezpečnost byly udrženy a jež dělníku samotnému byl záštitou proti svádění a zastrašování agitátory, tj. byl oporou k ochraně jeho vlastního, jím správně chápaného zájmu.*“. Proti dělníkům zaměřené ustanovení v podstatě definovalo opět nepřítele státu, kterým byl zpravidla dělník a politický agitátor. Dělníka

Pohotovostní pluk 1 NB byl poté začátkem roku 1946 reorganizován do nově vznikajících 3 pluků Pohraničních útvarů SNB, které nesly označení útvar SNB 9600.

⁵¹ Návrh na organizaci vnitřní Národní bezpečnosti, Frolík, J., Nástin organizačního vývoje státobezpečnostních složek Sboru národní bezpečnosti v letech 1948- 1989, Sborník archivních prací č. 1/1991, s. 451

k veřejnému pořádku a bezpečnosti měly přesvědčit zvláštní bezpečnostní opatření, které ho represivně postihovaly v jeho vlastním zájmu a pro jeho vlastní ochranu.

O období tzv. Protektorátu v letech 1939 - 1945 a o pronásledování nacistickými bezpečnostními složkami československého domácího odboje tedy i toho komunistického, není žádných pochyb a s ohledem na rozsah i zaměření práce není možné je blíže rozebírat. Není pochyb o charakteru pronásledování tedy o tom, že postup ze strany nacistického represivního aparátu byl systémem teroru, vyznačoval se brutalitou používaných metod a především pak velmi často fyzickou likvidací dotyčných jednotlivců. Netřeba blíže specifikovat spolupráci nacistických bezpečnostních složek s bezpečnostními protektorátními složkami.

Pro řadové členy KSČ či pro jejich sympatizanty se jednalo kontinuálně o stav „permanentní represe a strachu“. Jednalo se v podstatě o teror státní moci, který vyvrcholil nacistickým řáděním, kdy představitelé KSČ byli podezřelí z protistátní činnosti či z protistátní činnosti proti Říši už jen pro svou politickou příslušnost. Jestliže se za první republiky rodil odpor ke státnímu zřízení, které představovaly politické reprezentace konkrétních politických stran, pak v krvavém období protektorátu, vyvrcholil tento odpor ve strach a brutalitu příznačnou pro období konce války a počátek padesátých let.

Dobou nesvobody a válečnými zkušenostmi ovlivněná poválečná, drsnější a v důsledku prve řečeného svým způsobem k násilnostem náchylnější společnost a výše uvedené komparativní dobové realie lze považovat za jeden z motivů směřující k vyvrcholení ve stav, který byl označován dle teorie J. V. Stalina za tzv. „zostřování třídního boje“, který se projevoval obecně podobou nejen společenského uspořádání v osvobozené republice, což je problematika vyžadující podrobnějšího zkoumání, ale tento projev lze pro účely této práce spatřovat především v zákonné konstrukci nových bezpečnostních složek, zejména pak v zákoně o Národní bezpečnosti, který byl prvním základním právním předpisem na úrovni zákona, který upravoval charakter a konkrétní podobu poválečných bezpečnostních složek v Československu. Právní úprava prvorepublikového bezpečnostního aparátu tj. zákon o četnictvu apod. již nepostačovaly. Narůstaly kompetenční spory a nesnáze mezi stále existujícím četnictvem a SNB či dokonce mezi jednotlivými ozbrojenými složkami národních

výborů. Bylo evidentní, že neutuchající a chaotický stav mohl vyřešit jen nový zákon, který by odstranil již uvedené problémy a nastolil by právní stav v rámci bezpečnostních složek.

Tato problematika zákona o Národní bezpečnosti byla předmětem řady diskuzí a ostrých střetů vládních špiček a zástupců politických stran již v rámci tzv. Košického vládního programu.⁵² Komunisté právě díky vlastním zkušenostem s již zmíněným bezpečnostním aparátem první republiky, jehož zvýšený zájem o svou činnost a represe mnohdy pocítili na vlastní kůži, při svých shromážděních, schůzích, sjezdech apod., pochopili mnohem dříve před přijetím Košického vládního programu, že chtějí-li v osvobozeném poválečném Československu získat a udržet moc ve státě, musejí si mj. získat především srdce bezpečnostních složek tj. příslušníky a mozek tj. ministerstvo vnitra jako instituci. V souvislosti s tím, usiloval o získání křesla ministra vnitra pro svého „kandidáta“, při setkání v Moskvě v roce 1943 s dr. E. Benešem K. Gottwald⁵³. Už tehdy komunisté prosazovali svého člověka na toto místo - V. Noska. Ten se jím po bouřlivých jednáních o složení nové vlády v březnu 1945 skutečně stal.

4.3 Vliv národních výborů na StB

V právní praxi, národní bezpečnost a národní výbory vykonávaly svou činnost na systému vycházejícím z období první republiky, tedy jednalo se o systém, který lze označit jako systém tzv. dvojí podřízenosti SNB. Systém dvojí podřízenosti útvarů SNB odrážel primárně zásadu vyplývající především z požadavku, že SNB a jeho organizační součásti, budou orgány lidové správy tj., budou kontrolovány lidem resp. jeho volenými orgány a budou sloužit lidu. Zásada dvojí podřízenosti byla ostatně jednou z klíčových zásad lidově demokratické správy.⁵⁴

Po právní stránce tento systém dvojí podřízenosti sice kontinuálně zachovával organizační činnost bezpečnostních složek, tak jako za prvorepublikové éry, avšak především díky této skutečnosti, fakticky nastala přesně taková situace, kterou sami

⁵² K němu viz např. Kol. autorů: Program revoluce. Ke vzniku Košického vládního programu. Praha : Svoboda, 1975.

⁵³ Přehled dějin SNB zpracovaný kolektivem autorů v čele s akademikem Zdeňkem Snítilem, pracovní materiál pro ideologickou konferenci k 35. výročí vzniku SNB (dále jen Přehled dějin SNB), Praha 1980, str. 42 dále viz např.: Eduard TÁBORSKÝ – Prezident Beneš mezi Západem a Východem, Praha 1993 nebo Bohuslav LAŠTOVIČKA – V Londýně za války. Zápas o novou ČSR 1939 – 1945, Praha 1978

⁵⁴ Viz KUKLÍK, Jan a kol. : Vývoj československého práva 1945 – 1989. Praha: Linde, 2008, str. 263 – 264.

komunisté kritizovali již za první republiky. Jednalo se totiž o stav, kdy prvorepublikový bezpečnostní aparát sice měl být apolitický, ale kritika komunistů spočívala právě v politickém charakteru veškerých zákroků represivních složek, které směřovaly proti činnosti KSČ. Zákroky prvorepublikových represivních složek, komunisté označovali za protiprávní či protiústavní. Idea nového represivního aparátu se sice odrážela v přejmenování či v samotné likvidaci prvorepublikového represivního aparátu, což byly zcela zásadní a podstatné změny, avšak tato idea se jiným způsobem dále až do počátku roku 1949 nerealizovala. Komunisté velice dobře věděli, že bezpečnostní aparát za normální situace slouží tomu, kdo je zrovna u moci.

V praxi každý okresní velitel SNB podléhal okresnímu národnímu výboru, je tedy zřejmé, že tento model vychází z modelu prvorepublikového, kdy v této době rovněž podléhalo četnictvo a policie okresnímu hejtmanovi.

Poválečné státobezpečnostní složky včetně pořádkových, sice měli vlastní strukturu a hierarchii, ale rovněž tyto jejich vnitřní složky podléhali národním výborům. Díky zřízení a činnosti bezpečnostních komisí příslušných okresních národních výborů, vznikla přímá provázanost SNB na okresní a zemské (po roce 1948 krajské) národní výbory. Tyto bezpečnostní komise pak měly svého předsedu, který byl zároveň tzv. bezpečnostním referentem a řídil bezpečnostní referát příslušného okresního národního výboru. Jednalo se o projev tzv. referentského systému.⁵⁵ Jako správní úřady národní bezpečnosti, měly příslušné národní výbory oprávnění ukládat příslušným bezpečnostním složkám úkoly a dozorovat poté jejich vykonání, resp. výsledné splnění povinnosti. Příslušné národní výbory ukládaly bezpečnostním složkám povinnost splnit příslušný úkol, ale již nesměly zasahovat do vlastní realizace zadaného úkolu jak po stránce vlastní realizace či po stránce takticko-technické.

Zajímavostí je skutečnost, že věcně příslušný národní výbor sice mohl příslušný útvar SNB pověřit služebním úkolem, ale pokud by tento úkol překročil hranici problematiky z bezpečnostní do oblasti státobezpečnostního charakteru či zpravodajství, pak další průběh veškeré realizace nesměl probíhat za účasti daného národního výboru, tedy příslušný dozor nad realizací takového úkolu ze strany příslušného

⁵⁵ Viz k němu KUKLÍK, Jan a kol. : Vývoj československého práva 1945 – 1989. Praha: Linde, 2008, str. 281 – 282.

bezpečnostního referenta již absentoval. Nicméně po skončení konkrétní realizace či provedení svěřeného úkolu na základě zvážení, mohla být předsedovi národního výboru a již zmíněnému předsedovi bezpečnostní komise tj. bezpečnostnímu referentovi, podána informativní zpráva o průběhu a splnění daného služebního úkolu, kterou tito vzali na vědomí.

Snad jediná opravdu zásadní změna a její aplikace v právní praxi tohoto zákona spočívala ve skutečnosti, že tento zákon *de iure* jako zákonná, a nikoliv podzákonná právní norma, zakotvil existenci a stanovil rozsah působností nových bezpečnostních orgánů a právě pak naznačené pravomoci národních výborů jako správních orgánů národní bezpečnosti. Došlo k odstranění rozdílného stavu jak na území Čech a Moravy, tak především v odlišení se se Slovenskem. Tedy jak na území Čech a Moravy a Slovenska, došlo k unifikaci bezpečnostního práva a ke vzniku jednotného SNB.

Za státobezpečnostní útvar byl označen *a de facto* i potvrzen pod stávajícím názvem útvar Ústředna StB. Jak již bylo zmíněno, tak v tomto období i po přijetí zákona o národní bezpečnosti, se stále odlišovala složka státobezpečnostního charakteru, jako druh výkonné složky vůči útvaru zpravodajského charakteru.

4.4 Národní výbory a právní aspekty vzniku StB

Již exilová vláda s dr. E. Benešem ustoupila moskevskému vedení KSČ stran bezpečnostních složek několikrát. Jedním z mnoha příhodných okamžiků, kdy je tuto skutečnost možné pozorovat, je právě podepsání dekretu prezidenta republiky o národních výborech jako o orgánech státní správy v osvobozené ČSR. Tímto dekretem prezidenta republiky získaly národní výbory na úrovni zemských a především i okresních národních výborů, monopol k vybudování nového bezpečnostního aparátu⁵⁶.

Při vzniku národních výborů, které po osvobození vznikaly na daném území, většinou za asistence Rudé armády, se již počítalo se skutečností, že jejich ozbrojené složky budou po splnění svého účelu zrušeny a nahrazeny novými bezpečnostními složkami státní moci.

⁵⁶ Dekret prezidenta republiky č. 18 ze 4. 12. 1944 publikovaný vyhláškou MV č. 43/1945 Sb.

Národní výbory si zakládaly v souladu s Košickým vládním programem své bezpečnostní orgány v podobě různých milicí, národní stráže či gard označovaných nejčastěji jako Revoluční gardy⁵⁷. Již při jejich vzniku docházelo v souladu s plněním mobilizační funkce příslušných národních výborů⁵⁸ k zásadnímu právnímu střetu, který spočíval ve formě právě vydaných pokynů pro provádění výše uvedené mobilizace, které byly vydávané pro příslušné velitele RG.

Tento právní rozpor spočíval ve skutečnosti, že Košický vládní program předpovídal ozbrojené milice, gardy či národní stráž, které převezmou na příslušných územích moc a budou na nich realizovat politiku příslušných národních výborů a dohlížet na obnovu právního řádu. Košický vládní program, ale nepředpokládal *de iure* ani *de facto*, žádnou vlastní činnost či jakýkoliv výkon veřejné moci prostřednictvím konkrétního tělesa, jakým byl SNB. Při aplikační praxi takovýchto podzákoných pokynů došlo k situaci kdy, SNB postupoval dle pokynů jak ministerstva národní obrany, tak i ministerstva vnitra a na základě jejich pokynů⁵⁹ odzbrojoval již vyzbrojené útvary národních výborů, které byly právě Košickým vládním programem na rozdíl od SNB právně předpokládány.

Situaci, kdy se diametrálně lišil právní rámec a faktický stav v této oblasti, korunovalo ministerstvo vnitra paradoxně ve snaze jednak zachránit nezákonnou situaci a jednak obnovit právní řád a veřejný pořádek jedním celostátním sborem, a vydalo proto výnos ze dne 3. 8. 1945, který přikazoval SNB prověřit stav odzbrojení RG a

⁵⁷ Revoluční gardy (zkratka RG, která byla umístěna na rukávových páskách příslušníků a zpravidla byla napsána červeným písmem na bílém podkladu) jednalo se o ozbrojené jednotky dobrovolníků, v jejichž místní a věcné působnosti působily příslušné národní výbory v době od 23. května 1945 do období července až srpna 1945 v Čechách a na Moravě. V dnešní době dochází mnohdy k mylnému výkladu a spojení veškerých ozbrojených „milicí“, partyzánských skupin apod., právě tím, že se automaticky přiřazují ve vztahu k Revolučním gardám, které od počátku osvobození v období května 1945 v podstatě až období podzimu 1945 byly nasazovány i v pohraničí, kde plnily zejména funkci prvních bezpečnostních sborů národních výborů. Rekrutovaly se např. z jednotek armády, četnictva, policie, finanční stráže a stráže železnice. Co se týče ostrahy velkých a významných podniků či podniků strategického charakteru a z obav před sabotážemi, které mohly být v nich prováděny ze strany nepřátel osvobozené republiky, začala také vznikat tzv. Závodní stráž, která byla později úzce provázána s útvary Lidových milicí. Hlavní činností RG byla mj. strážní služba, bezpečnostní služba, pořádková služba, dozor a zajištění internačních táborů či vězňů. Strážní prapory byly rozkazem Vojenského velitelství Velké Prahy č. 8 ze dne 23. května 1945 přejmenovány na pražské pluky a prapory Revolučních gard. V období okolo 25. května 1945 Revoluční gardy přešly z podřízenosti ministerstva národní obrany do podřízenosti ministerstva vnitra.

⁵⁸ Historie SNB v dokumentech, str. 7.

⁵⁹ Výnos Ministerstva národní obrany č.j. 2979 vl. III/03 odd. 45 ze 13. 6. 1945

odzbrojení RG dokončit. Po právní stránce především na zákonné úrovni, nikoliv podle pouhé podzákonné úpravy SNB vznikl, až o zhruba dva roky později.

Je tedy právním problémem a otázkou úhlu právního pohledu, nakolik legální byl takovýto postup z hlediska ryze právně formálního. Otázka legitimacy však je jasná. Vzhledem k revoluční a poválečné době, ve které se tyto události odehrávaly, měnící ohniska legitimizace právního řádu a vzhledem k tlakům ať již společenským či politickým, zde panovaly snahy a tendence mít vlastní jednotný ozbrojený bezpečnostní sbor. Revoluční gardy, však nepřicházely v úvahu. Ne nadarmo prosluly totiž jako „Rabovací gardy“ na základě nezákonností a protiprávností páchaných po osvobození na příslušných územích. Mnohdy proti nim zasahovaly i jednotky čs. armády či Rudé armády a řádění těchto ozbrojených „gard“ rázně ukončovaly.

Za pozornost stojí skutečnost, že spojenecká vojska včetně Rudé armády opustila území Československa již na podzim roku 1945. Tím se Československo stalo jednou z prvních zemí ve střední Evropě, kde se tak stalo a Československo se svou armádou a s právě se rodícími bezpečnostními složkami, bylo možné chápat již jako plně suverénní stát, očištěný od zrádců československého národa a nacistických zločinců.

4.5 Aspekty výstavby poválečné StB

V polovině roku 1945 již v ČSR probíhalo budování nového bezpečnostního aparátu a státu jako instituce bez vlivu západních mocností či bez vlivu Moskvy. Komunisté již od počátku razili cestu jednoznačně nesmlouvavého postupu v duchu absolutní diskontinuity, tedy vzniku nové struktury bezpečnostních složek bez jakýchkoliv provázaností (do jisté, ovšem nevýznamné, míry s výjimkou dočasné personální kontinuity) na prvorepublikové četnictvo či policii. Tato skutečnost se odrazila především v dokumentu „HLAVNÍ ZÁSADY VÝSTAVBY NOVÉHO BEZPEČNOSTNÍHO APARÁTU“⁶⁰, který již ve svém nadpise „BUDOVÁNÍ NOVÉ NÁRODNÍ BEZPEČNOSTNÍ SLUŽBY“, a byl schválen čtvrtou schůzí vlády dne 17. dubna 1945 v Košicích na návrh V. Noska⁶¹, odrážel kolektivní pojetí Košického vládního programu tak, jak ho byli schopni vytvořit představitelé moskevského vedení

⁶⁰ Historie SNB v dokumentech, s. 28

⁶¹ Historie SNB v dokumentech, s. 28.

KSČ, exilové vlády v Londýně i domácího odboje, který byl zásadní mj., i pro bezpečnostní složky, rozumějme jak pro ty prvorepublikové a protektorátní, tak i pro ty, které teprve měly vzniknout. V tomto dokumentu jsou jasně popsány úmysly, které chápala politická reprezentace z řad KSČ jako stav, který je škodlivý a vyloženě nepřijatelný tj. proč není možná kontinuita ve vztahu k minulým bezpečnostním složkám, kdy se akcentuje zejména i označení těchto složek tj. skutečnost, že četnictvo připomíná lidu cosi, co vzniklo ještě kdysi dávno ve středověku, a policie zase připomíná lidu doby policejní perzekuce- tedy opět zkušenosti členů KSČ i bezpartijních lidí z prvorepublikové éry rozumějme především z ozbrojených zásahů policie a četnictva.

Bylo tedy zřejmé, že i název nových bezpečnostních složek bude odrážet nový charakter, nové úkoly a především nové vymezení zákonných oprávnění a pravomocí těchto složek. Dalším úmyslem nové výstavby bezpečnostních složek, byla negativní skutečnost existenční dvojkolejnosti postavení a činnosti spočívajících v oprávněních a v pravomocích prvorepublikového četnictva a policie, které se mnohdy střetávali *de iure* v aplikační praxi, kdy nebylo zřejmé, kdo a jak má postupovat např. došlo-li k trestné činnosti, která byla v jurisdikci obou složek. Nesnáze vyplývající z hora řečených kompetenčních překryvů a realita uplatňování práva, vedly k nežádoucí rivalitě mezi oběma složkami projevující se v nepředávání si vzájemně důležitých podnětů, k zbytečným průtahům v postupu bezpečnostních složek a tím i vůbec ke škodě celkového vyšetřování ze strany jak četnictva, tak i policie.

Výše uvedené nežádoucí jevy se tedy měly odstranit sloučením četnictva, policie a dalších složek jako např. kriminální služby, obecní výkonné policie či Finanční stráž⁶², v těleso charakterově se vyznačující jako jednotně organizovaný a

⁶² Finanční stráž byla ozbrojený útvar, který vznikl císařským rozhodnutím ze dne 22. prosince 1842 a následně dvorským dekretem z 21. dubna 1843. Spadala do působnosti ministerstva financí. V ČSR existovala kontinuálně až do roku 1939. Po skončení druhé světové války byla její existence obnovena od května roku 1945 do 01. 01. 1949, kdy jako taková zanikla včleněním k pohraničním útvarům SNB. Její činnost vyplývala v podstatě ve střežení celní hranice, dohlížení na přechod osob a zboží přes celní hranici zasahovala proti celním a jiným finančním trestným činům, vykonávala celní řízení u celních úřadů a vykonávala služby u celních úřadů, střežila státní hranice a dohlížela na pohraniční osobní styk a oběh zboží, zabraňovala v přestupu hranic osobám, které nemohly zákonným způsobem prokázat svou totožnost, poskytovala součinnost při provádění opatření k ochraně veřejného pořádku a při vojenské ochraně státních hranic dle zvláštních předpisů, vykonávala strážní, kontrolní a pátrací služby ve finančním, nebo jiném oboru státní služby

ministerstvem vnitra ovládaný sbor. V případě uvedené Finanční stráže lze hovořit o dalším příkladu, kdy ministerstvo vnitra zasáhlo do pravomocí jiného ministerstva, v tomto konkrétním případě do činnosti ministerstva financí, pod které Finanční stráž, výlučně spadala. Motivy této ingerence jsou logické. Jednak se jednalo o potřebu zhospodárnit činnost ozbrojených sborů jejich sloučením a odstraněním partikularizace v jejich organizaci, jednak měly ovšem i aspekt politický. Finanční stráž na rozdíl od některých útvarů spadajících pod ministerstvo vnitra, byla z drtivé většiny svým složením „nekomunistická“ a její příslušníci byli spíše z řad národních socialistů. Sloučením Finanční stráže se SNB, a převedením jejích příslušníků pod ministerstvo vnitra, by byla otevřená cesta ke kádrové čistce a následnému zbavení se pro KSČ nepohodlných příslušníků, kteří nesouhlasili s činností KSČ.

Z uvedeného dokumentu „HLAVNÍ ZÁSADY VÝSTAVBY NOVÉHO BEZPEČNOSTNÍHO APARÁTU“ pak vyplývá, že tento sbor se měl jmenovat Národní bezpečnostní služba, tj. ve zkratce N. B. S. Národní bezpečnostní služba se měla členit na tři složky. První složkou měl být uniformovaný sbor N. B. S., což v praxi znamenalo, že policii a četnictvo tedy nahradí jeden sbor N. B. S.

Druhou složkou měl být sbor pohotovostní, který měl být rovněž uniformovaný a vojenským způsobem organizovaný, řízený a vyzbrojený. Tyto pohotovostní sbory pak skutečně vznikly jako Pohotovostní pluky Národní bezpečnosti, tj. PP 1 NB, které byly nasazovány jak při ostraze „západní“ státní hranice v letech 1948 – 1951, než vznikla Pohraniční stráž. Nebo byly nasazovány při bojích s protistátními skupinami, kterými byly např. „Banderovci“. Tedy vznik těchto pohotovostních útvarů byl odůvodňován především dobovou nutností vzhledem k charakteru a profilu nepřátel tehdejšího rodícího se státního zřízení a vzhledem k právě končící válce.

Třetí složkou pak měl být sbor neuniformované N. B. S., zejména pak vnitřní a zahraniční politické zpravodajství. Neskův návrh opíral nutnost vzniku tohoto neuniformovaného sboru skutečnostmi zejména s ohledem na období okolo roku 1938, kdy se naplno projevila roztržičnost a nekoordinovanost československých zpravodajských služeb, což nutně vedlo ke špatné informovanosti politických a

uloženou jí nadřízenými úřady a prováděla další úkoly, které jí byly uloženy platnými předpisy či nadřízenými úřady.

ústavních činitelů republiky a špatným zpravodajským analýzám, a tedy i k nekompetentním faktickým závěrům, pojednávajících o stavu jak na zahraniční, tak i na vnitřní scéně. Takovýto neuniformovaný sbor, na základě výše uvedených a dalších skutečností, by tedy dle Noskova návrhu měl být vybudován ministerstvem vnitra na rozdíl od předešlých dvou složek, které mělo vybudovat ministerstvo národní obrany. Formou sloučením politické, hospodářské a zahraniční zpravodajské složky mající za cíl vznik zpravodajské složky tj. vznik tzv. „očí a uší republiky“ v rámci životně důležitých úsecích státobezpečnostního charakteru a jednak za účelem včasného a relevantního přísunu potřebných informací poptávaných vládou. Právě tímto sborem se stala Státní bezpečnost a plnila tedy tento účel mj. politické, zahraniční a hospodářské rozvědky a kontrarozvědky od svého vzniku až do svého zániku.

V závěru tohoto návrhu se pak uvádí požadavek, aby ministerstvo vnitra převzalo tzv. organizace zvláštní bezpečnostní služby k ochraně prezidenta republiky, členů vlády a úřadů.

Díky tomuto návrhu V. Noska ze dne 17. dubna 1945 a díky schválení vládou těchto hlavních zásad výstavby nového bezpečnostního sboru, byla de iure zakotvena platforma, na které byl pak vybudován Sbor národní bezpečnosti a jeho dílčí útvary či složky, zejména pak Státní bezpečnost.

Zajímavostí pak je, že tento 17. duben 1945, se až do listopadových událostí roku 1989 slavil oficiálně jako Den Sboru národní bezpečnosti, avšak tato skutečnost může vésti k historicky mylnému výkladu. Bylo by totiž chybou z tohoto faktu vyvozovat, že od onoho data v Československu existoval Sbor národní bezpečnosti. Především tomu tak nebylo na Slovensku, kde na základě dvou nařízení předsednictva SNR: nařízení č. 6/1945 Sb. n. SNR, o rozpuštění četnických a policejních organizací a formací a nařízení č. 7/1945 Sb. n. SNR, o organizaci bezpečnostní služby ze dne 23. února 1945, byly zrušeny veškeré četnické a policejní složky a součásti a vznikl místo nich „zbor Národná bezpečnosť“.⁶³ Vznikla tak fakticky totožná tělesa, tedy v Čechách a na Moravě to byl Sbor národní bezpečnosti, ten však existoval až do přijetí zákona o Národní bezpečnosti pouze de facto, nikoliv na základě zákona, jak se uvádí v jeho důvodové zprávě, ale na Slovensku existoval již zbor Národná bezpečnosť.

⁶³ Historie SNB v dokumentech str. 24-25.

Tato asymetrie, která byla odrazem asymetrie slovenských národních orgánů a právního řádu jimi vytvářeného, kterou kritizovali sami komunisté právě ve výše uvedeném Noskově návrhu ze 17. dubna 1945, byla analogickou meziválečnému dualismu prvorepublikových složek četnictva a policie. Byla navíc korunována v podstatě nelegální existencí SNB v českých zemích v letech 1945 až 1947. Neboť SNB sice existoval jako orgán veřejné moci díky směrnicí ministerstva vnitra⁶⁴, která však ve svém bodě II. stanovila, že potřebný právní základ této organizace bude vytvořen dekretem prezidenta republiky o vnitřní národní bezpečnosti, jehož osnova byla teprve v projednávání. Tato směrnice pak v následujících bodech likvidovala organizační a administrativní strukturu četnictva a policie, ačkoliv v bodě IV. se naopak přihlásila ke kontinuitě právních předpisů platných do dne 29. 9. 1938, pokud by svou povahou neodporovaly směrnicí a programovým zásadám vlády. Tedy směrnice jako podzákonná právní norma na jedné straně zrušila veškeré složky a útvary, které vznikly na základě zákona, na jehož platnost a účinnost se sama odvolávala, a na druhé straně uvedla v život nový útvar, tj. SNB, který však předpisy pro četnictvo a policii neznaly a ani jej nepředpokládaly. Došlo tedy ke stavu „revolučního zákonodárství“, neboť vznikaly a zanikaly orgány veřejné moci jako její výkonné složky na základě podzákonných předpisů, které vznikly na základě zákonných předpisů, které se ponechaly v platnosti, avšak na dobu určitou, a to do doby přijetí vhodné zákonné úpravy. Ilegalita takového stavu je z dnešního pohledu zřejmá, avšak legitimita rovněž. Jedná se o stav, kdy se výslovně zákon neporušuje, ale obchází se. Materiálně se jedná o recepci prvorepublikového práva, avšak současně se normami téhož obecně závazného právního předpisu proklamuje naprostý odklon od prvorepublikového práva i prvorepublikových státobezpečnostních složek.

V počátcích osvobozené ČSR lze tedy spatřovat hlavní těžiště bezpečnostních složek v kombinaci 1) těch stávajících, tzv. „zdeděných po první republice a protektorátu“ a 2) v nově budovaných. Na úrovni dvou státních celků tj. Slovenska a bývalého Protektorátu Čechy a Morava, je pak v důsledku poválečné asymetrie, která vlastně byla jen pokračováním meziválečného právního dualismu, nastoleného články 2 a 3 recepčního zákona,⁶⁵ zřetelně vidět rozpor v koncepci a v pojetí nového budování

⁶⁴ Směrnice ministerstva vnitra č. 3700-26/6-45-V/4 ze dne 30. 6. 1945.

⁶⁵ Zákon č. 11/1918 Sb. z. a n., o zřízení samostatného státu Československého.

jednotného bezpečnostního uspořádání a systému i konkrétních útvarů. Jako příklad lze uvést právě skutečnost rozdílného označení, která sice na krátkou dobu, přesto však fakticky existovala. Tuto skutečnost a další podobné rozpory, lze přičítat jedné zcela zásadní skutečnosti a to Slovenskému národnímu povstání. Právě rozdílný pohled na partyzány osvobozené území při SNP a na území protektorátu osvobozené Rudou armádou a jejími spojenci či spojeneckými vojsky v západních Čechách, vedlo k dvojímu stavu. V západních Čechách národní výbory sice vznikaly, ale měly problémy se prosadit kvůli překážkám ze strany osvoboditelů, kterými byli např. orgány americké armády, které tyto národní výbory často neuznávaly a mnohdy konaly v rozporu s nimi či vystupovaly přímo aktivně proti nim. Naproti tomu na území osvobozeném Rudou armádou vznikaly sice národní výbory jako revoluční orgány lidové moci, avšak tyto ještě během období od května až do července roku 1945 zase zanikaly, resp. NV měnily své složení a měnily se z revolučních orgánů vzniklých spontánně na orgány veřejné správy dle dekretu prezidenta republiky o Prozatímním národním shromáždění a národních výborech, což samozřejmě vedlo někdy i k personální obměně jejich složení.

Na Slovensku vznikl nový bezpečnostní orgán a to III. odbor pověřenectva vnitra. Podstata jeho vzniku může spočívat ve skutečnosti, že právě na revolučních národních výborech, které vznikaly spontánně, byla většinová zodpovědnost mj. za bezpečnost na již osvobozeném území. Vznik onoho III. odboru je tedy spíše v zájmu státně bezpečnostního charakteru a v koordinaci ostatních bezpečnostních složek, kterých byla celá řada.

Na území bývalého Protektorátu Čechy a Morava došlo ke vzniku nových bezpečnostních orgánů již v měsíci květnu 1945 a jejich výstavba byla ovlivňována jak ministerstvem vnitra, tak i zemskými či okresními národními výbory. Jak již bylo uvedeno, tak až 30. června 1945 byla vydána směrnice ministerstva vnitra o organizaci Sboru národní bezpečnosti⁶⁶, která jako podzákonná norma vyhlásila vznik SNB a provedla jej jako výkonný orgán správních úřadů národní bezpečnosti. Spolu s ním měly po provedené očiště splynout i příslušníci dosavadních bezpečnostních složek jako např. četnictvo, uniformovaná státní policie nebo tzv. obecná výkonná policie. Samotná zákonná úprava tj. zákon o národní bezpečnosti, byl pak předmětem těžkých vládních

⁶⁶ Směrnice ministerstva vnitra o organizaci Sboru národní bezpečnosti č. 3700 – 26/6 – 45 – V/4 z 30. 6. 1945.

bojů napříč politickým spektrem, než vznikl na krátkou dobu jako zákon č. 149/1947 Sb. o národní bezpečnosti, který byl v podstatě těžce vybojovaným kompromisem stran Národní fronty, avšak po událostech 25. února 1948, tento zákon právě pro svůj kompromisní charakter přestal vyhovovat a byl nahrazen již novým zákonem č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti, který zůstal v účinnosti až do roku 1965.

Tedy je na místě si třeba plně uvědomit, že při vybudování SNB a především pak konkrétně StB, byl další postup spočívající v očištění a dalšího doktrinálního směřování, poúnorových událostí roku 1948, celkem lehce předvídatelný a logický.

4.6 Organizační vznik a vývoj StB v poválečné době

Jeden z prvních organizačních útvarů v rámci nově se rodící bezpečnostní zpravodajské služby, vznikl jako útvar ministerstva vnitra v Praze pod názvem: Zpravodajský odbor MV. Jednalo se v podstatě o těleso analogicky srovnatelné se slovenským tzv. III. odborem pověřenectva vnitra v Bratislavě. Vzhledem ke skutečnosti, že v té době již národní výbory (zejména okresní a zemské) disponovaly obrovskou mocí, prostředky i lidmi, došlo na přenesení dílčí působnosti tohoto Zpravodajského odboru MV právě na zemské národní výbory v Praze a v Brně. Obecně platilo, že právě od roku 1945 se problematika státobezpečnostního charakteru a zpravodajství tříštila a navíc se dělila mezi útvary SNB a soustavu národních výborů. V rámci nich pak vznikly podřízené organizační celky s názvem: Zemský odbor bezpečnosti. K říjnu 1945 měl celý bezpečnostní aparát okolo 34 396 příslušníků. Protože se neustále vyvíjela organizační struktura bezpečnostních složek, lze obecně definovat hierarchii vnitřního uspořádání takto: Hlavní velitelství či Ústředna, což byla v podstatě organizační složka ministerstva vnitra, dále zemská či oblastní velitelství a úřadovny, okresní velitelství či pobočky a u pořádkové služby ještě nižším článkem bylo místní velitelství či stanice. Výjimkou byl pouze již zmíněný PP 1 NB, který po dobu své zhruba roční existence byl podřízen zemskému velitelství v Praze a později po jeho přeměně v Pohraniční pluky SNB, byl podřízen Hlavnímu velitelství SNB v přímé podřízenosti ministerstva vnitra.

Ve stejném měsíci byly vytvořeny tzv. zemské odbory bezpečnosti (ZOB), působící při zemských národních výborech v Praze a Brně a při expozituře brněnského ZOB v Ostravě se svými oblastními úřadovnami (OZO). Zemské odbory bezpečnosti

měly za úkol organizovat a řídit všechny složky vnitřní národní bezpečnosti v Čechách a na Moravě. Jejich vlastní organizaci tvořily čtyři oddělení⁶⁷:

Zemský odbor bezpečnosti sestával z následujících složek. ZOB I – SNB, StB a kriminální služba, ZOB II – zpravodajský úsek, ZOB III – právní a správní úsek, ZOB IV – dopravní úsek. Jednotlivé složky SNB pak tvořily: Pořádková služba - většinou příslušníci bývalého četnictva a policie a Kriminální služba - specializovaní příslušníci působící ještě v dobách prvorepublikové kriminální policie.

Noskovo ministerstvo vnitra bylo sice postaveno před úkol vybudovat ve spolupráci s KSČ zcela nový především unifikovaný a centralizovaný bezpečnostní aparát, avšak tento požadavek se realizoval zpočátku spíše jen „na papíře“. Praxe byla odlišná a zejména pak její personální provedení. Například na Slovensku tato problematika byla řešena tak, že do sboru NB se přijímali zejména prvorepublikoví četníci a další osoby představující prvorepublikový režim bez větších obtíží, avšak na území bývalého protektorátu, to bylo řešení pouze dočasné a tito příslušníci byli jednak označeni za nespolehlivé a jednak se s nimi počítalo jen na přechodnou dobu do prvních čistek. Navíc po osvobození území protektorátu se budovala již zmíněná „dvojkolejná soustava“ bezpečnostního aparátu (v minulosti tolik komunisty kritizovaná u prvorepublikových bezpečnostních složek) a rozlišovalo se stále na útvary státně bezpečnostního a zpravodajského charakteru a na útvary spadající pod MV a SNB na straně jedné a na vliv národních výborů se svými bezpečnostními referáty na straně druhé.

Mezi zpravodajskými a státně bezpečnostními útvary lze spatřovat v podstatě exekutivně právní vztah zaměřený mj. na agendu již předválečné Zpravodajské ústředny a Prezidia, oddělení pro státní bezpečnost (STB), kteří rovněž monitorovali a analyzovali vznik a činnost ideově diverzních skupin, zakládaných nacisty na území ČSR v souvislosti se snahou o rozbití ústavního zřízení republiky Henleinovou SdP v meziválečném období, a nově vznikající bezpečnostní aparát, na jejichž činnost v tomto směru navázal. Jejich činnost se však omezovala pouze na zjištění, analytické vyhodnocení a případně objasnění věcně příslušné trestné činnosti.

⁶⁷ Ke dni 06.12.2015 <http://www.policie.cz/clanek/historie-policie-a-cetnictva.aspx?q=Y2hudW09Nw%3D%3D>

Na této platformě vznikala státobezpečnostní složka, ze které pak vzešla samotná Státní bezpečnost. Konkrétně se tak stalo z Odboru pro státní bezpečnost a politické zpravodajství, který centrálně řídil státobezpečnostní službu a měl označení od roku 1946 jako VII. odbor MV⁶⁸. Co se týče zpravodajského odboru, tak počátkem roku 1946 je v předpise interního podzákonného charakteru Zemské úřadovny státní bezpečnosti Praha⁶⁹, uvedena poprvé Ústředna StB. Na úrovni činnosti zpravodajských a státobezpečnostních složek nelze hovořit o nějaké legitimně očekávané jednotě v organizaci právě díky skutečnosti, kdy činnost výše uvedených složek byla rozdělena především na dvě složky a to na složku státobezpečnostní a složku zpravodajskou. Tuto skutečnost potvrzuje především výnos MV ze dne 23. 2. 1946.⁷⁰ Tento výnos mj. uvádí, že: „...Úkolem je sjednotiti organizační formy, které ve výkonu státněbezpečnostní služby v jednotlivých zemích se vytvořily samostatně a na různých předpokladech... Jednu z hlavních zásad této osnovy však nemůže ještě uskutečniti. Je to zásada jednotnosti výkonných složek Národní bezpečnosti, tedy úplné organizační začlenění státněbezpečnostní výkonné služby do jednotného, vojensky organizovaného Sboru národní bezpečnosti.“ Tento výnos tedy mj. potvrzoval onu skutečnost, že komunisté sice sami kritizovali, nejednotnost a tím i kontraproduktivnost prvorepublikového aparátu, avšak sami nedokázali zpočátku nejednotnosti bezpečnostních a zpravodajských složek čelit. Navíc pro KSČ nebylo vůbec ani jakkoliv příjemné, že krátce po válce se začaly konečně i ostatní politické subjekty mobilizovat jednak k jakékoliv politické aktivitě, která se plně vyrovnala činnosti KSČ, a také si tyto politické subjekty naplno začaly uvědomovat nadcházející střet o politickou moc, což si již nenechávaly jen pro sebe a dávaly to jasně najevo. I proto se započaly politické bitvy

⁶⁸ Doc. L. Soukup uvádí v knize Vývoj práva v Československu v letech 1945-1989 s. 400 strukturu: 1. Řídící složka (Zs), obsahující právní (Z-XI) a finanční oddělení (Y-XXVI), 2. Složka vnitřní obrany (Z-A), disponovala útvarů vnitrostátní politiky, politického a hospodářského obranného zpravodajství-jednalo se tedy o kontrarozvědnou složku, 3. Složka zahraniční obrany (Z-Bm) se svými organizačními součástmi: zahraniční politika, zahraniční obranné zpravodajství politické, hospodářské a šifrovací, 4. Složka státní bezpečnost (Z-C), se dělila na součásti: řízení celostátní agendy StB, cizinecké a pasové oddělení, pátrací oddělení a internační tábor Terezín, 5. Složka organizační (Z-D) skládala se ze součástí: organizace služby, personální otázky, školství a kurzy, 6. Složka technická – pomocná (Z-E) skládala se ze součástí: rádiové spojení, telekomunikace, fotoslužba materiální oddělení spolu s autoprovazem, evidencí a kanceláří, spravovala rovněž hospodářskou agendu internačního tábora Terezín, 7. Složka studijní (Z-F) skládala se ze součástí pro sledování tisku a archív.

⁶⁹ Zákon č. 149/1947 Sb. o Národní bezpečnosti, Výnos zemské úřadovny StB Praha č. j. 13/1946 ze dne 1. března 1946 a Oběžník ministerstva vnitra ze dne 10. 12. 1947 č. III/2-1920/194-10/12-47, na základě tohoto oběžníku byl vedením ústředny státní bezpečnosti pověřen vrch. odb. rada JUDr. Jan Hora.

⁷⁰ Výnos MV č. j. Z-s-1960/956-23-10-46, AFMV- fond ZV SNB Praha, k. 4. č. j. 241/taj. 46. Výnos obsahoval ustanovení o prozatímním organizačním řádu státobezpečnostní služby.

odehrávat nejen přes masmédiá jako tisk a rozhlas, ale rovněž se započaly politické boje o nový bezpečnostní sbor, jaký SNB a zejména StB sama o sobě představovala.

Z výše uvedené citace je tedy zřejmá i skutečnost, že po splnění požadavku o sjednocení a včlenění státobezpečnostních složek a zpravodajských složek do SNB, by mohl SNB představovat obrovskou koncentraci výkonné moci. Lze tedy analyticky odvodit, že boje, které se strhly právě v souvislosti se zákonem o Národní bezpečnosti, byly nejen boje o SNB, ale i boje o rozhodující moc v republice. Pokud by komunisté ovládly instituci představující tzv. „muže pláště a dýky“ tj. složku státobezpečnostního a zpravodajského charakteru, okamžitě by činnosti této instituce využili pro svůj prospěch a pro získání politické moci. Tento předpoklad je dnes již plně badatelsky potvrzen.

Samotná Státní bezpečnost prožívala od svého vzniku, jakýsi neklid, způsobený zvýšeným zájmem o tuto instituci, která se různě vyvíjela a prošla si řadou reforem a reorganizací, jak na úrovni institucionální, tak na úrovni územní.

Jisté zklidnění a stabilizaci ve vývoji StB v jejích počátcích, přineslo až ministerstvo vnitra výnosem ze dne 22. února 1946⁷¹, kterým provedlo od 1. března 1946 reorganizaci prostřednictvím Zemské úřadovny státní bezpečnosti v Praze, v podstatě celou státobezpečnostní službu na území Čech. Konkrétně se tato změna projevila v Praze, Hradci Králové, Liberci, Plzni, Karlových Varech a v Českých Budějovicích. Dalších 10 oblastních útvarů StB od počátku března 1946 vzniklo tedy v Čechách. Na Moravě se existence oblastních útvarů skládala z 8 služeben.

Další významnou změnou nikoliv však územní, ale jak je výše uvedeno, tak institucionální, bylo přejmenování oblastních odboček na oblastní úřadovny StB, zkráceně pak OstB. Na zvážení republikových orgánů pak byla možnost vzniku, v oblastech zvláštního státního zájmu, poboček oblastních úřadoven StB, zkráceně PostB. Situace na okresních úrovních vyžadující si sjednocení či vůbec zavedení státobezpečnostní služby si březnovou reorganizací sebou přinesla i skutečnosti, kdy velitelé SNB na oblastní a okresní úrovni byli zmocněni k pověření vybraných příslušníků SNB výkonem právě státobezpečnostní činností vedle svých dalších služebních úkolů a povinností.

⁷¹ Výnos MV č. M-117-2/2 46-Va/2 StB ze dne 22. 2. 1946.

Výše uvedený stav neseznal zásadních změn ani po očekávaném přijetí zákona o národní bezpečnosti dne 11. července 1947.

4.7 Zákon o národní bezpečnosti

Zákon č. 149/1947 Sb. o národní bezpečnosti ze dne 11. července 1947, byl dlouho očekávanou právní normou, díky níž se mělo vyřešit několik zásadních nedostatků a mělo dojít k zásadním změnám napříč celým SNB. Osнова tohoto zákona stála v podstatě na těchto nosných pilířích⁷²: 1) Zrušení dřívějších monokratických policejních úřadů a svěřeni úkolů národně - bezpečnostní služby sborovým orgánům lidové správy. 2) Vytvoření jednotného Sboru národní bezpečnosti pro výkonnou službu orgánů lidové správy a zrušení četnictva, uniformovaného policejního sboru, neuniformovaného policejního sboru, výkonné obecní policie, čímž se odstranila dosavadní disparita a všechny důvody nežádoucí vzájemné disharmonie dřívějších příslušníků těchto sborů. 3) Sjedenění bezpečnostní správy na celém státním území.

Vznikla však podivná právní a odbornostní situace. Samotný zákon o národní bezpečnosti, představoval dobové, politické a právní aspekty, odrážel i další problémy. Dobový problém tohoto zákona ve vztahu k StB lze spatřovat v tom, co již bylo uvedeno, tedy v přijetí zákona po dvouleté existenci nové StB. Tato skutečnost s sebou nesla totiž dvojí stav. Jednak je skutečností, že tento zákon de iure na úrovni zákonného předpisu zakotvil mj. v § 33 službu státní bezpečnosti a v § 34 službu zpravodajskou. Tyto útvary, však již byly uvedeny v život a existovaly de facto. Tedy hovořit o legalitě či legitimitě ve vztahu k činnosti k těmto útvarům je sporné. Lze totiž argumentovat tím, že tyto útvary existovaly původně bez příslušného zákona a byly spravovány na základě podzákonných norem, tj. interních předpisů. Tato skutečnost byla jednou z příčin, proč se KSČ podařilo tyto útvary ovládnout. Zákon tak vlastně zpětně legalizoval již existující reálný stav.

Lze to spatřovat i na příkladu osvětové činnosti u útvarů SNB, která byla v podstatě „politickovýchovnou činností“ prováděnou tzv. osvětáři, kteří mj. získávali řadové příslušníky útvarů SNB pro politiku KSČ. Jednalo se o totožnou situaci jako

⁷² Základní body zazněly od ministra vnitra V. Noska při jeho projevu v plénu Ústavodárného Národního Shromáždění při projednávání osnovy zákona o národní bezpečnosti. Osvěta SNB, Měsíčník SNB, ročník II., srpen-září 1947, číslo 8-9, str. 1-2.

v armádě. Až zákon o národní bezpečnosti tuto činnost výrazně omezil a provádění politického a osvětového školení odkázal na výcviková střediska, čímž tuto činnost znemožnil vykonávat u ostatních organizačních útvarů. Avšak toto omezení „politické výchovy“ trvalo krátkou dobu. Novelizovaný zákon o národní bezpečnosti účinný od 1. ledna 1949 naopak politickou a osvětovou výchovu uzákonil.

Přijetí zákona o národní bezpečnosti mělo různé společenské, právní a odbornostní přesahy. Další aspektem osnovy zákona a zákona o národní bezpečnosti byla problematika organizační a personální.

Organizační problematika spočívala ve skutečnosti, že zákonodárce v zákoně zakotvil tři základní složky, které plnily stanovené úkoly. U dvou těchto složek byla nově zakotvena de iure zásada specializace. Tento právní aspekt je důležitý, neboť by se mohlo zdát, že si zákon protičeří s ohledem na věcný záměr a ustanovení o jednotné organizaci Sboru dle § 8 tohoto zákona. Doktrína, která stanovila, že orgán musí v podstatě univerzálně zvládnout veškerou činnost, byla nahrazena doktrínou specializace. Tato specializační zásada byla v podstatě dalším protimluvem ve vztahu k ideologické frazeologii KSČ, která se opírala o nový bezpečnostní sbor, který má jiné základy výstavby, než ten prvorepublikový. I za první republiky tato zásada specializace existovala a byla prosazována. Avšak např. četnické pátrací stanice neměly existenčně jednoduché postavení, stejně jako některé útvary poválečného SNB.

Nová trestná činnost protistátně zaměřená měla dvojí kolej. Lze to spatřovat v trestných činech politického charakteru a u trestných činů hospodářského či majetkového charakteru v souladu se zákonnými ustanoveními např. o černém obchodu.⁷³ Tuto skutečnost bylo nutné vyřešit za účelem lepší koordinace složek specializovaných na boj s nepřáteli nového státního zřízení. Jednalo se o tendenci centralizace, tedy o stav, kdy se trestná činnost zobecní a pro její efektivnější potírání se využijí specializované útvary s centrálním řízením. V problematice protistátně zaměřené činnosti, tak podle potřeby mohla být v podstatě formálně chápána jakákoliv

⁷³ Stíhání zejména dle zákona č. 15/1947 Sb., o stíhání černého obchodu a od roku 1950 dle zákona č. 88/1950 Sb., trestní zákon správní. Podrobněji k tomuto zákonu viz kapitola Rekodifikace přestupkového práva správního hmotného a procesního a souvisejících norem v období právníké dvouletky, in: Bláhová Ivana, Blažek Lukáš, Kuklík Jan, Šouša Jiří: Právníká dvouletka. Rekodifikace právního řádu, justice a správy v 50. letech 20. století. Praha: Auditorium, 2014, ISBN 978-80-87284-52-0, s. 273 - 308

trestná činnost, ač se materiálně jednalo spíše o kriminální činy, nebo o správní delikty. Tento stav v praxi je pozorovatelný pro již zmíněný stav v umístění osob do pracovních táborů. Zobecnění trestné činnosti mělo jednoduchý význam. Do čehokoliv podle potřeby mohla proniknout StB s odůvodněním, že taková trestná činnost byť se materiálně jedná o správní delikt příslušející k projednání před komisemi, je v podstatě závažnou trestnou činností zaměřenou proti státnímu zřízení, a místo komise případ řešila StB, která pak věc vyšetřovala. Jako příklad lze uvést osobu, která se vyhýbá trvale práci a pokusí se ilegálně překročit státní hranici. Tato osoba pak může být projednávána komisí příslušného národního výboru, která dotyčného může umístit do pracovního tábora, nebo se dotyčný předá orgánům StB. Rozvratná činnost západních zpravodajských služeb neseznala až na ideologickou podstatu zásadních změn a lze přirovnat k činnosti henleinovců v období konce první republiky.

Zákon o národní bezpečnosti sice přinesl tolik očekávanou stabilizaci již existujícího stavu, ale v podstatě jak je vidět na zmíněných organizačních člancích, součástech či útvarech SNB či StB, tak co se týče vnitřního uspořádání těchto útvarů, tak zde ke zklidnění docházelo až v průběhu padesátých let.

V přijetí tohoto kompromisního zákona, lze však spatřovat ještě jednu právní skutečnost, která je příznačnou pro období od let 1945 – 1948, kdy zásadní problematiku bezpečnosti, justice a vězeňství upravují a provádějí podzákoné normy, zatímco příslušné zákony, které jsou dodatečně přijaty až dodatečně a v podstatě již jen deklarují existující stav. Jako např. zákon o národní bezpečnosti z 11. července 1947. Ten totiž sice budí dojem založení výše uvedené nové unitární bezpečnostní složky, kterou je SNB se svými specializovanými útvary, ale v podstatě již jen potvrzuje stávající složky, které vznikly na základě směrnic, pokynů či rozhodnutí nebo rozkazů, tedy na základě podzákoných a interních právních aktů.

Je tedy otázkou, zda z tehdejšího ústavně konformního pohledu, tato skutečnost nebyla v rozporu s ústavním pořádkem. Lze však jistě úspěšně argumentovat celkovou společenskou a mezinárodní situací a stupněm ohrožení bezpečnosti státu v dané době a tedy v nutné rychlosti řešení situace, které zákonná úprava, rozumějme včasné přijetí zákona, jaksi nenabízela. Zákon pak vlastně legalizoval reálný stav, který se vytvořil před jeho přijetím.

Obecně vybudování SNB a jeho útvarů bylo od počátku v rukou představitelů KSČ zastávajících příslušné státní a vládní funkce, kteří pochopili nutnost ovládnutí některých speciálních útvarů SNB, jakým byla především StB či Pohotovostní pluk 1 NB⁷⁴. Některé specializované útvary byly ovládány naopak národními socialisty či sociálními demokraty⁷⁵. Při budování SNB vyvstaly problémy jednak právní a jednak faktické resp. odborné. Problematické právní aspekty se odrážely v recepci prvorepublikových právních norem a v jejich aplikaci na nové poměry, kterým již neodpovídaly. Jak bylo uvedeno, tento zákon a především pak jeho samotná osnova, byl výsledkem kompromisů a odrážel již tehdejší obavy ostatních politických subjektů NF. Ve své podstatě se jednalo o nepodařený kompromis, který nevyhovoval nikomu. Nebyl výsledkem převahy KSČ, byť byla již tehdy zjevná, ale nebyl ani vítězstvím ostatních politických stran a mocenských uskupení, protože efektivně nedokázal zabránit čistkám v SNB a ovládnutí StB komunisty.

Ostatně především KSČ měla vůči tomuto zákonu zásadní výhrady, což lze spatřit v úvodu k zákonu č. 286 /1948 Sb., o národní bezpečnosti, který po únorovém převratu a v co nejkratší možné době, nahradil výše zmíněný kompromisní zákon a v jehož v úvodu se mj. pravilo, že: „...*Za tohoto ovzduší se projednával v parlamentě starý zákon o národní bezpečnosti. Jednání bylo dlouhé a osnova musela být mnohokrát přepracována. Měl-li zákon vůbec vyjít, a to bylo nutně třeba, musela se přijat osnova, která je kompromisem. Tak byl vydán starý zákon č. 149/1947 Sb. ...*“⁷⁶ Kompromisní zákon a zejména jeho osnova, sice sjednotil bezpečnostní složky tím, že je buďto přímo včlenil do SNB, nebo je zrušil. Avšak důležitá byla skutečnost, že tento zákon ponechal dvojí podřízenost SNB a jeho útvarů a součástí, jak ve vztahu k vyšším součástem SNB,

⁷⁴ Do Pohotovostního pluku 1 NB, který vznikl bezprostředně po skončení druhé světové války, avšak existoval v podstatě jen pouhý rok, vstupovali převážně mladí chlápci, odbojáři, partyzáni a další, kteří nebyli vždy nutně členy KSČ, ale postupně KSČ vyvíjela snahu o získání většiny příslušníků tohoto elitního útvaru. Nástupcem tohoto útvaru se staly útvary, spadající pod SNB 9600. Jejich elitní charakter dokreslovala skutečnost, že tento útvar nebyl nasazen jen v pohraničních oblastech, ale řada jeho příslušníků byla nasazena při únorové krizi v roce 1948, kdy 19. února v 17:00 hodin vyhlásil ministr vnitra V. Nosek stupeň „ALFA“ později „BETA“ i „GAMA“, což ve skutečnosti znamenalo, že Prahu a klíčová místa v ní, obsadili právě vybraní příslušníci elitního útvaru SNB 9600, kteří začali nejen sčítat vybrané strategicky významné objekty, ale podíleli se i např. na následném vyzbrojení Lidových milicí.

⁷⁵ Jednalo se např. o kriminální službu. Zde jako i u např. Finanční stráže měli převahu národní socialisté a sociální demokraté. Zcela bez zásadního vlivu zůstala i další ozbrojená složka- Finanční stráž, která byla však od 01. 01. 1949 reorganizována a začleněna do útvarů PS SNB.

⁷⁶ LUKÉŠ, Zdeněk; KOLOMAZNÍK, Vladimír: NOVÝ ZÁKON O NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI. 2. vyd. Praha II.: Tiskárna Mladé fronty Legerova 22, 1949, s. 10

s tím, že se jednalo o přirozenou hierarchickou podstatu, ale samotný projev dvojí podřízenosti se projevil zejména tím, že SNB ponechal provázaný s příslušnými národními výbory. Vznikla tím opět přímá provázanost silového orgánu s orgánem politickým.

Dvojí podřízenost spočívající v přímém spravování a řízení bezpečnostních složek a v kontrolní činnosti v rámci jejich stanovených úkolů a povinností se odvíjela po právní stránce přímo od ústavního dekretu prezidenta republiky č. 18 z roku 1944 a vládního nařízení č. 4/1945 Sb., neboť obě tyto právní normy přiznávaly správním úřadům národní bezpečnosti pravomoci, které spadaly do kompetence politické správy národních výborů všech stupňů. Z této konkrétní soustavy národních výborů byly vyňaty pouze místní národní výbory. Ty totiž neměly ony pravomoci, které měly správní úřady národní bezpečnosti. Jednalo se ostatně o tehdy základní zásadu organizace veřejné správy, kam, jako zvláštní složka, náleží i bezpečnostní sbory.

4.8 Zákon o NB, již bez kompromisů

Výsledek poučivých událostí se promítnul také do platnosti a účinnosti zákona o Národní bezpečnosti. Ten byl pro poučivý režim, naprosto nevyhovující. KSČ tedy tento zákon velice rychle nahradila novým, nekompromisním a svým zákonem. Tento zákon tj. zákon ze dne 21. prosince 1948, pod číslem 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti, nabyl účinnosti prvním lednovým dnem roku 1949. V § 17 tohoto nového zákona se můžeme dočíst, že: „Zrušují se předpisy, které odporují tomuto zákonu, zejména zákon č. 149/1947 Sb.“. Tedy lze si jistě povšimnout již jakési nevraživosti, která se skrývala ve slově „zejména“ proti „starému“ zákonu o národní bezpečnosti ze strany KSČ.

Jestliže byla pro StB významná epocha v letech 1945 – 1948, kdy se její organizace a právní regulace utvářela, o to významnější pak byla epocha v letech 1948 – 1956. Zásadní organizační reformy ve struktuře StB probíhaly i po únorové krizi roku 1948. Zásadní byla etapa založení ministerstva národní bezpečnosti a vzápětí i jeho zrušení. Jinak přirozeně vznikla oddělení, referáty další útvary a tyto zase pak i zanikaly. Tento neutuchající stav měl být odstraněn. Přijetí nového zákona, který byl publikován jako zákon č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti, který zcela nahradil svého kompromisního předchůdce, však opět nesplnil očekávání. Avšak jisté zlepšení

opravdu přinesl. Na rozdíl od svého předchůdce nejenže rovněž prováděl v podstatě symbolicky tolik požadovanou zásadu jednotnosti, ale provedl tuto zásadu skutečně. Nikoliv tedy jako předchůdce, který ji pouze deklaroval. Tuto skutečnost lze spatřit v tom, že starý zákon ponechal okresní i oblastní kriminální úřadovny, které byly oddělené od velitelství SNB na příslušné úrovni. Správní skutečnosti, které svou povahou spadaly pod problematiku národní bezpečnosti, byly přenechány v kompetenci bezpečnostních referátů okresních a zemských národních výborů jak je již uváděno. KSČ se rovněž nemohla smířit s § 4 starého zákona, kterým se zřizovaly správní úřady národní bezpečnosti, které měly být jakousi úřednickou protiváhou SNB. V praxi to pak znamenalo ponechání policejních ředitelství jako instituce, která byla zřízená již za Rakousko – Uherska. Nový zákon tyto instituce zrušil⁷⁷ a převedl jejich agendu do působnosti okresních a nově i do působnosti krajských velitelství NB.

Nová organizační struktura byla zamýšlená jako již kompatibilní se soustavou nového územního členění státu. Tedy už nebyli zemské a okresní národní výbory klíčovým prvkem samosprávních celků, ale nově mezi ně přibyl další článek a to „kraj“ čili krajský národní výbor.

Zemské národní výbory a vůbec země jako takové byly zrušeny a nejvyšší stupeň veřejné správy prezentovalo ministerstvo vnitra. Další významnou změnu představovala skutečnost, že kádrové osazenstvo StB neumožňovalo více a efektivněji odhalovat a pronikat do nepřátelských skupení a protistátních organizací. Nakolik tato skutečnost byla podložena na reálném stavu společnosti, se lze jen dohadovat, faktem však jsou dvě skutečnosti. Za prvé StB ihned po únoru musela čelit obrovskému náporu, rozloženému po většině území republiky, kdy poražená třída či skupina obyvatelstva, se buďto rozhodla odejít přes hranice – zpravidla ilegálně emigrovat, nebo někteří její členové začali organizovat protistátní činnost. U té skupiny, která se začala podílet na různých formách protistátní činnosti, je třeba dodat, že se tak v nemalém počtu případů dělalo za provokací z řad právě provokatérů StB.

Nicméně kádrové nedostatky StB byly natolik významné, že tuto situaci muselo ministerstvo vnitra a bezpečnostní komise ÚV KSČ začít mimořádně řešit. Na nelehkou

⁷⁷ Na základě vládního nařízení č. 301/1948 Sb. o bezpečnostních referátech krajských národních výborů, byly stanoveny úkoly plnění bezpečnosti těchto příslušných KNV.

situaci ve svém projevu pak na tiskové konferenci dne 21. května 1948 poukázal ministr vnitra V. Nosek. Z kapacitních důvodů, z důvodů také změn v územních celcích apod., ale především z důvodů roztříštěnosti jak je již uvedeno stran ministerstva vnitra a jeho odborů a zejména z důvodů nesourodosti státobezpečnostní složky StB, která nestačila reagovat na nový pracovní nápor. Představa, že by se navíc naplnily obavy, které popsal J. Veselý ve zprávě pro V. Noska dne 20. prosince 1948⁷⁸, byla vskutku pro StB a její funkcionáře reálnou.

Nový zákon č. 286/1948 Sb. o národní bezpečnosti měl tyto nedostatky rovněž odstranit. To se mu povedlo ne zcela úplně, ale z větší části. Zákon byl z počátku dostačující, stran stávající struktury, nepočítal, však s novou strukturou a novými požadavky stran navýšení kádrové základny příslušníků StB. Zákon plně centralizoval SNB s ústředním orgánem ministerstvem vnitra. Skutečná centralizace se celkem projevila více v praxi, než tzv. na papíře, a to v zavedení jednotného hodnostního označení pro příslušníky všech organizačních součástí. Zákon opět v duchu příznačné doktrinální tendence KSČ spočívající v tzv. „jednoduchosti a srozumitelnosti“ byl opět normou pouze představující jakýsi corpus, který budou dále provádět a v život uvádět podzákonné normy či normy tajného a interního charakteru, konkrétně se jednalo o rozkazy ministra vnitra či národní bezpečnosti, rozkazy náčelníků správ, odborů apod., další typickou normou interního charakteru, avšak zavazující veškeré útvary, součásti či příslušníky SNB s celostátní působností byl např. organizační řád SNB. Zásady organizace Sboru byly provedeny ministerstvem vnitra, a jak je již zmíněno, tak v souladu s již novou právní úpravou⁷⁹.

⁷⁸ Jindřich Veselý uvedl ve své zprávě pro Václava Noska ze dne 20. 12. 1948 - SÚA MV – T k. 31 č. j. 11. Tato zpráva uvádí i srovnání počtů obyvatelstva v Polsku, Maďarsku a ČSR a počet příslušníků tajných služeb, a tvrdí rovněž, že mj., že „Je skutečností, že kdybychom měli před sebou nějaký větší nápor nepřítel, jako příkladně hromadné sabotáže v hospodářském sektoru, větší hnutí v podzemí apod., ocitli bychom se v naprosto neudržitelné katastrofální situaci. Takové těžkosti mohou nastat každým okamžikem...“

⁷⁹ Jednalo se o výnos č. B 7400/41-1/3-48-III/2 z 01. 03. 1948 (AMV Kanice, f. A 14, i.č. 619 publikován ve Věstníku SNB, roč. IV., r. 1948, str. 43) Došlo ke stanovení zásad krajských velitelství SNB, jež měla být zřízena v obvodech krajských soudů, tedy místo stávajících oblastních velitelství SNB, v podstatě měla nastoupit na místo prvorepublikových četnických oddělení, oddělení kriminální a státně bezpečnostní zase na místo tzv. četnických pátracích stanic. Nadřazeným útvarem krajských velitelství byl ustanoven zemský národní výbor. Tento výnos však nevymezuje počátek lhůty platnosti vymezených zásad, takže se lze domnívat, že zřejmě nebyly nikde do vydání nového zákona o národní bezpečnosti realizovány.

4.9 Poradci a vlivy formující činnost StB

Motivy pro vypracování a pro přijetí nového zákona tedy byly jednak faktické, viz již zmíněný stav územního členění a rovněž také politické. Do tvorby legislativy státobezpečnostního charakteru a do spolupráce s StB vstupoval stále intenzivněji subjekt představující politickou linii strany. Tím byla bezpečnostní komise ÚV KSČ. Navíc další změny v StB, které souvisely se strukturálním pojetím a další činností v duchu doktríny a zkušeností svých kolegů ze Sovětského svazu. V této souvislosti je třeba rozlišit jednotlivé vlivy, které zásadně ovlivňovaly podobu a vlastní činnost StB, jako jedné ze dvou zpravodajských a kontrarozvědných složek poúnorového lidově demokratického státního zřízení. Jedním z takovýchto činitelů byli zcela jistě samotní příslušníci StB, kteří byli vysíláni do Sovětského svazu na „školení“ jako např. JUDr. Štěpán Plaček⁸⁰ a využívali moci, kterou bezpečnostní aparát začal nabývat. Dalším činitelem je zcela jistě politický aspekt, který dodala KSČ a její příslušné institucionální subjekty. Tito činitelé reagovali na tři situace. První situací byl mezinárodní stav. Tedy rozvědka ve spolupráci s kontrarozvědkou StB reagující na vlivy „zvenčí“. Pak je to situace „vnitřní“. Tedy výlučná činnost kontrarozvědky bránící státní zřízení vůči vlastním občanům. Tyto výše nastíněné činnosti spočívající v akcích, opatřeních a protipatřeních jsou běžné pro všechny tajné služby světa, byť „sebedemokratičtější“. Posledním činitelem, který byl něčím novým, byl vliv sovětských poradců⁸¹.

Sovětští poradci oficiálně přišli do ČSR poprvé až říjnu 1949 (ne, že by nevyvíjeli svou činnost v ČSR předtím, viz činnost V. Zorina jako „důvěrného poradce revoluce“ v rámci únorových událostí roku 1948), a to na údajnou „žádost“ vedoucích představitelů KSČ, která však byla ryze formální, např. R. Slánský se tomuto kroku bránil a nadšený z něj nebyl ani K. Gottwald. Museli se však podřídit přímému tlaku

⁸⁰ Štěpán Plaček, v letech 1945–46 vedoucí oddělení politického zpravodajství na ZOB II, v polovině roku 1946 přednosta skupiny A zpravodajského odboru MV, v roce 1948 přednosta politického zpravodajství MV. V listopadu 1948 odvolán z funkce a později propuštěn z Bezpečnosti. 22. 11. téhož roku zatčen, 20. 1. 1954 odsouzen k 15 letům vězení za porušování socialistické zákonnosti (spoluúčast na vraždě F. Novotného). V roce 1957 propuštěn. AMV Praha, a. č. ZV-4, sv. II, s. 46, Výpověď Š. Plačka z 28. 8. 1951; KAPLAN, Karel: Nebezpečná bezpečnost, Brno 1999, s. 100–101; StB o sobě, výpověď vyšetřovatele Bohumila Doubka. Praha 2002, s. 55.

⁸¹ Sovětští poradci, kteří přišli je potřeba rozlišit na za 1) tzv. sověťáky "pracující" přímo v ministerstvu vnitra, rozhodující fakticky o zásadních otázkách týkající se ministerstva vnitra a za 2) tzv. odborníci - specialisté, kteří byli služebně přiděleni k příslušným útvarům (např. u ministra vnitra k jeho náměstkům, dále pak k náčelníkům jednotlivých správ na velitelství StB i na krajských úrovních, čímž měli v podstatě celostátní přehled o situaci tzv. „z první ruky“).

z Moskvy. Moskva chtěla odhalit nejen zrádce v řadách bývalých stran NF, ale rovněž a především se měli „odhalit zrádci uvnitř KSČ“ viz vzápětí skupina okolo R. Slánského.

Pojem „poradce“ znamenal pro východní blok tzv. terminus technicus. Příchod a nasazení odpovídalo skutečnosti, že zde neměli poskytovat rady či návody, ale aby rovnou stanovili, co se má udělat, jakým způsobem a jako zpětnou vazbu, pak posílali hlášení o výsledku zpět svým příslušným orgánům do Moskvy. Činnost sovětských poradců v ČSR by jistě zasluhovala podrobnější a plastičtější zkoumání. Avšak zásadní dopady na prvotní činnost StB, by tato práce zmínit měla.

Poradci v mnohém činnost StB „ovlivnili“ opravdu zcela zásadním způsobem. Například poradci s sebou dovezli své osvědčené metody. Nastala systemizace postupu v jednotlivých vývojových stádiích trestního řízení a v činnosti před trestním řízením. Právě za přispění poradců se u vyšetřovaných osob začal kombinovat fyzický a psychický nátlak. Smyslem celého nového vyšetřování bylo nejen vyšetřovaného zlomit a donutit ho, aby "se přiznal" tak, jako se po něm chce a jak to potřebovala pro svou další činnost StB, ale muselo to být maximálně věrohodné. Korunou důkazů a cílem celého trestního řízení bylo fakticky (ale v rozporu s trestním řádem a zásadami trestního řízení) přiznání „nepřátel státu“, kteří tak byli potrestaní „po právu“, o čemž neexistovala, resp. nesměla existovat žádná pochybnost. Důsledkem činnosti sovětských poradců v Československu byly ony politické procesy, ve kterých měl každý svou předem připravenou roli, od soudců, prokurátorů, svědků a orgánů StB, až po obžalované a jejich obhájce. V takovém případě, však o nějaké byť sebemenší spravedlnosti nemohlo být ani řeči.

Z hlediska právní historie je třeba ptát se, jak vypadala tehdejší právní úprava a její následná aplikace a z jakých okolností taková aplikace vycházela. Když Moskva vydala např. pokyn k likvidaci tehdejšího generálního tajemníka KSČ a druhého nejvyššího muže tehdejší nomenklatury – R. Slánského a jeho skupiny, byl to zločin podle tehdejšího práva? Pokud ano, tak čím? Kdo je pachatel? Bylo ubití, tedy vražda kněze či člena KSČ nutná pro ochranu lidové demokracie? Opravdu byl tento kněz napojen na Vatikán a představoval hrozbu pro státobezpečnostní složky a pro státní zřízení? Pokud ano, musel zemřít nelidskou smrtí bez spravedlivého rozsudku? Bylo mučení, nelidské zacházení a mnohdy zjevné porušování socialistické zákonnosti jevem

zcela izolovaným? Rozhodně nikoliv. Jaký je rozdíl mezi tajnou věznicí čs. StB a tajnou věznicí dnešní americké CIA? Nebereme-li v úvahu čas a prostor, pak snad jen ten, že StB, neměla na rozdíl od CIA tajné věznice v Polsku a na řadě míst po celém světě. Podmínky pro vězně - kteří jsou však jen podezřelí (nebyli pravomocně odsouzeni soudem), výslechové metody a motivy pro existenci těchto zařízení jsou pořád stejné, ne-li horší. Jak je již uvedeno, tak o co více je stát suverénní, tím více jeho ochranné mechanismy porušují tzv. zákonnost. Je to přirozený důsledek toho, že tyto obranné mechanismy nejsou a ani nemohou z logiky věci býti adresátem právních norem. Generální otázkou je nakolik materiální - „protiprávnosti“ vyplývají z poslání tj., ochrany státu, který si je pro tuto činnost zřídil. Zda přílišné lpění na právním formalismu v činnosti tajných složek, které ho mají chránit, neohrožuje samou podstatu státní existence.

Již zmíněný JUDr. Štěpán Plaček vypracoval na základě studijních poznatků, návrh na další proměnu struktury StB. Tento návrh obsahoval přejeté složení po kádrové stránce i stránce vlastní činnosti StB ze zemí jako je SSSR s tím, že příliš nereflektoval československé podmínky např. v kontrastu s početnými stavy příslušníků tamních složek.

Oprostíme-li se od personálního nárůstu příslušníků, který byl odmítnut, tak i přesto byla započata cesta k vytvoření a tvorbě nového zákona o národní bezpečnosti, ale tentokrát bez kompromisu a pro ochranu lidové demokracie a socialistické revoluce. Ještě před přijetím takového zákona v prosinci 1948 s účinností od 1. ledna 1949, předsednictvo ÚV KSČ schválilo navrhované rozčlenění a 17. listopadu 1948 vzniklo nové členění a rozdělení Bezpečnosti. Toto členění šlo centrálně od ministerstva vnitra, až po poslední organizační celek. Tedy v rámci ministerstva vnitra vznikla dvě tělesa.

Skupina I. Bezpečnost, což byla státobezpečnostní složka spolu se zpravodajstvím a skupina II. Správa. Jednalo se o správu, do jejíž agendy spadala problematika veřejné správy a národních výborů. Celou skupinu Bezpečnost administrativně zastřešovalo Prezidium. Podle dalšího vlastního zaměření a úkolů, které měly plnit, byly zřízeny dva odbory. Odbor BA a BC. Odbor BA a jeho pododborní představovaly službu neuniformované bezpečnosti. Tedy jednalo se právě o StB. Odbor

BC pak představoval službu uniformované policie. Jednalo se o Národní bezpečnost (v roce 1950 dojde k dalšímu přejmenování tentokrát na tzv. Veřejnou bezpečnost).

Strukturálně lze již spatřovat v onom výše nastíněném „zkoušení“ vhodné organizační soustavy jistý řád. Tento řád tvořilo uskupení na bázi **odboru**, který se skládal ze **skupin**, které se dále skládaly ze **sektorů** obsahující nižší organizační celky tj. **oddělení** a ta mohla mít příslušný počet **referátů**. Uvedené uskupení zahájilo činnost od 1. ledna 1949 v souvislosti s novým zákonem o Národní bezpečnosti. Pod centrální orgány byly podřízeny rovněž velitelství StB na úrovni 19 krajů⁸². O organizačním členění krajských velitelství StB (KV StB), by se dalo říci, že v podstatě vycházela z organizace centrálního uskupení. Další uskupení byla i na úrovni okresů. Dle státobezpečnostního kritéria se okresy kategorizovaly na I. a II. úroveň. Slovensko řešilo tuto problematiku v podstatě analogickým způsobem.

Nového uspořádání StB vypadalo následovně:

Odbor BA

Konkrétně se skládal z jedenácti sektorů a obsahoval vlastní centralizační složku - velitelství StB včele s přednostou a s dalšími odbory a odděleními zabývající se zpravodajskou i státobezpečnostní problematikou. Byl utvářen podatelnou, spisovnou, ústřední evidencí, archívem, sekretariátem a dalšími jedenácti sektory, pět prvních skupin utvářelo skupinu BAa.

Skupina BAa – pět sektorů: I. obranné zpravodajství (členěno na pět oddělení), II. politické zpravodajství (členěno na čtyři oddělení), III. hospodářské zpravodajství (členěno na čtyři oddělení), IV. výkon tj. sledování, zatýkání, ostraha zastupitelských úřadů, přepadové skupiny apod. (členěno na čtyři oddělení), V. vyšetřovací tj. realizace (členěno na čtyři oddělení).

sektor BAa - zahraniční zpravodajství – tři oddělení: organizační, operativní a studijní.

⁸² KV StB byla zřízena dnem 1. 1. 1949. Nahradily zemské a oblastní úřadovny StB. Dle výnosu MV-B-519/dův.48 BP/1 ze dne 20. 12. 1948.

sektor BA_c - tzv. „malá státní bezpečnost“, věci administrativní povahy, tři oddělení a oddělení tiskových záležitostí.

sektor BA_o - ochrana ústavních činitelů, tři oddělení včetně zvláštních útvarů: Praha, Hrad, Lípa a Javor.

sektor BA_p - malý pohraniční styk, cizinecká problematika, problematika pasů, víz, dvě oddělení.

sektor BA_t - operativní technika, tři oddělení.

sektor BA_d - administrativa, pět oddělení.

Za zmínku stojí konstatování plné nezávislosti tohoto odboru a jeho dalších organizačních uskupení, na národních výborech resp. na jejich bezpečnostních referentech i pořádkových útvarech. Tedy byla zahájena nová a doslova radikální doktrína, kterou se započala již éra faktického odpoutání StB a jejích složek od národních výborů. A dle výše uvedeného se započala již plně prosazovat tzv. „velitelská úroveň“ v celém SNB, oproti dosavadní dvojí podřízenosti, kdy druhou úrovní byli i již zmínění příslušní bezpečnostní referenti. Tato významná skutečnost se však projevila naplno, až počátkem roku 1949, kdy dnem 1. ledna 1949 vstoupil v účinnost novelizovaný o Národní bezpečnosti.

Zrušení zemského zřízení a naopak vznik krajů jako organizačních celků změnilo opět strukturu StB a přizpůsobilo ji aktuálně krajskému zřízení v předpokládané podobě tzv. Krajského velitelství StB a od 01. 07. 1952 se tato struktura opět měnila na tzv. Krajské správy StB. Tento každoroční vývoj a proces změn lze vysvětlit zejména tak, že se vlastně hledala optimální institucionální forma StB. Výše popsané změny v struktuře StB se odehrávaly na prakticky všech úrovních - tedy na úrovních okres – kraj - centrální útvary. Na úrovni centrálních útvarů pak došlo k zásadním změnám především díky vzniku ministerstva národní bezpečnosti⁸³. Úkoly StB se však nijak zásadně

⁸³ Ministerstvo národní bezpečnosti bylo uměle vytvořenou institucí, která vznikla na základě probíhající sovětizace jak čs. právního řádu, tak i v rámci institucí. Jednalo se o další „model“ importovaný ze SSSR, kde ministerstvo národní bezpečnosti vzniklo v roce 1946. Ministerstvo národní bezpečnosti v ČSR vzniklo na základě vládního nařízení č. 48/1950 ze dne 23. května 1950. Po vzniku tohoto ministerstva zůstala okleštěnému ministerstvu vnitra v podstatě pouze správní agenda. Pod ministerstvo národní bezpečnosti postupně spadali Státní bezpečnost, Veřejná bezpečnost, Pohraniční stráž, Bezpečnostní letectvo, administrativní zabezpečení ministerstva národní bezpečnosti, Vnitřní stráž, Civilní stráž, a

neměnilo. Co se týče ideologické linie, tak tu i přes již zmíněnou tzv. „velitelskou linii“ a odpoutání se od bezpečnostních referentů, nadále vykonávaly do počátku roku 1952 v podstatě 2 uskupení. Jednalo se o tzv. bezpečnostní „trojky a pětky“. Tato uskupení tvořili místně příslušní nejvyšší straničtí představitelé KSČ, tedy okresní či krajské vedoucí tajemníci národních výborů, dále pak místně příslušní okresní či krajské předsedové národních výborů a opět místně příslušní okresní či krajské náčelníci StB.

Správa nápravných zařízení. Zánik tohoto ministerstva, však na sebe nenechal dlouho čekat. Ministerstvo národní bezpečnosti zaniklo pravděpodobně opět na rady sovětských poradců (kteří předtím stáli u jeho vzniku) ke dni 14. září 1953 tím, že se včlenilo opět pod ministerstvo vnitra.

5 Vývoj poválečné ochrany státu a státního zřízení

Ochrana státu a státního zřízení byla svěřena kontrarozvědčným útvarům StB. Nešlo o úkol nový a překvapivý. Státní bezpečnost a zpravodajská služba vznikaly již od roku 1918. Přirozeně se vyvíjely dle potřeb politické reprezentace. Jednou ze zcela zásadních okolností vzniku této instituce byla provedená reorganizace v roce 1937, ze které vznikl útvar s názvem: Prezidium, oddělení pro státní bezpečnost (STB).

Obecně lze tedy spatřovat kontinuální prolínání státobezpečnostních složek a jejich uspořádání či jejich do jisté míry podřazenost pod orgány politické správy země při vývoji po roce 1945 a v rámci let 1918 až 1939. Lze však pro ucelenou představu ochrany státu se všemi jeho atributy jako je např. ochrana vládnoucích osob, ochrana území apod., nahlížet mnohem hlouběji do historie. Důležité je nacházet aspekty, motivy či vzorce, které především předpokládají nástup všech totalit. Co bylo jejich příčinou nástupu, existence, ale taky i jejich zániku a jak na tyto zlomové okamžiky reagoval právní řád.

Ochrana státu jako nějakého území vycházela v podstatě ze skutečností strategického významu přežití státu pro konkrétní skupinu lidí, v daném okamžiku tvořící státní obyvatelstvo. Tedy pod ochranou státu si lze představit tyto skutečnosti: 1) ochranu vládnoucí skupiny např. volba vhodného místa pro fyzickou ochranu této skupiny jako např. území pro hradiště či hrad, ve kterém bude fyzicky chráněn panovník i s rodinou, 2) ochranu území mající pro vládnoucí skupinu význam např. vesnice s poddanými, kteří zajišťují jakýsi servis pro vládnoucí skupinu, 3) ochranu svrchovaného výkonu obecné činnosti na daném území jako např. lov, sběr plodin, těžba, výběr daní apod., a za 4) ochranu zájmů vládnoucí skupiny jak na daném území, tak např. i na území, které vládnoucí skupina měla teprve ovládnout. Ochrana státu a státního zřízení má tedy ryze vlastnost ochrany území a vládnoucí skupiny.

V období prvobytně pospolných společností, se již prioritou ochrany území v podstatě personifikovala již na ochranu vládnoucí osoby a její rodiny, prostřednictvím ozbrojených družin apod., ve středověku, tak jako se změnili poměry a nebezpečí se již tento prvek započal kombinovat jak s ochranou území, vládnoucí elity, tak i s ochranou servisní složky jakou představovalo obyvatelstvo.

Pokud ve starověku či ve středověku, panovník nebyl již schopen osobně efektivně vykonávat ochranu svého území, musel přenést výkon této ochrany území a pořádku na něm a přenést na vybrané osoby. Ve středověku to byl našim poměrům dobře známý např. rychtář ve vsi či městě. Vyšší organizační složkou pak mohl být v podstatě i místodržící v rámci správy rozsáhlého území. Tyto osoby pak budovaly přímo nebo pro ně byla budována zpravodajská síť.

Založení tajné bezpečnostní služby at' již zpravodajského či státobezpečnostního charakteru, tak jak jí známe dnes, není dílem dnes neustále tendenčně tvrzené nedávné a stále aktuální nacistické či komunistické ideologie. Činnost těchto státobezpečnostních složek a institucí tzv. „mužů pláště a dýky“, zakládali již lidé v dávných dobách úsvitu lidstva. Zakladateli byli monarchové např. císař Josef II., který nechal založit tajnou policii, car Alexandr III. nechal založit tzv. Ochranku. Z obou těchto složek se pak rodily jak rakouské bezpečnostní složky či ruské a které pak měnily sice názvy, ale nikdy ne své aspekty služby. Obecně se vyznačovaly odlišnými ideologiemi či doktrínami, avšak smysl jejich činnosti byl neměnný, a tak to zůstává do dnešních dnů.

Pro všechny státobezpečnostní složky světa, jsou přirození a společní dva jmenovatelé tj. určovatelé. Utajenost a překračování právního řádu. Čím kvalitnější a efektivnější tyto složky jsou, tím více jsou utajeny a tím více překračují právní řád, neboť oproti formální úpravě v reálu nezřídka nejsou adresáty právních norem v pravém slova smyslu. Jsou naopak jedním z úhlavních nástrojů každé státní moci.⁸⁴ S takovou to činností jsou spjaty neodlučitelné formy „ochrany státu a státního zřízení“ jako např. sestavování různých evidencí a seznamů konkrétních osob, provádění řízených provokací apod. S tím se můžeme již celkem příznačně setkat již za dob tzv. „Bachova absolutismu“. A tyto formy činnosti jsou běžné i přirozeně dnes.

Státobezpečnostní služba, tak zůstává nedílným znakem každého suverénního státu.

⁸⁴ Za jedno z hlavních měřítek kvality výkonu státní moci, je nutné považovat schopnost takového státu, jako instituce, který je schopen efektivně chránit sám sebe před kýmkoliv. Jako příklad lze uvést vystihující ponaučení uvedené v knize od V. Voronova Sluhové lidu, str. 11, sovětské Čeky, která se poučila z chyb své předchůdkyně carské Ochranky: „Jakýkoliv stát stojí za řeč jedině v případě, že se dokáže ubránit před vlastním obyvatelstvem“.

Útvary StB, logicky navázaly na činnost, prvorepublikového zpravodajského aparátu, který již v období 1918 – 1938 patřil k nejlitnějším zpravodajským službám své doby na světě. Své kvality pak tito zpravodajci vedení F. Moravcem osvědčili v rámci činnosti pro londýnskou exilovou vládu, kdy jejich informace získané z Protektorátu Čechy a Morava, britští zpravodajci z IS si vysoce cenili.

Po skončení války a po osvobození ČSR, však o tyto zpravodajce nebyl takový zájem, resp. nebyl o ně jako o nespolehlivé kádry oddané první republice, vůbec žádný zájem a byli nahrazováni novými zpravodajci. Zájem však přetrval o informace a o síť, kterou tito vybudovali jak za éry první republiky, tak i za éry Protektorátu. Řada těchto zpravodajců spolu s výše již zmíněným F. Moravcem odešla opět v období 1945 – 1948 do exilu. Zpravidla do Londýna, kde započali realizovat zpravodajskou činnost, tentokrát proti své vlasti. StB po válce tedy využívala informace a síť nejen prvorepublikových zpravodajských institucí, ale také nacistických bezpečnostních složek např. Gestapa⁸⁵. Tyto informace a zkušenosti či dokonce ve výjimečných případech přímo bývalé pracovníky, StB využívala pro své akce jako např. akce Pavouk⁸⁶ a pro svou další vlastní činnost.

V poválečném období byla činnost StB zaměřena nejprve proti nacistickým válečným zločincům či jejich přísluhovačům, dále proti diverzním skupinám, jakými byly již uvedeny oddíly werwolfů či posléze skupiny banderovců. Tyto útvary StB, které plnily úkoly ostrahy státu jak před vnějšími nepřáteli, tak před nepřítelem vnitřním, byly centrálně tvořeny zemskými - mimo ovšem Slovenska, oblastními a jak je již uvedeno v okresech, kde se nacházely např. objekty strategického či státního významu, a proto byly tedy vytipovány jako možné cíle diverzních akcí, umístěny i okresní úřadovny. V podstatě by se dalo říci, že podobnou organizaci měla i složka nikoliv státobezpečnostní, ale zpravodajského charakteru. U zpravodajských složek se však počítalo s úpravou podzákonného charakteru formou vládních usnesení, což však zůstalo pouze na papíře. V praxi se tak až do konce roku 1947 nestalo.

⁸⁵ Agenti nacistických bezpečnostních složek Gestapa a Sicherheitsdienstu ve službách StB (Kurt Wilfert a ti druzí). In: Sborník Archivu MV. Praha 2003, s. 5–53.

⁸⁶ Akce Pavouk, byla akcí StB, mající za cíl sledování židovské části obyvatelstva. Zahájena byla v roce 1971 a probíhala až do roku 1989.

Po válce vznikla nutnost jednak obnovy právního řádu, odsunu Němců, Maďarů a dalších, nepřátel republiky, kteří v těchto oblastech žili, dále zde vyvstala nutnost ostrahy znárodněných průmyslových podniků jako např. doly, banky či průmyslové objekty strategického charakteru, dále pak vyvstala nutnost ostrahy státní hranice a s tím spojená právě ochrana i státního majetku spočívající jednak v ochraně před zničením, rozkrádáním a taky před vyváděním části majetku přes státní hranici do zahraničí. Jednou z nejznámějších protistátních akcí z této doby byla např. diverze skladu v Krásném Březně, při které zahynulo 26 osob, a vznikla státu škoda na majetku značného rozsahu.

Sotva se situace v pohraničí relativně stabilizovala a nový bezpečnostní sbor prokázal své kvality, hrozila Československu další bezpečnostní krize, tentokrát z oblastí okolo východního Slovenska. Po vítězství polských bezpečnostních složek a armády se totiž daly do pohybu bandy ukrajinských nacionalistů – banderovců, které se chtěly se probít přes území Československa do západního Německa konkrétněji do Mnichova, odkud působila jejich teroristická organizace. Na území ČSR započali pronikat ve větším množství právě v období léta roku 1947. Nebylo to však ojedinělé. Drancující a plenící nájezdy do pohraničních oblastí Slovenska, prováděli v podstatě již hned v počátcích roku 1945. Tentokrát však šlo o akci velkých organizovaných tlup, které místní bezpečnostní složky rozhodně nemohly zvládnout. Tato nastalá mimořádná bezpečnostní krize si vyžádala nutnost energického zásahu k likvidaci těchto zločinců. Je celkem překvapující, že tento zásah byl ze strany SNB proveden skutečně prakticky v co nejkratší možné době. Mimo pořádkové síly či státobezpečnostní složky SNB se ho účastnila i čs. armáda a především pohraniční jednotky útvaru SNB 9600, z nichž byl pro tuto akci vytvořen zvláštní tzv. „pluk Slovensko“. Celá akce označovaná jako akce „B“, byla ukončena v rámci podzimu 1947.

Již koncem roku 1945, však začaly vyvíjet svou činnost proti republice různá uskupení a organizace. Z Londýna byla monitorována činnost Československého národního výboru, v jehož čele stál generál L. Prchala, který údajně budoval vlastní „Prchalovu armádu“, která byla rekrutována především z Čechů v emigraci a měla bojovat proti Benešovi a později proti lidově demokratickému Československu. Tato armáda, však v podstatě neexistovala jako nějaké pravidelné vojensky organizované

těleso, které by představovalo bezpečnostní riziko pro ČSR. Další organizací, která měla zpravodajský zájem o dění v ČSR, byla organizace „Nové Československo“, která sídlila v Mnichově, a v jehož čele stál jeden ze spoluzakladatelů fašistické organizace „Vlajka“ dr. J. Pecháček.

Na Slovensku spočívalo nebezpečí pro státní zřízení vedle banderovců také v poměrně široce rozvětvené síti bývalého luďáckého režimu, která měla do jisté míry podporu i části zahraničních integrálně katolických kruhů a další organizace napojené na západní rozvědky. V Praze působili pak diplomaté, kteří rovněž byli zpravodajskými důstojníky na pozici legálních či nelegálních agentů zpravidla ve funkcích pracovníků ambasad a dalšího zahraničního zastoupení. Jako např. američtí diplomaté: plk. Ch. Katek (vojenský atašé), Kollarek (tiskový atašé), Milton Fried (sociální atašé), holandský diplomat Van Dam, francouzský generál Flipo, holandský žurnalista Van der Bijl, britský diplomat H Gibson a jiní⁸⁷. Je nepochybné, že zájem zahraničních zpravodajských agentur byl významný již od počátku osvobození ČSR.

Jak západní rozvědky, tak i Sovětský svaz, měl zájem o kontakty v poválečném Československu. Sovětská NKVD (pozdější KGB) měla své lidi v ČSR prakticky ve všech významných institucích, a to i z období tzv. první republiky, jak v silových rezortech tj. na ministerstvu obrany či vnitra, ale také ve vládě a v dalších institucích. Je potřeba zdůraznit, že sovětská zpravodajská služba nikdy československým zpravodajským službám plně nevěřila.

Vývoj právní úpravy vyvíjející se v kontextu politické a společenské poptávky ve vztahu k vývoji ochrany státního zřízení, lze shrnout do dvou rovin, které je nutné od sebe však odlišit. Jednak zde byla rovina strukturálního vývoje samotných útvarů SNB zcela odlišná. Druhou rovinou, která se vyvíjela, zatímco se měnila struktura útvarů SNB, byl právní rámec vytyčený po přijetí již výše zmíněných zákonů o národní bezpečnosti z let 1947 a především 1948, který zůstával zásadně nedotčen.

Zmíněný zákon o národní bezpečnosti, který nabyl účinnosti dnem 1. ledna 1949, zakotvil obecný právní rámec činnosti útvarů SNB. I proto tyto zákonné předpisy zůstávaly bez zásadních změn do šedesátých let dvacátého století. Vlastní činnost

⁸⁷ Stručný přehled dějin SNB, str. 59

útvary SNB byla realizována podzákonnými předpisy či interními předpisy. Změny v činnosti a postupu při vyšetřování ze strany příslušných orgánů StB, nastaly jako důsledky počátku éry „destalinizace“, která se projevila byť s určitým zpožděním i v Československu. Změny v politickém prostředí se nutně projevily i v oblasti justice, čímž zasáhly i přímo do činnosti StB. Následná situace okolo událostí 21. srpna 1968, však vyvolala uvnitř samotné StB chaotický stav, který byl složitě řešen v následném období „normalizace“.

6 Inspekce MNB a MV

6.1 Vznik inspekce a počáteční organizace

Státní bezpečnost sice plnila úlohu nástroje represivního aparátu, avšak bylo by neobjektivní zkoumat pouze její činnost, bez zpětné vazby. Jak bylo již zmíněno, po vzniku MNB se i politická nomenklatura sama vyděsila z moci, kterou postupně získala StB, která se navíc díky již zmíněným vlivům vymkla jakékoliv kontrole. V podstatě rychlý zánik MNB, události související s úmrtím J. V. Stalina či K. Gottwalda a další změny se začaly zásadně projevovat i ve společnosti. Tedy jak již bylo uvedeno, došlo opět k novému kursu a z totalitárního státního zřízení se začalo budovat spíše jen autoritativní státní zřízení. Celospolečenské změny, které nastaly, neoponechaly stranou ani SNB konkrétněji pak StB. Vytvořily se do jisté míry statečné ideály a vize o prošetření a zjednané nápravě mnohých nezákonností páchaných příslušníky StB.

Na základě požadavků na důsledné dodržování socialistické zákonnosti právě příslušníky bezpečnostních složek, bylo přijato usnesení vlády ze dne 19. 5. 1953, které pak provedl ministr národní bezpečnosti na základě tajného rozkazu č. 58/1953, který započal svou realizaci prvním dubnovým týdnem roku 1953. Tento tajný rozkaz zřizoval Inspekci MNB⁸⁸. Zároveň byl přijat Statut, který vytyčoval základní úkoly a metody práce.

O skutečném „nadšení“ příslušníků složek SNB z přijetí tohoto rozkazu svědčí hned jeho úvod, ve kterém se uvádí, že kontrolní činnost není vlastně příkořím ani vyslovením nedůvěry, ale je výsledkem v podstatě snahy o odlišení těch správných příslušníků, od těch špatných. Nelze si však představovat, že se jednalo o nějakou překotnou zásadní změnu přes noc. Tento zmíněný rozkaz totiž postavil vyšetřovatele inspekce na roveň „asistentům“ vedoucím náčelníkům, kteří sice spolupracovali s příslušnými krajskými náčelníky SNB, ale své výstupy zasílali nejprve ministři národní bezpečnosti, později pak ministři vnitra.

6.2 Přejít od Inspekce MNB k MV

Když dne 9. září 1953 bylo předsednictvem ÚV KSČ eliminováno MNB, přešla problematika jeho útvarů a organizačních součástí na MV, což vedlo k organizačním

⁸⁸ ABS, fond A 6/3, TRMNB č. 58, ze dne 7. dubna 1953, kterým se zřídilo Inspekční oddělení MNB.

změnám. Jedna ze změn byla spíše kosmetického charakteru, došlo ke změně názvu. Nově se jednalo tedy o Inspekční oddělení ministra vnitra. Z centrálního útvaru se odvíjela soustava tohoto útvaru po krajské úrovni v rámci KS MV.

Na úrovni KS MV byly tyto útvary ryze v přímé podřízenosti krajských náčelníků a byly bez dalšího naprosto nezávislé. Lze si představit „nadšení“ příslušníků, kterým byly tyto Inspekční oddělení trnem v oku. Jako by nestačilo autonomní postavení na úrovni KS MV, vydal tehdejší ministr vnitra R. Barák tajný rozkaz⁸⁹, kterým si de facto ponechal centrální řízení a pravomoc vůči Inspekci jako takové. Tato situace zůstala už v podstatě neměnná. Úloha těchto krajských útvarů spočívala v podstatě v každodenní činnosti příslušných orgánů, konkrétněji pak příslušníků SNB a SNV, např. v plnění plánu, v hospodaření s finančními prostředky, vedení a správa operativních svazků apod. Především pak nejvýznamnější úlohou bylo zejména prověřování stížností a podnětů poukazující na nezákonnosti, které mohl podat kdokoliv. Stížnosti, které směřovaly proti inspekčním útvarům v podřízenosti krajských náčelníků, mohly najít odezvu pouze u příslušného ministra vnitra, neboť tato jeho inspekce neměla přímou exekutivní pravomoc kázeňského charakteru vůči inspekci krajských náčelníků. Činnost těchto složek spočívala maximálně ve vzájemné koordinaci a metodické spolupráci. V praxi tato činnost vypadala tak, že obě složky spolu spolupracovaly na základě svolení příslušného náčelníka KS MV a na základě pokynů od IMV. Tyto „pokyny“ by se však mohly celkem úspěšně označit spíše za žádosti o dílčí úkony prováděné v rámci daných akcí apod.

Od počátku však vznikala paradoxní situace, kdy si příslušníci IMV stěžovali na nekompetenci příslušných krajských náčelníků, kteří buďto v podstatě trestnou činnost svých podřízených kryli, nebo ji nechtěli prošetřovat. Tento neutuchající stav se projevoval zejména i ve vzájemné spolupráci se soudy a s prokuraturou. Soudy či prokuratura příliš nedůvěřovala orgánům inspekce, které spadaly pod krajského náčelníka, neboť např. mnohé kauzy, které byly na základě stížností např. rodinných příslušníků perzekuovaných znovu prošetřovány, vytvářeli a realizovali právě příslušníci krajských správ, a kteří měli mnohdy své možnosti, jak taková šetření ovlivnit.

⁸⁹ ABS, fond A 6/3, TRMV č. 144, ze dne 1. října 1953.

Složitost situace umocnila skutečnost, že existovala činnost vícero útvarů inspekce jako takové. Resp. existovalo několik kontrolních složek MV⁹⁰. Roztříštěnost kontrolních a inspekčních orgánů MV vedla k tomu, že vláda přijala usnesení č. 710 ze dne 21. srpna 1961, na základě kterého ministr vnitra vydal rozkaz č. 42/1962, kterým se zřídil kontrolně inspekční odbor MV. Dále byly vytvořeny kontrolně inspekční oddělení náčelníků KS MV, HS VB, MS VB a SNZ. Úpravu činnosti těchto orgánů poskytoval systém prozatímních směrnic MV⁹¹. Vzápětí, však následovala další změna názvu. Nově se kontrolně inspekční odbor přejmenoval na Inspekci MV⁹².

Lze obecně stanovit náplň práce orgánů Inspekce, do rozsahu kontroly realizace stranických a vládních usnesení, dodržování zákonů, dodržování rozkazů a směrnic ministra vnitra a bylo dozíráno na stav materiálně technického zabezpečení. Tato kontrolní a dozorová činnost, však byla pro veřejnost jednak skryta, neboť se jednalo o vlastní interní činnost dozorovaných složek, které zajišťovaly realizaci a činnost příslušných útvarů MV. Co bylo však naopak pro veřejnost podstatné a pro mnohé perzekuované osoby či pro jejich rodinné příslušníky významné, bylo vyšetřování příslušníků SNB a SNV a činnost nomenklatury MV.

6.3 StB proti sobě

Zaměření inspekce proti StB, byla od počátku evidentní. Lze to konkrétně pozorovat na personálním i kompetenčním hledisku. Z kompetenčního hlediska IMV nespadala do působnosti útvarů StB. Z personálního hlediska logicky musel být počet příslušníků inspekce úměrný rozsahu činnosti StB. Ke všemu navíc započaly snahy o rehabilitace s ohledem na mnohé nezákonnosti z období konce čtyřicátých a počátku padesátých let⁹³, které vyvolaly oprávněné požadavky na dodržování socialistické zákonnosti a na efektivnější kontrolu StB, která začínala čelit kritice za svou zločinnost spočívající ve vykonstruovaných procesech či v „podivných“ úmrtích vyšetřovaných osob při výsleších apod. Od zřízení inspekce lze spatřovat prvek demontáže absolutní

⁹⁰ Kromě existujícího inspekčního oddělení MV vykonávaly kontrolní a dozorovou činnost útvary: samostatné kontrolní oddělení MV, zvláštní inspekce správy kádrů MV, stížnostní oddělení MV v rámci Hlavní správy VB, Krajských správ MV zejména inspekce náčelníků, či Správy nápravných zařízení MV. Tyto byly zrušeny vznikem kontrolně inspekčním odborem MV.

⁹¹ Příloha RMV č. 42/1962.

⁹² RMV č. 17/1964. V příloze tohoto rozkazu byl rovněž uveden Statut, který stanovil úkoly a plán práce.

⁹³ KAPLAN, Karel: Druhý proces: Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 – 1990. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1431-1., str. 17.

moci a omezení činnosti StB jak do budoucnosti, tak i zpětně. Zásadní změnu do inspekční činnosti promítnuly i závěry z XII. sjezdu KSČ⁹⁴, které stanovily sjednocení kontrarozvědných útvarů tj., došlo ke sloučení kontrarozvědky, ekonomické kontrarozvědky a vnitřního zpravodajství. Pro tyto útvary vznikla centrální struktura, do jejíž součásti se zařadily i operativní skupiny StB.

Vývoj nejen inspekce, ale především celkové činnosti StB zaznamenal v první polovině šedesátých let dvacátého století podstatné změny. Impulsem pro tyto změny se staly změny politicko-společenského charakteru, které nastaly po X. sjezdu KSČ v červnu 1954, kde vystoupil N. S. Chruščov, který překvapivě kritizoval porušování socialistické zákonnosti. Další vývoj v tomto duchu na sebe nenechal dlouho čekat a kontinuálně pokračoval po XX. sjezdu KSSS, resp. po „odhalení kultu osobnosti“.

Nová právní úprava související s přijetím nových trestněprávních zákonných norem, kterým byl zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon a zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním, znamenaly promítnutí se společenských změn a návrat k počátkům „humanizace“ na trestněprávním úseku. Symbolickým obdobím je období rehabilitací, které vystřídaly období politických procesů a některých nezákonností související s činností některých příslušníků StB. Změna trestněprávních předpisů a začátek rehabilitací byla reflektována i samotnou StB, která se musela začít vypořádávat s porušováním socialistické zákonnosti, které se dopouštěli někteří její příslušníci. Dalším zlomovým právním předpisem byl zákon o soudní rehabilitaci⁹⁵, který byl připravován ministerstvem spravedlnosti, Nejvyšším soudem a Generální prokuraturou. Na základě činnosti těchto orgánů byla zveřejněna zpráva o nezákonnostech, kterých se dopouštěla mimo soudů a prokuratury právě StB⁹⁶.

Změny na úseku legislativy se projevily i v rámci interních předpisů učených pro inspekci. Od počátku března roku 1964 začal na základě rozkazu ministra vnitra platit nový statut inspekce.

⁹⁴ BÁRTA, Milan: Inspekce ministra vnitra v letech 1953 – 1989: Výběr dokumentů. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. ISBN 978-80-87211-27-4., str. 28.

⁹⁵ Zákon č. 82/1968 Sb., o soudní rehabilitaci.

⁹⁶ Viz. Oběti komunistické spravedlnosti: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století, s. 327.

Co se týče prošetření nezákonností příslušníků SNB či SNV, tak byly již vytvořeny podmínky pro éru rehabilitačních komisí, tedy vůbec komisí, které měly na základě podkladů, spisového materiálu apod. posoudit, zda v dané konkrétní kauze nedošlo k nezákonným praktikám. Jednu z prvních významných komisí pro nezákonnou činnost příslušníků StB ustavilo ÚV KSČ dne 30. srpna 1954. Výsledek činnosti inspekčních orgánů byl překvapivý. V prošetření tzv. náchodské skupiny, došla komise k závěru, že stěžovatelé jsou v právu a potvrdila užití nezákonných metod vyšetřovatelů StB při tvorbě procesů. Na základě vydané zprávy této komise měl být rozpracován a realizován někdejší velitel sektoru VI/A špkt. B. Doubek a někdejší ministr národní bezpečnosti L. Kopřiva. Tato představa se nakonec nerealizovala byť zatýkání a trestání se již připravovalo.

Inspekce dostávala prostřednictvím ministra vnitra žádosti soudů a prokuratur, k poskytnutí spisového materiálu pro případné přezkoumání nezákonnosti procesů. Jednalo se o zvláštní spolupráci orgánů ministerstva vnitra a ministerstva spravedlnosti. Kdy soudy rozhodovaly na základě materiálu poskytnutého IMV. V konečném důsledku lze vidět, že KSČ nechtěla dopustit nějaké revize rozsudků či přiznat nějaká pochybení. Tato skutečnost se projevovala v rozhodnutích o rehabilitacích. Teprve až události po XX. sjezdu KSSS a po legendárním projevu N. S. Chruščova se daly do pohybu. Je však třeba poukázat na skutečnost, že IMV nepodávala téměř vždy návrhy na potrestání těch příslušníků SNB, u kterých nezákonnosti byly shledány, s poukazem na časový odstup, změnu poměrů v SNB a především pak na skutečnost, že provinivší se příslušníci jednali v dobré víře, že bojují s nepřáteli KSČ apod.

Je tedy příznačné, že řada příslušníků StB byla odsouzena a potrestána za své nezákonnosti, kterých se dopouštěli. Dokonce někteří tvůrci všemocné a v prvopočátcích zcela vymknuté StB, na její činnost počátkem padesátých let doplatili svými životy jako např. K. Šváb, B. Reicin, R. Slánský a další desítky později potrestaných tresty odnětí svobody. U výše jmenovaných, však nedošlo bohužel k potrestání za své tehdejší nezákonnosti, ale za to, že se tak o nich prostě politicky rozhodlo.

7 Závěr

Státní bezpečnost bezpochyby byla politickým nástrojem establishmentu, stejně jako jím byli její předchůdci či následovníci. Politická moc a její nositel, který je fakticky nedefinovaný, má totiž historicky zájem na své ochraně a na své nedotknutelnosti. Drsná, rozdělená a k násilí přivyklá společnost, která se v ČSR po nacistické okupaci skončené v květnu 1945 formovala jako autoritativní společnost podléhající vládě v systému NF, ve kterém neexistovala žádná opozice a existovat de lege ani nesměla a předpokládala nástup socialistické revoluce, čelila dilematu, zda bude odpouštět, nebo nikoliv, a pokud ano, tak komu a vlastně co. Poválečný vývoj v letech 1945 – 1948 předznamenal, jaký bude další vývoj i bezpečnostních složek, které jsou odrazem nálad, společenské poptávky a očekávání v takovéto společnosti.

Po únorových událostech roku 1948, kdy došlo opět k vystřídání vládnoucích elit, a byl vytyčen opět nový charakter státního zřízení, odráželo skutečnost, že neexistoval ve společnosti sociální smír a neexistovalo většinové přesvědčení, že bylo v poválečných retribučních učiněno tzv. „spravedlnosti“ zadost. Nový vládnoucí režim po únoru 1948 přikročil k justičním procesům a teroru taky mj. proto, že si nebyl jistý vlastní stabilitou, kterou mohly ohrozit kontrarevoluční akce protistátního charakteru. Útvary SNB konkrétně StB, nevznikaly diskontinuálně podle oficiální dobové rétoriky a podle jednoznačných požadavků KSČ. V rámci vývoje, tyto útvary kontinuálně navázaly na své předchůdce ať již ty prvorepublikové či z dob nacistické okupace. Motivy jejich činnosti zůstaly stejné, jen vyšetřovací metody a jejich vývoj, stejně jako jejich právní rozměr, odrážely charakter tehdejších geopolitických a vnitrostátních jevů, které formovaly společnost.

Problematika starého práva a práva nového sice na jednu stranu popírala jakoukoliv recepci starého buržoazního práva, ale právní pozadí v budování SNB jasně ukazuje opak. Dvojkolejnost zpravodajských a státobezpečnostních útvarů či existence bezpečnostních referentů národních výborů a jejich vztah k náčelníkům příslušných útvarů, jasně dokazovaly recepci prvorepublikového aparátu, kdy tato kontinuita nebyla zcela odstraněna ani po roce 1948. Spíše je patrné, že teror pozvolna nastolován od počátku roku 1948, vrcholil v první polovině padesátých let dvacátého století a koncem těchto padesátých let, již opadal. Společnost směřovala opět k přeměně z totalitního

státního zřízení na autoritativní. Tuto skutečnost lze spatřit i v tom, že vládnoucí elita si již byla jista svou mocí a neohrožeností.

StB získala hned po válce díky svému vývoji významné pravomoci a oprávnění oproti státobezpečnostním útvarům první republiky, které přetrvaly do dnešních dob. Dnes stejně jako dříve StB, některé z policejních útvarů s celorepublikovou působností jsou oprávněny provádět trestně procesní úkony jako např. domovní prohlídky, zadržení, odposlechy, sledování, vyšetřování nebo i včetně zahájení trestního stíhání mohou podat státnímu zástupci návrh na podání obžaloby, ze kteréhož je pak obžaloba v podstatě sestavena.

Je skutečně zajímavé komparovat tehdejší StB a dnešní útvary. Zjistíme totiž mj., že tyto útvary jsou opět roztržštěné a mnohdy jsou si vzájemnými rivaly, kdy vedou mezi sebou kompetenční spory a „války“ o moc, a že nedostatky, s nimiž se potýkaly bezpečnostní složky státu v minulosti, se opět opakují. Lze si tedy představit, že tehdejší StB mnohem snáze a kvalitněji plnila úkoly, ke kterým byla v letech 1945 – 1989 povolána, neboť se jednalo o jednotnou organizaci, která nepodléhala parlamentním komisím či výborům, které by nekompetentně zasahovaly do její činnosti jakožto strážkyně ústavního zřízení. Samozřejmě se zde vytváří prostor pro selhávání jednotlivců, kteří se pak dopouštějí nezákonností, ať již ze skutečnosti, kdy neustojí moc, které se jim dostalo, nebo z neznalosti právního řádu.

V této práci jsem se zaměřil na rovinu obecného pochopení činnosti StB, kterou jsem aplikoval na vězeňství a kontrolní mechanismus v podobě inspekčních útvarů. Nezabýval jsem se podrobně vězeňstvím jako takovým a jeho poválečným vývojem u nás, byť v obecné rovině a pro specifické uchopení problematiky jsem nastínil elementární vývoj vězeňství v těch zásadních právních aspektech a aplikoval jsem tento vývoj především na dobu nejvýznamnější, a to jak pro vývoj společenské poptávky po „revoluční spravedlnosti“, konkrétně jak té poválečné, tak i „poúnorové“. Navíc je třeba do tohoto vývoje zasadit právě to významné, čímž je bezpochyby právě úloha StB.

Je dnes zřejmé, že můžeme sice zpětně posuzovat historické reálie, činnost a zásahy StB proti komukoliv. Můžeme soudit, nakolik a zda to bylo z dnešního úhlu pohledu legální či legitimní, nebo naopak. Historickou zkušeností je vždy skutečnost, že

legitimita a legalita jsou symbolické pojmy, které z krátkodobého hlediska nabízí cestu, kterou se vývoj společnosti sice upírá, ale vše má společného jmenovatele, kterým je projev vůle nositele veškeré moci, kterým je nikoliv deklaratorně lid, ale fakticky nedefinovaný státní aparát. Je možné tedy pouze zkoumat situace a stavy, které vyvolaly ve svém přímém či nepřímém důsledku např. justiční procesy v rámci tzv. očisty národa od kolaborantů a zrádců z dob nacistické okupace nebo následně z doby po „Únoru“. A až je pochopíme z pozice tehdejších dobových reálií, a odsoudíme je jako nežádoucí, teprve pak jim můžeme v budoucnu úspěšně čelit, neboť nástupu těchto reálií dokážeme, poučení z historie, úspěšně čelit a předcházet jim.

Na základě uvedeného v této práci, je možné se domnívat, že zřejmou hrozbou pro nové státní uspořádání budou zpravidla ti, kdo by dokázali uplatnit své zkušenosti, postavení nebo vlivy v jakémkoliv prostředí, které jim nabízí možnost seberealizace, tedy ti, kteří oportunisticky pochopili své nové možnosti a nástroje, které mohou využít ze svých pozic k vlastnímu prospěchu. StB totiž představovala již v poválečné době možnosti pro uplatnění mladých příslušníků a v kombinaci se stranickou legitimací byl tento mladý příslušník jakýmsi „polobohem“, který tento fakt buď ustál a byl oddaným příslušníkem bezpečnostní služby, která existuje na velmi podobných principech i dnes a bude existovat vždy, nebo tento fakt neustál a dopouštěl se nezákonností, kterých by se s velkou měrou pravděpodobnosti dopustil i třeba dnes.

Lze tedy na závěr uvést, že StB byla jako útvar chránící ústavní zřízení a právní statky tomu odpovídající, vysoce efektivní a v podstatě dnešní ekvivalentní útvary se jí stěžejně vyrovnají. StB stejně jako dnešní BIS či ÚOOZ, jsou útvary, které ze své podstaty plní jediný úkol – ochranu státního zřízení a vymáhání právních norem. Vzhledem k osobám pachatelů, kterým mají tyto útvary skutečně čelit a se kterými mají efektivně bojovat, tak rozhodně nelze očekávat účinný boj s těmito nebezpečnými pachateli v situaci, kdy neexistují účinné pravomoci, oprávnění a další možnosti těchto útvarů.

Zkoumáme-li příčiny vývoje a činnosti StB, pak lze dospět k závěru, že cítili se obyvatelstvo ohroženo konkrétním faktorem, je tento faktor spouštěcím mechanismem pro budování silného a výkonného represivního aparátu. Právní punc legitimacy a legality je dodán v podstatě vždy až ex post. Pokud po 9. květnu 1945 se obyvatelstvo zmítalo ve strachu z nacistů či z „jakéhokoliv Němce“, pak zde byla poptávka nikoliv

po právním rámci, který by se legislativně zdlouhavě prosazoval ústavní a parlamentní cestou. Zákony byly upozaděny a jejich naplnění v podstatě nahradily podzákonné normy, neboť národ se cítil být reálně ohrožen. Velice podobně se tak stalo po 25. únoru 1948, kdy zde byl evidentní projev vůle většiny národa, který se dožadoval v podstatě sociálních výhod politicky prosazovaných komunisty, kteří pochopili navíc výhody, které k prosazení politické vůle a k lepší manipulaci lidu představuje represivní aparát. Tuto skutečnost pochopili i ostatní významní představitelé NF jako např. národní socialisté či sociální demokraté, ale nedokázali komunistům zabránit v jejich postupném a plíživém nástupu k převratu, který však oni sami od počátku umožňovali i s podporou prezidenta dr. E. Beneše. V nástupu éry totalitních padesátých let pak místo nejprve budování si cesty k moci a poté k boji o tuto moc, najednou již byl protistátním nepřítelem jednak sice ještě zbytek poražených společenských tříd, ale nově však již byl definován nepřítel ve vlastních řadách. Tedy schopnější nahradili schopné.

StB se však vyvinula ve finále ve složku, která byla na rozdíl od svých východních ekvivalentů, spíše útvarem sui generis. Jak se ukázalo např. při tzv. Pražském jaru v roce 1968, tak činnost StB byla opět stejně jako národ vysoce nejednotná. Vyvrcholením osobitosti a postupně se zvyšující faktické nezávislosti StB na KSČ, pak bylo provedení poslední akce, v jejímž důsledku se vlastně po listopadových událostech roku 1989, zhroutil režim, který byl právě postaven na moci, kterou mu StB získala, chránila, a na závěr, aby ho této moci de facto sama zbavila.

Seznam použitých zkratek

ABS	Archiv bezpečnostních složek
AMV	Archiv ministerstva vnitra
BIS	Bezpečností a informační služba
CIA	Zpravodajská služba Spojených států amerických
CIC	Zpravodajská služba Spojených států amerických
ČNR	Česká národní rada
ČSLA	Československá lidová armáda
ČSR	Československá republika
ČSSR	Československá socialistická republika
HS VB	Hlavní správa Veřejné bezpečnosti
IMV	Inspekce ministra vnitra
IS	Britská zpravodajská služba
KGB	Výbor pro státní bezpečnost
KNV	Krajský národní výbor
KS MV	Krajská správa Ministerstva vnitra
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
KSSS	Komunistická strana Sovětského svazu
KV StB	Krajské velitelství StB
MNB	Ministerstvo národní bezpečnosti, ministr národní bezpečnosti
MNO	Ministerstvo národní obrany

MS VB	Městská správa Veřejné bezpečnosti
MV	Ministerstvo vnitra, ministr vnitra
NKVD	Národní komisariát ministerstva vnitra
NPT	Nápravně pracovní tábory
NV	Národní výbor
TNP	Tábory nucených prací
NA	Národní archiv
NB	Národní bezpečnost, Národná bezpečnosť
N. B. S.	Národní bezpečnostní sbor
NF	Národní fronta
OBZ	Obranné zpravodajství, vojenská zpravodajská služba
OStB	Oblastní úřadovna StB
OZO	Oblastní zemský odbor bezpečnosti
PostStb	Pobočka oblastní úřadovny StB
PP 1 NB	Pohotovostní pluk 1 Národní bezpečnosti
PS SNB	Útvary Pohraniční stráže SNB
RG	Revoluční gardy
SdP	Sudetoněmecká strana
SIS	Britská zpravodajská služba
SNB	Sbor národní bezpečnosti
SNP	Slovenské národní povstání
SNR	Slovenská národní rada

SNZ	Správa nápravných zařízení
SNZ MNB	Správa nápravných zařízení ministerstva národní bezpečnosti
StB	Státní bezpečnost
SVS	Sbor vězeňské stráže
STB	Prezidium, oddělení pro státní bezpečnost
ÚOOZ	Útvar pro odhalování organizovaného zločinu
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VB	Veřejná bezpečnost
ZOB	Zemský odbor bezpečnosti

Použité prameny a literatura

Použité fondy:

Národní archiv v Praze, fond branně- bezpečnostní ústřední výbor (BBÚV) KSČ

Archiv bezpečnostních složek, fond Velitelství StB 310-22-6

Archiv bezpečnostních složek, fond Inspekce ministra vnitra ČSR, ČSSR (A 6, 8)

Archiv Ministerstva vnitra ČR Brno – Kanice (AVM – K)

Archiv Ministerstva vnitra ČR, P, fond 304, a. j. 57 – 8 – zápis z porady o věznicích státní bezpečnosti konané dne 17. 11. 1949 na ministerstvu vnitra, E – 1 Ministerstvo vnitra, Správa TNP Praha

Literatura:

BÁRTA, Milan: *Inspekce ministra vnitra v letech 1953 – 1989: Výběr dokumentů*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009. ISBN 978-80-87211-27-4.

BLÁHOVÁ, Ivana; BLAŽEK, Lukáš aj.: *Oběti komunistické spravedlnost: právní aspekty politických procesů 50. let 20. století*. 1. vyd. Praha: Auditorium, 2013. ISBN 978-80-87284-48-3.

BOUŠKA, Tomáš; PINEROVÁ, Klára aj.: *Českoslovenští političtí vězni: Životní příběhy*. 1. vyd. Praha: PBTisk, s. r. o., 2009. ISBN 978-80-254-5825-9.

CÍLEK, Roman; *Hrobaři iluzí aneb Kdo nepůjde s námi...* 1. vyd. Praha: Rodiče s. r. o., 2003. ISBN: 80-86695-28-X

MAREK, Jindřich: *Barikáda z kaštanů*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel 2005. ISBN 80-86808-16-5

PEJČOCH, Ivo; TOMEK, Prokop aj.: *Od svobody k nesvobodě 1945–1946*. Ministerstvo obrany České republiky, Praha 2011. ISBN: 978-80-7278-571-1

STANĚK, Tomáš: *Odsun Němců z Československa 1945–1947*, Praha, Academia - Naše vojsko, 1991. ISBN: 80-200-0328-2

GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa I 1914 – 1945*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005. ISBN 80-246-1027-2.

GRONSKÝ, Ján: *Komentované dokumenty k ústavním dějinám Československa II 1945 – 1960*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1210-0.

KAPLAN, Karel: *Protistátní bezpečnost 1945 – 1948*. 1. vyd. Praha: Plus Albatros Media a. s., 2015. ISBN 978-80-259-0364-3.

KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost: Státní bezpečnost 1948 – 1956*. 1. vyd. Brno: Doplněk, 1999. ISBN 80-7239-024-4.

KAPLAN, Karel: *Druhý proces: Milada Horáková a spol. – rehabilitační řízení 1968 – 1990*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1431-1.

KOZÁK, Jiří: *Právo na pomezí diktatury a demokracie: právní vyrovnání s totalitní minulostí v České republice po roce 1989*. 1. vyd. Praha: Auditorium, 2014. ISBN 978-80-87284-50-6.

KROUPA, Vlastislav: *Historie SNB v dokumentech*. 1. vyd. Praha: Naše vojsko, 1984.

MALÝ, Karel; SOUKUP Ladislav aj.: *Vývoj práva v Československu v letech 1945 – 1989*. 1. vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0863-4.

MICHÁLEK, Luděk; POKORNÝ, Ladislav aj.: *Zpravodajství a zpravodajské služby*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o., 2013. ISBN 978-80-7380-428-2.

PACNER, Karel: *Osudové okamžiky Československa*. 2. vyd. Praha: Albatros nakladatelství a. s., 2001. ISBN 80-00-00987-0.

PEJČOCH, Ivo; Tomek, Prokop: *Agenti – chodci na popravišti: Kurýři západních zpravodajských služeb, popravení v letech 1949 – 1958*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2010. ISBN 978-80-86808-88-8.

PEJČOCH, Ivo: *Vojáci na železné oponě: Vojáci, padlí při pokusu o přechod státní hranice, příslušníci Pohraniční stráže, usmrcení uprchlíky a dezertéři přes železnou oponu 1948 – 1989*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2012. ISBN 978-80-87567-08-1.

PEJČOCH, Ivo; TOMEK, Prokop: *Policisté na popravišti: Příslušníci SNB popravení v Československu z politických nebo kriminálních důvodů v letech 1949 – 1962*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2013. ISBN 978-80-87567-36-4.

PROCHÁZKA, Jindřich; PAUK, Jaroslav: *Trestní právo*. 2. vyd. Brno: Tiskové podniky ROVNOST, 1946.

RŮŽEK, Jiří: *V labyrintu zpravodajských služeb*. 1. vyd. Praha: Šulc – Švarc, s. r. o., 2014. ISBN 978-80-7244-363-5.

SNÍTIL, Zdeněk; KROUPA, Vlastislav: *Stručný přehled dějin SNB*. Praha: Správa pro politickovýchovnou, vzdělávací, kulturní a propagační činnost FMV a Vysoká škola SNB, 1981.

TOMEK, Prokop: *Estébáckou Prahou: průvodce po pražských sídlech Státní bezpečnosti*. 1. vyd. Praha: Academia, 2013. ISBN 978-80-200-2290-5.

VEBER, Václav; BUREŠ Jan aj. *Třetí odboj: Kapitoly z dějin protikomunistické rezistence v Československu v padesátých letech 20. století*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o. 2010. ISBN 978-80-7380-306-3.

ŽÁČEK, Pavel: *Odvrácená tvář pražského jara: Státní bezpečnost v Praze a srpen 1968*. 1. vyd. Cheb: Svět křídel, 2010. ISBN 978-80-86808-87-1.

SNB ZV v Praze, Oddělení Ib., *Zákon o národní bezpečnosti ze dne 11. července 1947, č. 149. Sb.* Praha III.: Státní tiskárna, 1947

LUKEŠ, Zdeněk; KOLOMAZNÍK, Vladimír: *NOVÝ ZÁKON O NÁRODNÍ BEZPEČNOSTI*. 2. vyd. Praha II.: Tiskárna Mladé fronty Legerova 22, 1949

MURRAY N., Rothbard: *Anatomie Státu*. Praha: Ramago.net pro Ludwig von Mises Institut Česko a Slovensko, 2011. ISBN 978-80-904861-2-6

Články z tisku:

důvody k novému trestnímu řádu č. 87/1950 Sb., komentář Františka Rokůska v časopisu Právník č. 89/1950, str. 327

Čtrnáctideník Národní bezpečnosti, ročník I. ze dne 1. listopadu 1948, str. 14.

Tábory nucené práce, špkt. SNB Turnovec, Čtrnáctideník Národní bezpečnosti č. 1, II. ročník, 1. 1. 1949, Hlavní velitelství SNB, redakční kruh čtrnáctideníku SNB, str. 13.

Další prameny:

Stenoprotokoly ze schůzí Prozatimního Národní shromáždění republiky Československé
v letech 1945 – 1946:

<http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/index.htm>

Stenoprotokoly ze schůzí Ústavodárného Národní shromáždění republiky
Československé v letech 1946 – 1948:

<http://www.psp.cz/eknih/1946uns/index.htm>

Stenoprotokoly ze schůzí Národní shromáždění republiky Československé

1948 - 1954:

<http://www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/index.htm>

Abstrakt

Předmětem této diplomové práce je zachycení vybraných aspektů právní úpravy a organizace StB v kontextu s její činností v letech 1945 - 1969. Pojetí doktríny ochrany státního zřízení, které se projevilo v aplikaci právní úpravy ve vězeňství i ve vlastním vývoji, který ovlivnil na dlouhá desetiletí ochranu státu a státního zřízení, a který ve svých obecných motivech a principech přetrvává v podstatě do dnes.

Práce se skládá z úvodu a předmluvy, ve kterých se obecně deklarují společenské jevy a události, které lze analyticky vyvodit z provedeného zkoumání historických reálií. Vlastní těžiště práce je pak uvedeno v šesti hlavních kapitolách, které obsahují vlastní podkapitoly. Úvod a předmluva deklarují společenské události, které vedly ke vzniku nového právního řádu a ke vzniku instituce chránící tento nový společenský i právní řád.

Ve třetí kapitole je upraven vliv StB na vězeňství. Konkrétně faktické a právní aspekty, které motivovaly StB pro svou činnost na úseku vězeňství.

Čtvrtá kapitola obecně pojímá vznik, vývoj a vlivy, které formovaly jak fakticky, tak po právní stránce vlastní existenci StB v dané době.

Pátá kapitola odráží obecně vývoj poválečné ochrany státu a státního zřízení s ohledem na právní a společenské aspekty činnosti instituce, jakou byla StB.

V šesté kapitole je uvedena činnost inspekčních orgánů, které vyvíjeli činnost uvnitř mj. i StB.

Závěr je shrnutím celé kvalifikační práce s poukazem na skutečnosti, ke kterým jsem dospěl při zkoumání jednak pramenů, historických reálií a rovněž na základě komparací. Jedná se tedy o souhrn analytických poznatků umožňující vyvození závěrů týkajících se vybraných aspektů právní úpravy a organizace StB v letech 1945 – 1969, jak předesílá již název této kvalifikační práce.

Abstract

The broad subject of this diploma thesis would be the Czechoslovak Secret Police (StB) during the years 1945-1969; and, more narrowly, certain aspects of its organization and activities in relation to the then applicable legislation. The overriding objective, which was reflected in this legislation, was the protection of the Communist political system, the regime. This regime protection goal clearly influenced the evolution and organization of the StB and the related policies on the imprisonment of those individuals that represented a threat to the State and the State System. Similar general principles and policies have basically remained in effect into the current period.

The paper begins with an Introduction and Preface, which take a look at the events and nature of the society in this post-World War II period. This material is derived from an examination of historical source materials.

The remainder of the paper is divided into four additional Chapters with related subsections. The Introduction and Preface focus on the nature and state of the society in the immediate post-war period, which provided the context and background used for the development of the new legislation and the newly created institutions developed for the protection of this new social order and the punishment and incarceration of violators.

The Third Chapter looks at the influence and impact that the secret police (StB) had on the prison system. Specifically, on the legal basis for what was actually taking place in this prison system in support of the activities of the StB.

In the Fourth Chapter, the evolution of the state police (StB) is examined over the subject period in terms of the legislation and laws used to empower it and their impact on the evolution of the institution's organization and organizational structure.

Over this post-war period, the Fifth Chapter takes a look at the impact and effects that this policy focus on the protection of the existing State system, and the impact and effects that the institutions, such as the secret police (StB), which were created to provide this protection, had on society.

In the Sixth Chapter, there is additional information on the various entities, which were involved in the monitoring of the activities of individual members of the

society in this post-war period, including those which operated within the secret police (StB).

In the Conclusion, I provide a summary, recap and comparative evaluation of the important facts and resources, which provided the material for the information presented in the thesis. From the analysis of this material, it has been possible to draw up the topical assessments on the selected aspects of the legislation and the organization of the secret police (StB) in the years 1945-1969, as suggested by the title of the thesis.

Klíčová slova / Key words

StB

SNB

Vězeňství / Prison system, Penitentiary

Politický proces / Political trial

Právo / Law

Ochrana státního zřízení / System of government protection

Justice / Justice

50. léta 20. století / 50s of the 20th century

Zpravodajské služby / Intelligence services

Tábory nucených prací / Forced labour camp

Právní dějiny / Legal history